”SÄÄ KÄYTÄT TAI SIT SÄÄ ET KÄYTÄ”

Diskurssianalyyttinen tutkimus asunnottomien päihdepuheesta

KATI MALMI
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma
Heinäkuu 2012

TAMPEREEN YLIOPISTO
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

MALMI, KATI: ”SÄÄ KÄYTÄT TAI SIT SÄÄ ET KÄYTÄ”. Diskurssianalyyttinen tutkimus asunnottomien päihdepuheesta.
Pro gradu -tutkielma. 103 sivua, 2 liitesivua.
Sosiaalipsykologia
Ohjaaja: Eero Suoninen
Heinäkuu 2012

Asunnottomuutta pidetään yhteiskunnassa yleensä sosiaalisena ongelmana. Joillekin ihmisille se on arkea. Tässä työssä kiinnostuksen kohteena onkin se, millaiseksi asunnottomat itse rakentavat elämänsä ja itsensä. Tutkimuksen aineiston olen kerännyt *haastattelemalla* kahtatoista asunnotonta tai asunnottomuuden kokenutta henkilöä heidän elämästään ja asunnottomuudestaan. Haastateltavat puhuvat haastattelun aikana päihteistä useassa kohdassa ja monin eri tavoin. Tässä työssä tarkastelenkin nimenomaan sitä, *millaisiin puhetapoihin asunnottomat puhuessaan päihteistä tai päihteiden käytöstä viittaavat ja mitä funktioita eri puhetapojen käytöllä on*. Tarkastelen myös *millaisia positioita päihdepuheessa päihteiden käyttäjälle rakentuu*. Työni taustaorientaationa on *sosiaalinen konstruktionismi* ja aineiston analysoinnissa käytän *diskurssianalyyttisen* tutkimuksen välineitä.

Olen tunnistanut asunnottomien päihdepuheesta yhdeksän erilaista puhetapaa, jotka eroavat toisistaan mm. päihteiden käyttäjälle rakentuvan subjektiposition ja päihdemaininnalle rakentuvan aseman suhteen. Lisäksi puhetavoilla voidaan tehdä erilaisia asioita ja niiden seuraukset vaihtelevat. *”Päihteet huonona vaihtoehtona”* -puhetavassa päihteiden käyttö rakentuu käyttäjän omaksi valinnaksi, josta on kuitenkin haittaa hänelle. Asunnottomuus ei edellytä päihteiden käyttöä. *”Erontekopuheessa”* paheksutaan toisten päihteiden käyttöä ja tuotetaan oma itse positiivisesti. Samalla vastustetaan sitä, että asunnottomat olisivat päihteiden käytön suhteen yhtenäinen ryhmä. *”Päihteet vie”* -puhetavassa omaa elämäntilannetta selitetään päihteiden vallalla. Päihteiden käyttäjä positioituu päihteiden uhriksi. *”Päihdeongelma sairautena”* -puhetavassa päihde on kuin sairaus, joka puhkeaa yllättäen ja näin päihteiden käyttäjä rakentuu sairauden uhriksi. *”Sekaisin ja selvin päin”* -puhetapa koostuu kahdesta kategoriasta: ’sekaisin’ ja ’selvin päin’. Näihin liitetään erilaisia toimintoja ja päihteiden käyttäjä rakentuu joko vastuulliseksi omaksi itsekseen tai huolettomaksi ja vastuusta vapaaksi. *”Olosuhteet vaativat”* -puhetavassa päihteiden käyttöä oikeutetaan nimeämällä elinolosuhteet sen syyksi. Päihteiden käyttäjä on ulkoisten olosuhteiden uhri. *”Käytän päihteitä, mutta en sentään”* -puhetavassa irtisanoudutaan jostain päihteisiin liittyvästä toiminnosta ja samalla oikeutetaan omaa toimintaa. Päihteiden käyttäjä positioituu periaatteelliseksi ihmiseksi, jonka toiminnassa on mukana myös vastuullisuutta. *”Päihteet osana arkea”* -puhetavassa päihteiden käyttö rakentuu luonnolliseksi osaksi asunnottoman arkea. *”Oma halu”* -puhetavassa päihteiden käyttö rakennetaan oman toiminnan tavoitelluksi päämääräksi ja käyttäjä toimijaksi, joka haluaa itse valita päihteiden käytön. Samalla puolustetaan päihteitä käyttävää elämäntapaa.

Kulttuurisesti hegemoninen puhetapa rakentaa runsaan päihteiden käytön moraalisesti arveluttavaksi ja paheksuttavaksi toiminnaksi. Myös asunnottomien puheessa hegemoninen päihdediskurssi tunnetaan ja puhetavat ovat joko *konsensuksessa, puolustavia, oikeuttavia* tai *vastustavia* suhteessa hegemoniseen diskurssiin.

Eri päihdepuhetavat rakentavat asunnottomalle yhteiskunnassa erilaisia paikkoja keskustan ja marginaalin välillä. Asunnottomien selonteoissa korostuu kuitenkin vahvasti ”normaaliuden” rakentaminen ja kulttuurisiin ihanteisiin liittyminen. Erilaiset päihdepuhetavat rakentavat myös päihteiden käyttöön vaikuttamisen mahdollisuudet erilaisiksi. Sosiaali- ja päihdetyön näkökulmasta tunnista-

malla puhetapoja ja tuntemalla puhetapojen käytön seurauksellisuutta voidaan reflektoida asiakastilanteissa käytettyjä puhetapoja ja pohtia niitä suhteessa asiakkaan puhetapoihin.

Asiasanat: asunnottomuus, päihteet, diskurssianalyysi

SISÄLLYS

1 JOHDANTO 1

2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT 4

2.1 KUKA ON ASUNNOTON? 4
2.2 ASUNNOTTOMUUS SOSIAALISENA ONGELMANA – ASUNNOTON MARGINAALISSA 6
2.3 ASUNNOTTOMUUSTUTKIMUKSEN NÄKÖKULMAT 8
2.4 ASUNNOTTOMUUS JA PÄIHTEET 11
2.5 PÄIHDEPUHE 13

3 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA -KYSYMYKSET 15

4 TEOREETTINEN JA METODINEN VIITEKEHYS 16

4.1 SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI TEOREETTISENA ORIENTAATIONA 16
4.2 DISKURSSIANALYYSI METODISENA TYÖKALUNA 17
4.2.1 Puhetavat rakennuspalikoina 18
4.2.2 Kielenkäyttö tuottaa seurauksia 19
4.2.3 Selonteot itsensä ymmärrettäväksi tekemisen välineenä 19
4.2.4 Subjektipositiot minuuden rakentajina 21
4.2.5 Toimijuus 22
4.2.6 Kategoriat 24

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS 26

5.1 AINEISTON KERUU 27
5.1.1 Kohderyhmään tutustuminen 27
5.1.2 Aktiivinen haastattelu 28
5.1.3 Haastattelujen toteuttaminen 29
5.1.4 Haastattelutilanteen arviointi 30
5.2 AINEISTON KÄSITTELY JA KUVAUS 32
5.3 TUTKIMUSETIIKKA 35

6 ASUNNOTTOMIEN PÄIHDEPUHE 37

6.1 PUHETAVAT 37
6.1.1 ”Päihteet pois ja sitten sitä kautta” 38
6.1.2 ”Se on ihan oma porukkansa” 42
6.1.3 ”Aina se viina on tullu kuvioihin” 49
6.1.4 ”Olis pitäny saada hoitoo, kun toi alkoholi tuli kuvaan” 56
6.1.5 ”Kun on sekasin, niin ei sitä mieti” 59
6.1.6 ”Se on vaan että tossa kadulla on pakko” 62
6.1.7 ”Siihen mää en oo lähteny, en ollenkaan” 67
6.1.8 ”Kaikilla on pullot kädessä” 70
6.1.9 ”Rupesin kyllä heti juomaan” 73

6.2 PUHETAVAT, TOIMIJUUS JA SUBJEKTIPOSITIOT 77
6.3 PUHETAPOJEN FUNKTIOT 80
6.4 SELONTEOT SUHTEESSA HEGEMONISEEN DISKURSSIIN 84
6.4.1 Puolustus ja oikeutus 85
6.4.2 Päihdepuhetavat suhteessa hegemoniseen diskurssiin 86

7 JOHTOPÄÄTÖKSET 88

7.1 ASUNNOTTOMAN PAIKKA 91
7.2 PÄIHDETYÖ JA PUHETAVAT 93
7.3 TUTKIJAN MATKA 94

LÄHTEET 96

LIITE 1 104

KUVIOT JA TAULUKOT

KUVIO 1. AINEISTOA KUVAILEVAT LUVUT 34
TAULUKKO 1. PÄIHDEPUHETAVAT JA POSITIOT 78
TAULUKKO 2. PUHETAPOJEN FUNKTIOT 82
TAULUKKO 3. ASUNNOTTOMIEN PÄIHDEPUHETAVAT SUHTEESSA KULTTUURISESTI HEGEMONISEEN PÄIHDEDISKURSSIIN 87

1 JOHDANTO

Asunto tarjoaa minulle kodin, jossa saan olla rauhassa ja turvassa ja jossa voin säilyttää minulle tärkeitä esineitä. Asunto on se paikka, josta käsin voin lähteä levänneenä työhön, harrastuksiin tai ystävien luokse. Jos minulla ei olisi asuntoa, elämäni olisi täysin toisenlaista. Suomessa on yli 8000 asunnotonta, joista noin 450 asuu kadulla tai rappukäytävissä (Asunnottomat 2009 2010, 3). Minun näkökulmastani he ovat yhteiskunnan marginaalissa eläviä huono-osaisia.

Ensimmäinen henkilökohtainen kohtaamiseni kadulla elävän ihmisen kanssa tapahtui kevättalvella vuonna 2000 aikaisempiin opintoihini liittyvässä harjoittelussa. Silloin pääsin tutustumaan niin asunnottomiin ihmisiin, heidän kanssaan työskenteleviin työntekijöihin kuin heille suunnattuihin palveluihinkin. Samalla minulle avautui asunnottomuus uudella tavalla – ilmiönä, joka on meitä jokaista lähempänä kuin mitä aluksi tajuammekaan. Ensinnäkin kaupungin keskustan kaduilla meitä vastaan tulee asunnottomia, joista emme päällepäin sitä huomaa. Kiitos erilaisten palveluja tarjoavien paikkojen, joissa on mahdollisuus peseytyä, pestä pyykkiä ja saada uusia vaatteita. Toiseksi asunnottomien elämäntarinat todistivat minulle, että kuka tahansa meistä voi päätyä asunnottomaksi riittävän epäonnisen tapahtumaketjun seurauksena, joten asunnottomat eivät ole taustaltaan homogeeninen ryhmä.

Koska asunnottomuus on joillekin ihmisille arkea, olen utelias avaamaan maailmaa heidän vinkkelistään. Minua kiinnostaa se, millaiseksi asunnottomat itse rakentavat elämänsä ja itsensä. Omasta elämästämme puhuessamme meillä on käytössämme monia potentiaalisesti mahdollisia versioita asioista (Burr 2003, 21). Puhuessamme otamme joitakin niistä käyttöömme ja joitakin taas emme. Näin rakennamme todellisuuden tietynlaiseksi. (Potter & Wetherell 1987, 33.)

Usein arkipuheessamme liitämme yhteen asunnottomuuden ja päihteiden käytön. Tällaisille henkilöille on puhekielessä monta kutsumanimeä: puliukko[1], pultsari, spurgu, deeku, laitapuolenkulkija. Kaikki asunnottomat eivät tietenkään käytä päihteitä samalla tavalla. Kuitenkin monien tutkimusten mukaan alkoholi- ja huumeongelma on muuta väestöä yleisempää asunnottomilla (esim. Fazel ym. 2008). Sekä asunnottomuutta että runsasta päihteiden käyttöä pidetään yleensä myös sosiaalisina ongelmina, joista niin yksilön kuin yhteiskunnankin hyvinvoinnin nimissä tulisi päästä eroon. Näi-

[1] Puliukko viittaa alun perin korvikkeita käyttävään henkilöön ja se tulee sanasta pulituuri, joka on korvikkeena aikoinaan käytetyn puulakan nimitys (Taipale 1982, 92).

den ongelmien nähdään myös monesti kietoutuvan tiukasti toisiinsa, jolloin kumpaankaan niistä ei löydetä ratkaisua puuttumatta samalla myös toiseen. (Lehtonen & Salonen 2008, 20.)

Tässä tutkimuksessa mielenkiinto ei kuitenkaan kohdistu siihen, millainen yhteys käytännössä päihteidenkäytöllä ja asunnottomuudella on tai siihen, miten asunnottomat suhtautuvat päihteiden käyttöön, vaan tarkastelun kohteena on *asunnottomien puhe*. Työni taustaorientaationa on *sosiaalinen konstruktionismi*, joka korostaa kielen merkitystä. Kieli itsessään on toimintaa ja väline todellisuuden rakentamiseksi ja siksi se on myös tutkimuksen kohde (Burr 2003, 8). Aineiston analysoinnissa käytän *diskurssianalyyttisen tutkimuksen välineitä*.

Tähän tutkimukseen olen *haastatellut kahtatoista asunnotonta tai asunnottomuuden kokenutta henkilöä*. Haastatteluiden aiheena on haastateltavien oma elämä ja asunnottomuus. Haastateltavat puhuvat päihteistä useassa kohdassa, kuitenkin monin eri tavoin, välillä ristiriitaisestikin. Niinpä tarkastelen nimenomaan sitä, *millaisiin puhetapoihin asunnottomat puhuessaan päihteistä tai päihteiden käytöstä viittaavat*. Koska kieltä käytetään asioiden tekemiseen ja kielen käytöllä on aina seurauksia (Wetherell & Potter 1988, 170), olen kiinnostunut myös niistä funktioista, joita eri puhetapojen käytöllä on. Erilaiset tavat puhua päihteistä rakentavat puhujasta tai päihteiden käyttäjästä tietynlaisen ihmisen. Olen tunnistanut myös näitä subjektipositioita. Pohdin siis tässä työssä, *miten asunnottoman puhe päihteistä rakentaa häntä itseään ja hänen elämäntilannettaan tietynlaiseksi*.

Kulttuurisesti hegemoninen puhetapa rakentaa runsaan päihteiden käytön moraalisesti arveluttavaksi ja paheksuttavaksi toiminnaksi. Hegemoninen diskurssi kuvaa kulttuurista odotusta yksilön toiminnalle, jolloin muunlainen toiminta on moraalisesti arveluttavaa ja vaatii selontekoja. Tässä työssä pohdin asunnottomien päihteisiin ja päihteiden käyttöön liittyviä selontekoja suhteessa kulttuuriseen puhetapaan ja samalla perustelen myös sitä, miksi mielestäni hegemoninen puhetapa on kulttuurissamme juuri yllä esitetty.

Toivon tällä tutkimuksella voivani avata jonkun uuden näkökulman asunnottomuuteen tekemällä näkyväksi joitakin asunnottomille mahdollisia tapoja merkityksellistää elämäänsä ja rakentaa itseään. Tämä voisi olla apuna pohdittaessa asunnottoman paikkaa yhteiskunnassa ja niitä keinoja, joilla asunnottomuuteen ja päihteiden käyttöön pyritään vaikuttamaan. Samalla voidaan pohtia, millainen positio asunnottomalle eri tilanteissa muodostuu ja eroaako se siitä, millaiseksi asunnoton sen itse rakentaa.

Työni toisessa luvussa esittelen asunnottomuutta Suomessa sekä aikaisempaa asunnottomuustutkimusta. Kolmannessa luvussa määrittelen tutkimuskysymyksen. Neljännessä luvussa käsittelen työni teoreettista viitekehystä ja analyysissa käyttämiäni työkaluja. Viides luku sisältää kuvausta tutkimuksen toteutuksesta. Kuudes luku muodostuu tutkimuksen analyysista ja seitsemännessä luvussa esittelen työn johtopäätökset.

2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

Tutkimukseni aineiston ovat tuottaneet asunnottomat, joten tässä luvussa taustoitan asunnottomuutta ilmiönä ja kategoriana sekä etsin työni paikkaa sosiaalitutkimuksen kentässä. Koska asunnottomuus kulttuurisesti määrittyy sosiaaliseksi ongelmaksi, avaan tätä pohtimalla syrjäytymisen ja marginalisaation käsitettä. Tarkastelen myös päihteidenkäytön ja asunnottomuuden liittoutumaa sekä aikaisempaa suomalaista asunnottomuuden ja päihteidenkäytön yhdistävää tutkimusta.

2.1 Kuka on asunnoton?

Tässä työssä olen kiinnostunut asunnottomien ihmisten puheesta, mutta kuka oikeastaan on asunnoton? Yleiskielessä asunnoton viittaa henkilöön, jolla ei ole asuntoa. Asunnolla tarkoitetaan paikkaa tai rakennelmaa, jossa ihminen asuu. Käsite on kuitenkin kulttuurisidonnainen. Aika ja paikka vaikuttavat siihen, millainen asumus laadullisesti tai millainen asuminen kestollisesti liitetään ”oikeaan” asuntoon. Kun ihminen Suomessa asuu laitoksessa esim. sairaalassa, kuntoutuslaitoksessa tai yömajassa, ei sitä pidetä hänen asuntonaan. (Taipale 1982, 47.) Jossain toisessa kulttuurissa taas yhden hengen huoneessa asuntolassa asuvaa ihmistä ei missään tapauksessa miellettäisi asunnottomaksi (Granfelt 1998, 48). Tuttavien ja sukulaisten luona asuttaessa puhutaan usein majapaikasta. Toisaalta asunnottomanakin täytyy asua jossain, vaikkapa sitten kadulla. (Taipale 1982, 47.) Myös ulkona asuvien elinolosuhteet ja haasteet vaihtelevat majapaikan mukaan: teltassa tai majassa metsikössä asuminen on hyvin erilaista kuin rappukäytävissä, parkkihalleissa tai lastaussiltojen alla majoittuminen (Kylmälä 1991, 69–70).

Asunnottomista voidaan puhua myös kodittomina. Kodilla tarkoitetaan yleensä enemmän kuin vain asuntoa. Se kuvaa asumisen sisältöä, elämänpiiriä ja ihmissuhteita. (Taipale 1982, 47.) Myös Granfelt (1998) ymmärtää kodittomuuden asunnottomuutta laajemmaksi subjektiiviseen hyvinvointiin liittyväksi käsitteeksi ja käyttääkin omassa tutkimuksessaan juuri kodittomuuden käsitettä. Kodittomuus-käsitteen on yleensäkin katsottu sopivan ensisijaisesti laadulliseen, ihmisten kokemuksia ja annettuja merkityksiä painottavaan tutkimukseen sen monimerkityksisyyden ja tunnelatautuneisuuden takia. (Granfelt 1998, 47.) Asunto ei tietenkään aina muodostu asujalleen kodiksi. Toisaalta asunnoton ei välttämättä ole koditon, koska koti voi olla metsään rakennettu maja tai asuntovaunu (Kylmälä 1991, 70). Myös englanninkielessä käytetty homeless tai ruotsin hemlös tarkoittaa suoraan käännettynä koditonta. Tässä työssä käytän haastateltavistani kuitenkin käsitettä asunnoton,

koska määritän sillä konkreettista elämäntilannetta eli asunnon puutetta. Kokemus asunnottomuudesta, käytännössä elämisestä kadulla, on tässä tutkimuksessa ainoa haastateltavia yhdistävä tekijä eli kriteeri haastatteluun osallistumiseen. Asunnoton on siis kategoria, jonka tutkija on haastateltavilleen antanut ja siitä käsin lähestyy aineistoa.

Asunnottomien määrän arvioiminen on vaikeaa. Niinpä eri toimijoiden arviot lukumääristä vaihtelevat. Asumisen rahoitus ja kehittämiskeskus ARA (eli entinen Valtion asuntorahasto) on kerännyt tietoa asunnottomien määrästä kuntakyselyin 1980-luvulta lähtien. Asunnottomuuslukujen vertailua hankaloittaa kuitenkin eri kuntien ja samassa kunnassakin eri vuosina tehtyjen arviointien perusteiden vaihtelevuus. (Sunikka, Seppälä & Granfelt 2007, 13.) Lisäksi asunnottomuustilastot koskevat vain palvelujen käyttäjiä, joten palvelujen ulkopuolella olevat jäävät pois tilastoista (Lehtonen & Salonen 2008, 18).

Tilastoitujenkin asunnottomien joukko on heterogeeninen. ARAn tilastoissa (Asunnottomat 2009 2010, 3) on eroteltu erikseen yksinäiset asunnottomat ja asunnottomat perheet. Yksinäisiä asunnottomia oli Suomessa vuonna 2009 tilaston mukaan yhteensä 8153, joista tilapäisesti tuttavien ja sukulaisten luona asui noin 64 prosenttia. Ajattelen, että asunnottomien perheiden sekä monien tuttavien ja sukulaisten luona asuvien elämäntilanne on hyvin erilainen kuin ulkona ja ensisuojassa asuvien, joita yksinäisistä asunnottomista on noin kuusi prosenttia. Loput noin 30 prosenttia yksinäisistä asunnottomista asui asuntoloissa, erilaisissa laitoksissa tai olivat vankilasta vapautuvia.

Arja Jokinen ja Kirsi Juhila (1991, 9) nimeävät pohjimmaisiksi asuntomarkkinoiksi asumismuodot, jotka ovat omistusasunto- ja hyvätasoisten vuokra-asuntomarkkinoiden ulkopuolella. Pohjimmaisten asuntomarkkinoiden asumismuotoja ovat puutteellisesti ja heikkotasoisesti varustellut vuokra-asunnot, asunnottomille suunnatut yhteismajoitusperiaatteella toimivat asumisyksiköt ja muut laitokset, tukiasunnot sekä kiertelemisenä, ulkona majailemisena tai kavereiden luona asumisena ilmenevä asunnottomuus (Jokinen & Juhila 1991, 10). Pohjimmaisilla asuntomarkkinoilla on siis henkilöitä, joilla on oma vuokra-asunto, mutta se on varustetasoltaan hyvin puutteellinen ja sijaitsee korttelissa, joka on leimautunut vahvasti syrjäytyneiden alueeksi. Taas vastaavasti asunnottomaksi voi määrittyä sellainen omaa asuntoa hakeva, joka väliaikaisesti elää tuttavansa hyvätasoisessa asunnossa. Asunnottomuus on siis hyvin monisärmäinen kysymys.

Oman tutkimukseni kohderyhmä on suuren suomalaisen kaupungin asunnottomien päiväkeskuksen asiakkaat. Heistä valtaosa on pohjimmaisten asuntomarkkinoiden käyttäjiä ja ovat tällä hetkellä tai

ovat olleet aikaisemmin täysin ilman minkäänlaista asuntoa eläen kadulla ja rappukäytävissä. Osa haastatelluista on pitkäaikaisasunnottomia, toisilla taas on takanaan pitkä kierre, jossa ovat vuorotelleet asunnottomuus, asunnon saaminen, asunnossa asuminen ja sen menettäminen. Muutamalla asunnottomuus näyttää tällä hetkellä taakse jääneeltä elämäntilanteelta.

Olen haastatellut henkilöitä nimenomaan asunnottomuuden kategoriasta käsin, en esimerkiksi juoppoina, työttöminä, eronneina, vankilasta vapautuneina tai kaupunkilaisina. Ihmisen sijoittaminen johonkin kategoriaan ohjaa suhtautumistamme häneen, koska kategoriaan on kiinnittynyt kulttuurista tietoa ja näin oletamme kategoriaan nimetyllä ihmisellä olevan tiettyjä ominaisuuksia. Kategoriat tuottavat ihmisille sosiaalisia identiteettejä. (Juhila 2004, 23.) Koska saman kulttuurin jäseninä asunnottomuuskategoria on jaettu myös haastateltavan kanssa, kutsuu tämä kategoria haastateltavaa varmasti puhumaan tietyllä tavalla, tietystä identiteetistä käsin tai sitä vastaan[2].

2.2 Asunnottomuus sosiaalisena ongelmana – asunnoton marginaalissa

Asunnottomuus määritellään yhteiskunnassa sosiaalisena ongelmana, jonka poistamiseksi tai ainakin vähentämiseksi yhteiskunnan on toimittava. Hallitus on ottanut kantaa asunnottomuuden ongelmallisuuteen hyväksymällä pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämisohjelman, jonka tavoitteena on merkittävästi vähentää asunnottomien määrää Suomessa sekä tehostaa toimenpiteitä asunnottomuuden ennalta ehkäisemiseksi (Pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämisohjelma 2008–2011). Asunnottomat nähdään usein syrjäytyneinä tai ainakin elävän yhteiskunnan marginaalissa.

Puhe syrjäytyneistä viittaa aina implisiittisesti siihen, että on olemassa (inkluusion) sisäpiiri, johon enemmistö kuuluu. Syrjäytyneet ovat (inkluusion) ulkopiiriläisiä, syrjässä, reunalla, marginaalissa olevia tai täysin uloslyötyjä, ulossuljettuja (eksluusion piiri). Syrjäytymisessä on kyse aina myös normaalin rajoista. (Helne 2002, 21–22.) Myös ulkona tai reunalla olevilla on aina jokin suhde yhteiskuntaan, vaikka se olisikin tuskallinen tai nöyryyttävä. Syrjäytyminen on siis aina suhteessa muihin ihmisiin eli relationaalinen ilmiö. Näin ollen mikään ongelma ei ole vain jonkun poikkeavan yksilön tai ryhmän keskuudessa ilmenevä ominaisuus, vaan se muodostuu suhteessa muihin ihmisiin. (Helne 2002, 25.)

[2] Vastapuhe kohdistuu kulttuurisesti vakiintuneihin kategorioihin. Kirsi Juhila (2004, 29) määrittelee vastapuheen ”sellaisiksi leimattua identiteettiä kommentoiviksi ja vastustaviksi teoiksi, joiden tarkoituksena on esittää tämän identiteetin erilaisuus suhteessa kulttuurisesti vallitsevaan kategorisoinnin tapaan”.

Syrjäytymiseen liitetään usein näkemys, että sen kohteeksi joudutaan tai siihen ajaudutaan. Syrjäytymiseen sisältyy menetystä ja osattomaksi jääntiä. Marginalisaatio voidaan käsitteenä ymmärtää syrjäytymisen synonyymiksi tai sitten laajemmin, sillä marginalisaatio ei välttämättä edellytä pakkoa tai vastentahtoisuutta. Marginaalissa eläminen voi olla jopa näköalapaikka, josta käsin voi katsella yhteiskuntaan ja omaan elämään vähän eri näkökulmasta. (Granfelt 1998, 78–83.)

Marginaalit ovat syrjässä suhteessa keskuksiin. Marginaaliin voivat määrittyä hyvin monenlaiset ryhmät, jotka ovat toisistaan poikkeavia ja keskenään erilaisessa suhteessa keskuksiin. Marginaali ei siis ole yksi ja yhteinen, vaan marginaalillakin on marginaalinsa ja marginaaliryhmillä omat epätoivottunsa. Ihminen voi olla jollakin elämän alueella marginaalisessa asemassa ja jollakin toisella ei. Joillekin reunoilla eläminen voi olla itse valittua. (Jokinen & Huttunen & Kulmala 2004, 12–13; Jokinen 2004, 76.)

Marginaalia ja keskusta tuotetaan ja uusinnetaan jatkuvasti erilaisissa käytännöissä, joissa rakennetaan käsitystä siitä, keitä me olemme ja keitä ovat ”ne toiset”. Kategorisoimalla ylläpidämme ja tuotamme sosiaalista ja moraalista järjestystä. Kulttuuriset käsitykset liittyvät valtaan ja näin muotoutuvat yleensä keskuksesta käsin. Vastapuheella ihmiset pyrkivät kyseenalaistamaan heihin kohdistuvia määritelmiä, kieltämään ne tai muuttamaan ne toisenlaisiksi. (Jokinen ym. 2004, 10–11; Juhila 2004, 21.)

Tässä työssä ei lähtökohtaisesti ole tarkoitus ottaa kantaa asunnottomuuden tai päihteiden käytön ongelmallisuuteen ja siihen, miten tällaisessa elämäntilanteessa olevia voitaisiin auttaa tai ohjata pois marginaalista. Haluan ensisijaisesti tarkastella asunnottomien omia merkityksenantoja ja omaa positioitumista suhteessa yhteiskunnassa hallitseviin asunnottomuus- ja päihdediskursseihin. Vaikka tutkittavia kutsutaan keskusteluun asunnottoman kategoriasta käsin, on haastattelut kuitenkin tehty ympäristössä, jonka ensisijaisena tehtävänä ei ole ”hoitaa” asiakkaitaan ja näin ohjata heitä takaisin kulttuurisesti ”normaaliin” elämään, vaan tarjota erilaisia elämää helpottavia palveluita kuten ruokaa, peseytymismahdollisuutta, puhtaita vaatteita, lepoa ja virikkeitä niitä haluaville. Tämäkin työ lähtee keskuksesta käsin tarkastelemaan marginaalia, koska asunnottomien selontekoja peilataan kulttuurisesti hegemonisiin diskursseihin. Kuitenkin tavoitteena on samalla tuoda marginaalin omat konstruktiot keskiöön.

2.3 Asunnottomuustutkimuksen näkökulmat

Tämä työ kuuluu asunnottomuustutkimuksen piiriin. Asunnottomuutta on tutkittu eri tieteiden piirissä ja monista eri näkökulmista. Granfelt (1998, 49–54) on jaotellut asunnottomuustutkimuksen seuraaviin lähestymistapoihin. Rakenteellinen tulkintatapa painottaa asunnottomuuden yhteiskuntapoliittista luonnetta, jolloin asunnottomuuden aiheuttajana nähdään yhteiskunnan rakenteet. Psykososiaalinen lähestymistapa taas kohdistaa huomionsa kuormittavassa elämäntilanteessa eläviin asunnottomiin yksilöinä ja ryhminä. Asunnottomuutta voidaan tarkastella myös alakulttuurina, jolla on oma elämäntapansa, omat arvonsa ja johon kuuluvat eivät halua tai kykene sopeutumaan valtakulttuuriin.

Etnografinen tutkimus pyrkii tavoittamaan asunnottomien omat tulkinnat, etnografi yrittää katsoa maailmaa ”muukalaisten silmin”. Kiinnostus kohdistuu marginaaleihin ja marginaalista käsin voi taas kyseenalaistaa valtakulttuurin näennäisiä itsestään selvyyksiä. Lähtökohtana on asunnottomien elämäntavan kunnioittaminen ja näin ollen asunnottomuuskaan ei näyttäydy yksioikoisesti poistettavana ongelmana. (Granfelt 1998, 51–52.)

Konstruktionistisessa tutkimustraditiossa asunnottomuutta lähestytään erilaisten diskurssien avulla tuotettuna sosiaalis-kulttuurisena konstruktiona. Kielenkäytöllä rakennetaan sitä, mitä kulloinkin ymmärretään asunnottomuudella, asunnottomilla ja asunnottomuuteen kohdennettavilla toimenpiteillä. (Granfelt 1998, 52–54.) Tähän perinteeseen kuuluvat Arja Jokisen (1991, 1996) ja Kirsi Juhilan (1991) asunnottomuustutkimukset. Myös oman tutkimukseni lähestymistapa on konstruktionistinen.

Arja Jokinen ja Kirsi Juhila (1991) löysivät asumiskyvyttömyysdiskurssin tutkiessaan sosiaali- ja asuntoviranomaisten puhetta pohjimmaisilla asuntomarkkinoilla elävistä ihmisistä. Viranomaisten puheessaan käyttämän asumiskyvyttömyysdiskurssin sisällöllinen ydin on, että pohjimmaisten asuntomarkkinoiden asukkaiden nouseminen yleisille asuntomarkkinoille vaikeutuu tai estyy näiden henkilöiden omien ominaisuuksien vuoksi. Näitä ovat avuttomuus, vastuuttomuus ja tahdottomuus. Nämä ovat vastakkaisia yhteiskunnassa muuten aikuiselle rakennetuista vastuullisuuden ja oman toimijuuden vaatimuksista (Juhila 2008, 92–95). Asumiskyvyttömyysdiskurssi voidaan jakaa kahdeksi rinnakkaiseksi diskurssiksi, joista toisessa asumiskyvyttömyys määrittyy staattisena ilmiönä, kun taas toisessa, muutosorientoituneessa painotuksessa kuntouttavilla toimenpiteillä katsotaan voitavan vaikuttaa asumiskykyyn (Jokinen & Juhila 1991, 47). Asumiskyvyttömyysdiskurssit ylläpitä-

vät ja legitimoivat pohjimmaisia asuntomarkkinoita (Jokinen & Juhila 1991, 143). Oman tutkimukseni aineistoa alustavasti tarkastellessani olen huomannut, että myös asunnottomat itse viittaavat asumiskyvyttömyysdiskurssiin.

Riitta Granfelt (1992, 4, 137) on tutkinut asuntolassa asuvien naisten kertomuksia elämästään leimaantumis-, vetäytymis- ja tarvitsevuuskäsitteiden kautta. Asuntolassa asumisen leimaavuus tai sen uhka tulee tutkimuksessa esille erityisesti niiden naisten kertomuksissa, jotka eivät olleet leimaantuneet psyykkisen sairauden pohjalta poikkeaviksi. He kertovat peloistaan määrittyä asumiskyvyttömäksi tai että heidän asumiskykyään kyseenalaistetaan, jos heidän asuntola-asumisensa pitkittyy. Vetäytyminen yksilön reaktiona sosiaalisten ongelmien kasaantumiseen on asuntolan asukkaista nähtävissä vain niillä, jotka ovat määrittyneet sairaiksi vakavan, toimintakykyä kaventavan mielenterveysongelman kautta. Osa erityisesti nuoremmista naisista pyrkii aktiivisesti parantamaan sosiaalista tilannettaan ja vahvistamaan yhteiskunnallisia siteitään kuten työmarkkina-asemaansa. Tarvitsevuus-käsitteen Granfelt sijoittaa autonomia–riippuvuus-ulottuvuudelle. Vaikka asuntolan naiset ovat monella tavoin riippuvaisia sosiaalivaltiosta niin konkreettisten elinolotekijöiden kuin sosiaalisen tuen tarpeenkin osalta, osoittavat he myös kykyä puolustaa autonomiaansa esimerkiksi ajamalla omia etujaan asuntolassa ja säilyttämällä itsemääräämisoikeutensa pienissä asioissa. (Granfelt 1992, 88, 137–140.)

Granfeltin (1992, 137) tutkimat naiset ”halusivat kertoa itsestään oman elämänsä eläjinä ja muokkaajina, eivät toimenpiteiden kohteina tai rakenteiden uhreina”. Minua kiinnostaa, millaisia positioita omassa aineistossani asunnottomat rakentavat itselleen. Näkevätkö he itsensä aktiivisina toimijoina vai olosuhteiden uhreina.

Arja Jokinen (1996, 97–100) on tutkinut asunnottomuuteen liitettyjä sukupuolisidonnaisia jäsennyksiä ja niiden rakentamista analysoimalla syrjäytymistä käsittelevää dokumentaarista televisio-ohjelmasarjaa. Hän tarkastelee sitä, kuinka sukupuoli rakennetaan ohjelmissa oleelliseksi kategoriaksi eksplisiittisesti ja implisiittisesti. Sukupuolta voidaan käyttää eksplisiittisenä tulkintaresurssina esimerkiksi perustelemalla henkilön toimintaa tai ratkaisuja hänen sukupuoleensa vedoten. Sukupuolen implisiittistä tuottamista taas ovat esimerkiksi sellaiset kohdat, jossa haastateltavilta vaaditaan selityksiä toiminnastaan tai tilanteestaan. Tällainen selityksenantovelvoite nousee esiin silloin, kun henkilön tulkitaan toimineen vastoin normatiivisia ja moraalisia odotushorisontteja (Scott & Lyman 1968). Jokisen (1996, 112–114) mukaan naiset sekä antavat pyytämättä että joutuvat antamaan miehiä enemmän selityksiä omasta elämäntilanteestaan, alkoholin käytöstään ja perhesuhteis-

taan. Kulttuurisesti asunnottomuuteen ja päihteiden käyttöön liittyvän elämäntavan nähdään sopivan paremmin miehille kuin naisille. Miehiä ei laiteta tarkastelemaan itseään yhteiskunnassa yleensä vallitsevia moraalihorisontteja vasten, joten heidän ei juurikaan tarvitse selitellä omaa tilannettaan. Ennemminkin heidän elämäntilanteensa otetaan itsestään selvyytenä, johon kohdistetaan ripaus sääliä ja myötätuntoa. Samalla voidaan ajatella, että naisten matka takaisin normaalielämään on lyhyempi, koska heitä ei ole kuvattu yhtä kauaksi muusta yhteiskunnasta kuin asunnottomat miehet. Jokisen mukaan naiseus ja asunnottomuus muodostavat monella tavalla ongelmallisen yhdistelmän. Sen lisäksi, että naisilta odotetaan monenlaisia selityksiä toiminnalleen, myös heidän selviytymisensä niin kadulla kuin yhteismajoituksessa nähdään vaikeampana.

Asunnottomista vajaa viidennes on naisia (Asunnottomat 2009 2010, 3). Päiväkeskuksen, jossa haastattelut tein, asiakaskunnassa on myös eri-ikäisiä naisia, mutta omiin havaintoihini perustuen vähemmän kuin yksi viidesosa. Omassa tutkimuksessani olen kiinnostunut sekä nais- että miesasunnottomista, mutta käytännössä aineistossani on vain yksi nainen, joten analyysissa en voi tarkastella sukupuolen merkitystä.

Riitta Granfeltin (1998) tutkimus Kertomuksia naisten kodittomuudesta pohjautuu asuntolassa asuvien naisten haastatteluihin. Tutkimuksessaan hän tarkastelee näiden naisten kokemuksia marginalisaatiosta ja kodittomuudesta. Granfelt tekee aineistostaan saman havainnon kuin mikä on nähtävissä oman tutkimukseni aineistoa alustavasti tarkasteltaessa: haastateltavien kertomukset sisältävät paljon päihdepuhetta, ja haastateltavat itse määrittelevät itsensä ensisijaisesti alkoholisteiksi ja vasta toissijaisesti asunnottomiksi. Itse mietin, onko tämä samansuuntainen kulttuurissamme hegemonisiksi nousseiden diskurssien kanssa, joissa runsas päihteiden käyttö nähdään asiana, joka tarvitsee hoitoa, kun taas asunnottomuus nähdään päihteiden käytön seurauksena. Omassa aineistossani esiintyy tälle myös vastapuhetta, jossa asunnottomuuden olosuhteiden perustellaan aiheuttavan päihteiden käyttöä ja asumiskykyyn liittyen esitetään tarvetta asumiskoulutukseen. Granfelt (1998) ei kuitenkaan keskity työssään ainoastaan päihdepuheeseen, vaan tarkastelee psykososiaalisia kysymyksiä laajempana kokonaisuutena.

Anna Kulmala (2004, 231–232, 239) on tutkinut identiteetin rakentumista ihmisten omakohtaisten kertomusten avulla. Hän on haastatellut miehiä, jotka asuvat asunnottomille ja päihdeongelmaisille tarkoitetussa asuntolassa. Kulmalan mukaan omaa elämää kuvatessaan ihmiset määrittelevät samalla itseään arvioiden ja asettuen johonkin paikkaan tai positioon suhteessa toisiin ihmisiin ja ympäröivään yhteiskuntaan. Kertoessaan ihminen määrittelee myös niitä toisia, jotka ovat kertomuksessa

mukana ja kertoessaan toisista hän määrittelee myös itseään. Asunnoton joutuu määrittelemään itseään sekä suhteessa julkisessa puheessa esillä oleviin määrityksiin asunnottomuudesta että ”normaalista elämästä”. Itseä suhteutetaan toisiin ja heidän asenteisiinsa. Identiteettiä rakennetaan vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Myös omassa tutkimuksessani tarkastelen asunnottomille itselleen heidän käyttämissään puhetavoissa muotoutuvia positiota.

Anni Vanhala (2005) on tarkastellut asuntolan asiakkuuteen, paikkaan ja tehtävään liittyviä merkityksiä. Tutkimuksen analyysi perustuu kategorioiden tunnistamiseen. Ihmiset tunnistetaan sijoittamalla heidät kategorioihin. Nämä auttavat meitä selviytymään sosiaalisissa suhteissamme, koska niiden kautta saamme vinkkejä, mitä meidän tulisi tietää toisesta henkilöstä ja miten meidän pitäisi suhtautua häneen. Kategorisoimalla tuotamme ihmisille myös sosiaalisia identiteettejä. Sosiaalinen identiteetti muodostuu ihmisen sijoittaessa itsensä johonkin kategoriaan tai kun toiset määrittelevät hänet tiettyyn kategoriaan ja näin olettavat hänellä olevan tiettyjä ominaisuuksia tai piirteitä. (Vanhala 2005, 33.) Vaikka kategoriat ovat aina jollakin tavalla mukana ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, omassa aineistossani huomaan niiden olevan joissain puhetavoissa erityisen korostuneesti läsnä. Kategoriat eivät ole oman tutkimukseni keskeisin tarkastelun kohde, mutta käytän työssäni apuna myös jäsenkategoria-analyysin työkaluja.

2.4 Asunnottomuus ja päihteet

Asunnottomuutta ei yleensä nähdä sellaisena ongelmana, joka poistuisi vain tuottamalla lisää asuntoja, vaan siihen liitetään usein erilaisia sosiaalisia ongelmia esim. päihteidenkäyttöä ja mielenterveysongelmia (Lehtonen & Salonen 2008, 10). Päihteet kytkeytyvät monesti taas rikollisuuteen. Helsingin sosiaaliviraston erityissosiaalitoimiston noin 5000 asunnottomasta asiakkaasta likimain puolet on päihteiden liikakäyttäjiä. (Korhonen 2002, 9.) Asunnottomuus ja päihteet liittyvät siis arkielämässä monesti toisiinsa, joten siksi ne usein yhdistyvät myös tutkimuksessa. Koska se, millaiseksi ilmiöksi asunnottomuus yhteiskunnassa määrittyy, on suhteessa muun väestön elintapaan, viittaan omassa työssäni lähinnä suomalaiseen asunnottomuus- ja päihdetutkimukseen.

Lasse Murto (1978) tutkii klassikkotutkimuksessaan 1970-luvulla tamperelaisten asunnottomien elinolosuhteita, elämäntapaa ja osakulttuuria havainnoimalla heidän elämäänsä erilaisissa kokoontumis- ja joukkomajoituspaikoissa. Murto (1978, 49–50) erottaa 1970-luvulla asunnottoman alkoholistin ”sosiaalisista alkoholisteista” seuraavien elämäntavan piirteiden kautta: Asunnoton alkoholisti

elää ilman vakinaista asuntoa ja normaaleja sosiaalisia suhteita, hän on tuotantoelämän ulkopuolella, joten hän elää minimitoimeentulolla, hänen suhteensa yhteiskuntaan ovat häiriintyneet, mutta osakulttuuri tarjoaa kompensaatiota näihin häiriöihin ja hän käyttää alkoholijuomien ohella korvikkeita. Luulen, että näin määrittyviä asunnottomia alkoholisteja edelleenkin on Suomessa. Tähän työhön haastateltujen henkilöiden joukko on kuitenkin heterogeenisempi, jolloin tämä määritelmä ei suoraan sovi kuvaamaan heitä.

Myös klassikon asemaan on noussut Ilkka Taipaleen (1982) kahdeksankymmentäluvun alussa tekemä tutkimus, jossa hän käsittelee asunnottomuutta, asunnottomia ja poikkeavia alkoholinkäyttäjiä Helsingissä vuosina 1937–1977 ja selvittää mm. yksinäisen miehen sosiaalista ja terveydellistä asemaa. Jouni Kylmälä (1991) on perehtynyt yhdeksänkymmentäluvun alussa asunnottomuuteen Murron (1978) tavoin etnografisesti. Hän tutkii Helsingissä alkoholistien elämänmäärityksiä tarkastelemalla Kylmälän termiä käyttäen pultsareiden elämäntavan sisältämää sosiaalista järjestystä ja kahden eri sukupolven pultsareiden kulttuuria.

Myös 2000-luvulla asunnottomuus ja päihteet ovat tutkimuksissa, ennen kaikkea opinnäytetöissä, kietoutuneet yhteen. Muun muassa Mari Somppi (2008) on tutkinut asunnottomien päihdeongelmaisten miesten elämänkulkua, jossa päihteet ovat monissa vaiheissa mukana. Lapsuuden perheessä päihteet ovat usein läsnä vanhempien ongelmakäyttönä ja myös oma käyttö saattaa olla alkanut melko nuorena. Päihteet ovat aiheuttaneet joillekin työttömyyden, joka taas on edesauttanut asunnottomaksi päätymistä. Alkoholin käytön seurauksena on masennusta ja ahdistusta, jotka taas ovat vaikuttaneet ihmissuhteisiin mm. parisuhteiden hajoamiseen. Monet haastatelluista ovat hyvin kiinni alkoholikulttuurissa, koska myös heidän ystävänsä ovat alkoholin suurkuluttajia. Sompin tutkimuksessa asunnottomuus nivoutuu yhteen muiden elämässä olevien ongelmien kanssa.

Asunnottomuus ja päihteet liitetään kulttuurisesti usein toisiinsa. Kuten tässä kappaleessa on esitetty, monissa tutkimuksissa niiden välille on rakennettu yhteyksiä. Myös omia asunnottomien haastatteluja kuunnellessani huomaan haastateltavien usein puheessaan tavalla tai toisella viittaavan päihteisiin tai päihteiden käyttöön ja valtaosassa kohtia juuri haastateltava tuo päihteet keskusteluun.

2.5 Päihdepuhe

Tässä työssä olen kiinnostunut asunnottomuudesta päihdepuheen kautta. Päihteiden käyttöön liittyvää puhetta on aikaisemmin tutkittu muissa konteksteissa. Esittelen seuraavaksi näistä muutamia oman työni kannalta keskeisimpiä töitä. Päihdepuheeseen liittyväksi tutkimukseksi sisällytän sellaiset diskurssianalyyttiset tutkimukset, jotka ovat kiinnostuneita päihteiden käytölle rakennetuista merkityksistä. Tähän en ole sisällyttänyt tutkimuksia, joissa tarkastellaan päihteiden käyttäjien diskursseja muiden aihepiirien yhteydessä.

Mira Roine (2004) on tutkinut huumeiden käytölle Internetin keskustelupalstan kirjoituksissa rakentuneita merkityksiä. Tutkimuksen kohteena on A-klinikkasäätiön ylläpitämä Sauna-foorumi, jossa monet kirjoittavat omaan huumeiden käyttöönsä liittyvistä asioista. Roine tunnistaa aineistosta viisi tulkintarepertuaaria[3]: kokemuksellisuuden, hallinnan, individualistisen, itsen normalisoinnin ja asiantuntijuuden repertuaarit.

Auri Lylyn (2002) ja Satu Kalevan (2009) pro gradu -töiden aineistona ovat asiakkaan ja työntekijän väliset päihdehoitokeskustelut. Auri Lyly (2002) tarkastelee diskurssianalyyttisesti Kriminaalihuollon asiakkaiden alkoholin käytölleen antamia perusteluita. Lyly tutkii motivoivia haastatteluja, joissa toivotun muutospuheen vastakohtaa kutsutaan ylläpitopuheeksi. Tutkimus kohdistuu juuri ylläpitopuheessa tuotettuihin päihdediskursseihin. Hän erittelee niitä neljä: rentoutumisen halu ja rentoutumisen pakko sekä alkoholin käyttö asiana, jota saa tehdä ja juominen perusoikeutena. Satu Kaleva (2009) tutkii nollapersoonan käyttöä A-klinikan avohuollon asiakkaiden päihdehoitokeskusteluissa. Hänen tarkastelunsa keskiössä on se, mitä puhuja erilaisilla toimijuuden ilmaisuillaan eli itse-, sinä- tai nollamuodon[4] käytöllä tekee.

John Booth Davies (1997, 91–132) on tutkinut Iso-Britanniassa huumepuhetta. Hän kysyy huumeiden käyttäjiltä, mitä aineita he käyttävät tällä hetkellä. Siitä käynnistyvät noin viidentoista minuutin keskustelut toimivat hänen aineistonaan. Davies tarkastelee yli viidensadan haastattelun aineistoaan kuuden ulottuvuuden kautta ja näin puhetavoista rakentuu viisivaiheinen malli[5], jonka mukaan puhetavat usein vaihtelevat sen mukaan kuinka pitkällä puhuja on huumeiden käyttö urallaan. Uran alkuvaiheessa huumeiden käyttöön liitetään lähinnä positiivisia asioita, kun taas keskimmäisessä

[3] Diskurssianalyyttistä käsitteistöä avataan tarkemmin luvussa 4.2.
[4] Erilaisista toimijuuden ilmaisemistavoista kerrotaan tarkemmin luvussa 4.2.5.
[5] Esittelen tässä vaiheista vain kolme: ensimmäisen, kolmannen ja viidennen, koska toinen ja neljäs vaihe sijoittuvat esiteltyjen välimaastoon.

vaiheessa käyttöön liitetään kielteisiä seurauksia ja asioita, jotka eivät ole käyttäjän kontrolloitavissa. Viimeinen vaihe sisältää positiivisen ja negatiivisen vaihtoehdon. Positiivisessa vaihtoehdossa huumeista puhutaan vakavana ongelmana, joka on kuitenkin jätetty jo taakse. Negatiivisessa vaihtoehdossa puhuja ei pysty enää tuottamaan sellaista järjellistä puhetta, joka olisi tutkijan analysoitavissa.

Oman työni aineistossa päihteiden käyttöön liitetään sekä myönteisiä että kielteisiä puolia. Omassa työssäni ajallinen ulottuvuus on Daviesin tutkimukseen nähden toisella tavoin läsnä. Tutkimillani asunnottomilla ajallinen näkökulma asunnottomuuteen vaihtelee: toisille se on todellisuutta juuri nyt, joku toinen taas on juuri saanut asunnon, jollain asunto on ollut jo pitkään ja joku on vaarassa sen juuri menettää. Davies tuo omassa huumeiden käyttöön liittyvässä mallissaan esiin molemmin suuntaisen liikkumisen vaiheiden välillä. Itse näen asunnottomuuden tilana, joka ei ole pysyvä, vaan voi vaihdella elämän aikana useaan kertaan. Suhde asunnottomuuteen todennäköisesti saattaa vaikuttaa myös siihen, miten päihteistä puhutaan. Tällainen vertailu olisi mielenkiintoista, mutta se ei ole tämän työn tavoitteena, koska käyttämäni aineisto ei siihen tarkoitukseen ole riittävän laaja.

Asunnottomuus elämäntilanteena tuo tälle työlle omanlaisensa kontekstin, joka vaikuttaa todennäköisesti siihen, mitä päihdepuheella tiedostetusti tai tiedostamatta tehdään.

3 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA -KYSYMYKSET

Tässä työssä tutkin asunnottomien päihdepuhetta. Asunnottomuus elämäntapana on kiinnostava siksi, että se on yhteiskunnassamme lähellä ja läsnä oleva ilmiö, jota pidetään sosiaalisena ongelmana, mutta jonka ratkaisuksi ei nähdä vain asunnon tarjoamista. Tämän kulttuurisesti yleisen puhetavan vastapainoksi olen kiinnostunut asunnottomien omasta tavasta rakentaa asunnottomuutta ja itseään asunnottomana. Aineiston olen hankkinut haastattelemalla asunnottomia henkilöitä.

Usein arkisessa ajattelussamme liitämme asunnottomuuteen päihdeongelman. Haastatteluja kuunnellessani huomasin myös haastateltavien usein puheessaan tavalla tai toisella viittaavan päihteisiin tai päihteiden käyttöön. Tämä sai minut kiinnostumaan haastattelujen niistä kohdista, joissa puhutaan päihteistä.

Tutkimuskysymykseni ovat:
Millaisia puhetapoja asunnottomat käyttävät puhuessaan päihteistä?
Mikä funktio päihdepuheella on?
Millaisia positioita päihdepuhe luo puhujalle itselleen? (tai mikäli ei puhuta omasta, vaan jonkun muun päihteidenkäytöstä, millainen positio puhujalle muodostuu ja millainen positio päihteiden käyttäjälle muodostuu?)
Miten asunnottomien selonteot ovat suhteessa kulttuurisesti hegemonisiin puhetapoihin tai miten ne sitä uusintavat tai muuttavat?

Tutkimuksen tarkoituksena on siis tunnistaa puhetapoja, joihin asunnottomat haastatteluvuorovaikutuksessa viittaavat ja pohtia, mitä niillä kulloisessakin tilanteessa tehdään ja mitä seurauksia niillä on. Päihdepuheen seurauksia tarkastelen erityisesti tutkimalla subjektipositioita, joita puhuja itselleen ja muille päihteiden käyttäjille rakentaa. Tässä apuna käytän toimijuuden ilmenemisen ja itsekategorisointien tarkastelua. Pohdin myös, miten asunnottomien selonteot kytkeytyvät kulttuurisesti hegemoniseen tapaan puhua asunnottomista ja päihteiden käytöstä.

Seuraavassa luvussa perustelen tarkemmin metodisia valintojani ja esittelen tutkimuksen taustalla olevaa teoreettista viitekehystä ja käytettyjä analyysimenetelmiä.

4 TEOREETTINEN JA METODINEN VIITEKEHYS

Tässä työssä olen kiinnostunut asunnottoman ihmisen elämästä hänen omasta näkökulmastaan. Koska epäilen, että minulla tutkijana ei olisi mahdollista päästä kiinni toisen, minulle vieraan ihmisen, joka vielä elää yhteiskunnassa valtavirrasta poikkeavalla tavalla, kokemuksiin tai sisäiseen maailmaan, haluan lähestyä aihetta siitä näkökulmasta, johon minulla kanssaeläjänä ja tutkijana on pääsy eli tarkastella sitä kielen rakentamana todellisuutena. Erityisen kiinnostunut olen asunnottomien tavasta merkityksellistää elämäänsä ja tuottaa itsensä tietynlaisena henkilönä. Sosiaalinen konstruktionismi teoreettisena orientaationa ja siihen pohjautuvat tutkimusmetodit viitoittavat näin ollen asunnottomuuden tarkasteluani.

4.1 Sosiaalinen konstruktionismi teoreettisena orientaationa

Sosiaalinen konstruktionismi korostaa kielen merkitystä, koska kielen käytöllä vuorovaikutuksessa toisten kanssa rakennamme todellisuutta. Kielen ei tällöin ajatella heijastavan jotain ulkopuolista todellisuutta, vaan kieli itsessään on toimintaa ja väline todellisuuden rakentamiseksi. Lisäksi kieli on ainoa todellisuus, johon sosiaalitieteen tutkija pääsee käsiksi. (Burr 2003, 8.)

Tiedon ja ymmärryksen tuottaminen on sosiaalinen prosessi, jossa ihmiset päivittäisessä vuorovaikutuksessa keskenään kommunikoiden muodostavat oman versionsa totuudesta. Totuuden voidaan siis ajatella olevan kulttuurissamme tai yhteiskunnassamme tämän hetkinen hyväksytty tapa ymmärtää maailmaa. Tavan, jolla ymmärrämme maailman, ei siis ajatella olevan maailman objektiivisen havainnoinnin tulosta, koska fyysisessä maailmassa itsessään ei ole mitään, joka vaatisi meidät selittämään asioita juuri tietyllä tavalla. Me voimme kielemme avulla rakentaa maailmasta yhtä hyvin toisenlaisen. Sosiaalisen konstruktionismin todellisuuskäsitys on siis relativistinen. Se ei kuitenkaan välttämättä tarkoita, että kielen ulkopuolella ei ole mitään. Millaiseksi maailmaa rakennamme, vaikuttaa siihen, millaiseen toimintaan se meitä kutsuu ja millaisia valtasuhteita se tuottaa. Valtasuhteilla taas on seurauksia siihen, mikä on kenellekin sallittua ja kuinka ihmiset kohtelevat toisiaan. (Burr 2003, 4–6; Gergen 2009, 4–5.)

Tässä työssä tarkastelen asunnottomien ja tutkijan haastatteluvuorovaikutuksessa tuottamaa puhetta. Koska en ajattele puheen avulla pääseväni käsiksi johonkin kielen ulkopuolella olevaan todellisuuteen, ei minun ole myöskään tarpeen pohtia, valehtelevatko haastateltavat minulle. Tätä vastoin

ajattelen haastattelupuheen olevan sosiaalista toimintaa, jossa haastateltava yhdessä haastattelijan kanssa rakentaa todellisuutta ja sillä millaiseksi todellisuus rakentuu, on seurauksia.

Sosiaalisessa konstruktionismissa kieli nähdään ajattelun ennakkoehtona. Tapamme ymmärtää maailmaa tulee muilta ihmisiltä, niin menneiltä kuin tämänhetkisiltäkin. Olemme syntyneet maailmaan, jossa ihmisten käyttämät käsitteelliset kehykset ja kategoriat ovat jo olemassa kulttuurissamme. Kuitenkin jokainen ihminen käyttäessään kieltä tuottaa näitä uudelleen yhdessä toisten kanssa. (Burr 2003, 7–8.) Sosiaalisen konstruktionismin yksi piirre on anti-essentialismi. Tämä tarkoittaa sitä, että ihmisillä tai asioilla ei ole tiettyä perusolemusta, joka tekisi niistä sitä, mitä he tai ne ovat. Ihmisillä ja maailmalla ei siis ole annettua, determinoitua luonnetta, koska sosiaalinen maailma, ja myös me ihmiset, tuotetaan sosiaalisessa prosessissa. Ihmisellä ei näin myöskään ole jotain tiettyä muuttumatonta persoonallisuutta tai identiteettiä, joka ohjaisi ja rajoittaisi hänen toimintaansa. (Burr 2003, 5.)

Voimme lähestyä maailmaa monin eri tavoin. Vaikka maailma on kaikille ulkoisesti sama, on eroa siinä, mitä se kullekin merkitsee. Tämä ero perustuu sosiaalisiin suhteisiimme, joissa rakennamme maailman tietyllä tavalla, koska juuri vuorovaikutuksessa maailma tulee meille sellaiseksi kuin se on. Meidän elämänmuotomme on yhteydessä tapaan, jolla konstruoimme maailmaa, koska pyrimme rakentamaan sen meille sosiaalisesti hyödylliseksi. (Gergen 2009, 3, 9.)

Haastattelun konteksti eri tasoineen, kuten suomalainen kulttuuri, suomen kieli, asunnottomien päiväkeskus ja haastattelutilanne, tarjoavat tietyt ainekset ja lähtökohdat tässä työssä tarkastellulle kielenkäytölle.

4.2 Diskurssianalyysi metodisena työkaluna

Sosiaalinen konstruktionismi on lähestymistapa, joka tarjoaa yhteisiä taustaoletuksia usealle tutkimussuuntaukselle (Burr 2003, 1–2). Omassa työssäni metodisena välineenä käytän diskurssianalyysia, jota sitäkin voi soveltaa useilla eri tavoilla, koska se ei ole selkeärajainen tutkimusmenetelmä vaan ennemminkin väljä teoreettinen viitekehys (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993,17; Potter & Wetherell 1987, 175). Tässä työssä sovellan Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Eero Suonisen (1993, 1999) lähestymistapaa, joka pohjautuu brittiläiseen diskurssianalyysin suuntaukseen (mm. Potter & Wetherell 1987). Jokinen, Juhila ja Suoninen (1993, 10) määrittelevät diskurssianalyysin sellaiseksi

kielenkäytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä.

4.2.1 Puhetavat rakennuspalikoina

Diskurssianalyysin tutkimuskohde on kielenkäyttö, joka ymmärretään sosiaaliseksi toiminnaksi, jolla on seurauksia. Sosiaalinen todellisuus rakentuu erilaisista merkityssysteemeistä, jotka voivat olla rinnakkaisia tai keskenään kilpailevia. Kielenkäyttäjä voi liikkua useilla merkitysalueilla. Erilaisia merkityssysteemejä voidaan kutsua diskursseiksi tai tulkintarepertuaareiksi. Jokinen, Juhila ja Suoninen määrittelevät ne ”verrattain eheiksi säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemeiksi, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta”. (Jokinen ym. 1993, 24–27.) Omassa tutkimuksessani kutsun näitä *puhetavoiksi*, mutta tässä luvussa käytän käsitteitä rinnakkain riippuen viitattavan lähteen sanastosta.

Wetherellin & Potterin (1988, 172) mukaan tulkintarepertuaarit ovat rakennuspalikoita, joita puhuja käyttää rakentaessaan oman versionsa toiminnasta, kognitiivisesta prosessista tai muusta ilmiöstä. Jokainen repertuaari koostuu rajoitetusta määrästä termejä, joita käytetään tietyllä tyylillisellä ja kieliopillisella tavalla. Usein nämä termit johdetaan yhdestä tai useammasta metaforasta ja repertuaarin olemassaolo näin välittyy juuri tiettyjen kielikuvien kautta. Samoja sanoja, ilmauksia ym. voidaan kuitenkin käyttää monessa eri diskurssissa eli mikään sana tai lause ei automaattisesti kuulu johonkin tiettyyn diskurssiin, vaan tämä tulee esille vasta tarkasteltaessa näitä siinä kontekstissa, jossa niitä käytetään (Burr 2003, 66).

Kun siis haastateltava puhuu elämästään asunnottomana, hän valitsee käyttöönsä tietoisesti tai ”luonnostaan” kulttuurisista välineistä sopivimmat. Haastattelija taas käyttää tulkinnassaan tilanteista ymmärrystään, joka pohjautuu samaan kulttuuriseen resurssiin. Kielenkäyttö ei kuitenkaan ole yksiselitteistä, vaan sama kielellinen teko on mahdollista tulkita eri tavoilla. (Suoninen 1997, 18.) Diskurssianalyyttisessa tutkimuksessa ei pyritä pääsemään käsiksi johonkin ”kielen takana” olevaan, joka sitten välittyisi kielen kautta, esimerkiksi asenteisiin tai mielenlaatuun, vaan huomio kiinnittyy puheeseen itseensä, kuinka se organisoidaan ja mitä sillä tehdään. (Potter & Wetherell 1987, 49.)

Asunnottomien käytössä on monia erilaisia kulttuurisesti mahdollisia tapoja puhua elämästään. Ottaessaan näitä resursseja käyttöönsä puhujat merkityksellistävät maailmaa. Tässä työssä tutkin asunnottomien puhetta päihteistä ja tarkastelen millaisiin puhetapoihin he silloin viittaavat.

4.2.2 Kielenkäyttö tuottaa seurauksia

Kielenkäyttö kuvaa asioita, mutta myös tuottaa seurauksia. Kielen funktionaalisuus on hyvin keskeinen asia diskurssianalyysissa. Ihmiset käyttävät kieltä tehdäkseen asioita, kuten pyytääkseen, suostutellakseen tai syyttääkseen. Nämä ovat kielenkäytön tilannekohtaisia funktioita. Sillä on myös laaja-alaisempia funktioita (global self-presentation), esimerkiksi henkilö voi pyrkiä esittämään itsensä myönteisessä valossa tai jonkun toisen epäsuotuisassa valossa. Kielenkäytön funktio ei aina tule esiin eksplisiittisesti, vaan vaatii ilmaisun tarkastelemista kontekstissaan. Kielenkäytön funktio ei myöskään välttämättä ole puhujan suunnittelema. (Potter & Wetherell 1987, 32–33; Wetherell & Potter 1988, 169–170.) Näin ollen funktioita tarkasteltaessa kiinnitetään huomiota nimenomaan siihen, mitkä funktiot ovat potentiaalisesti läsnä tai aktualisoituvat vuorovaikutussuhteissa. Kielen käytöllä voi olla myös ideologisia seurauksia, jotka liittyvät diskurssien ja vallan yhteenkietoutumiseen. Sama diskurssi voi olla myös seurauksiltaan ristiriitainen eli tuottaa katsantokannasta riippuen myönteisiä ja kielteisiä seurauksia. (Jokinen ym. 1993, 42–43.)

Ihmisten käyttämät diskurssit vaihtelevat sen mukaan, mitä funktioita niillä halutaan saavuttaa. Ihmiset voivat samasta asiasta tuottaa erilaisen selonteon riippuen siitä, mitä he tavoittelevat. Puhuja antaakin siis muuttuvia ja epäyhtenäisiä kuvauksia maailmasta. Tämä vaihtelevuus ei ole aina harkittua ja aiottua. Usein ihmiset eivät suunnittele sitä, mitä juuri tällä puheellaan haluavat tehdä, vaan sanovat sen, mikä kyseisessä tilanteessa tuntuu sopivalta. (Wetherell & Potter 1988, 171.)

Asunnottomat liikkuvat haastattelun kuluessa monilla eri merkitysalueilla, jotka taas tuottavat erilaisia seurauksia. Se, miten he päihteistä puhuvat, rakentaa mm. heidät itsensä, asunnottomuuden ja päihteiden käytön tietynlaisiksi.

4.2.3 Selonteot itsensä ymmärrettäväksi tekemisen välineenä

Vuorovaikutuksessa toisten kanssa ihmiset tekevät toisilleen ymmärrettäväksi omaa itseään ja maailmaansa. Diskurssianalyysissa näitä kuvauksia kutsutaan selonteoiksi. Selonteoissaan ihmiset nojaavat sellaisiin puhetapoihin, jotka ovat kulttuurisesti ymmärrettäviä. Kulttuurisesti mahdolliset

merkityksellistämisen tavat eivät kuitenkaan määrää suoraviivaisesti sitä, mitä merkityksiä keskusteluun tietyllä hetkellä nostetaan esiin. (Suoninen 1999, 20–26.) Ymmärrän selonteon ikään kuin puhetavan kattokäsitteeksi: selonteko voidaan rakentaa viittaamalla yhteen tai useampaan puhetapaan. Näin ollen selonteon funktiot koostuvat käytettyjen puhetapojen funktioista.

Selonteot voidaan eri perinteistä käsin ymmärtää eri lailla. Etnometodologiasta peräisin olevan määritelmän mukaan selonteot käsitetään tavoiksi, joilla henkilöt esittävät toimintaansa järkevinä, normaaleina, ymmärrettävinä jne. Harold Garfinkel (1967) kutsui tätä alun perin käsitteellä ’accountable’. Henkilöt antavat jatkuvasti selontekoja teoistaan ja asiantiloista niin, että ne näyttäytyisivät muille järkevinä. (Buttny 1993, 15; Suoninen 2001, 375.) Scott ja Lyman (1968, 46) määrittelevät selonteoiksi yksilön sellaisen puheen, joka on suunniteltu korjaamaan ongelmallisesta tilanteesta syntynyttä sosiaalista kuilua. Ongelmallinen tilanne tekee yksilön selontekovelvolliseksi. Tässä työssä käsitän selonteot Garfinkelin tavoin vuorovaikutuksessa jatkuvasti mukana olevana ’järkeväksi tekemisenä’. Kuitenkin niin, että jotkut tilanteet luovat puhujalle vahvemman selontekovelvollisuuden kuin toiset. Omassa tutkimuksessani kiinnitän erityisesti huomiota Scottin ja Lymanin mukaisesti määriteltyihin, ongelmallisena näyttäytyvien kohtien käynnistämiin selontekoihin. (Buttny 1993, 14–16.)

Ongelmallinen tilanne vuorovaikutuksessa voi syntyä monin tavoin. Kuitenkin yksi hyvin yleinen selontekoja tuottava tilanne on sellainen, jonka henkilö ymmärtää häneen kohdistuvana syytöksenä. David Silverman (1987) kutsuu tällaisia keskustelun kohtia syytös–vastatodistelu-pareiksi (Suoninen 1993, 121). On kuitenkin myös tilanteita, joissa henkilö antaa vastatodistelun kaltaisen selonteon, vaikka mitään eksplisiittistä syytöstä ei olekaan esitetty. Tätä Suoninen (1993, 125) kutsuu itsetodisteluksi, jossa selonteko suhteutetaan ”sellaisiin julkilausumattomiin, mutta kulttuurisesti vahvoihin näkökulmiin, joiden kanssa se saattaisi olla ristiriidassa”. Selonteoissa kieltä siis käytetään vuorovaikutteisesti rakentamaan ongelmalliselle tilanteelle puhujan kannalta mielekäs merkitys. Kieltä käytetään retorisesti muovaamaan sitä, kuinka toiset näkevät puhujan ja hänen toimintansa. Selonteot ovat siis seurauksellisia. (Buttny 1993, 21.)

Selonteoilla ihmiset pyrkivät yleensä tuottamaan itsensä mahdollisimman myönteisessä valossa ja näin suojelemaan kasvojaan. Kasvojen käsite on alun perin Erving Goffmanilta (1967, 5). Kasvot on se kuva, jonka vuorovaikutuksessa annamme itsestämme toisille sosiaalisesti arvostettavina ihmisinä. Onnistunut kasvojen esittäminen tuottaa henkilölle mielihyvää, kun taas siinä epäonnistuminen tuntuu pahalta ja tuottaa häpeää. Sen lisäksi, että haluamme selonteoilla suojella omia kasvo-

jamme, haluamme välttää myös tilanteita, joissa toisen henkilön kasvot tulevat uhatuiksi. (Goffman 1967, 5–6, 8, 11.) Itsensä myönteisessä valossa esittämisen lisäksi selonteoilla pyritään ylläpitämään sosiaalista suhdetta. Vuorovaikutusosapuolien keskinäinen suhde vaikuttaa siihen, millaisia selontekoja annetaan ja millaiset selonteot toinen osapuoli hyväksyy kyseisessä tilanteessa riittävinä. (Buttny 1993, 22.)

Harvey Sacksin (1992b, alkup. 1970) mukaan ihmisillä on pyrkimys tuottaa itsensä tavallisina ihmisinä (doing being ordinary). Tavallinen ihminen ei ole joku tietynlainen henkilö tai jollakin tavalla keskiverto henkilö, vaan se on ihmisen tapa tuoda esiin itsestään, tekemisistään ja ajatuksistaan mahdollisimman tavanomaisena pitämiään asioita. Tämä tietenkin edellyttää sitä, että tietää, mitkä ovat kulttuurisesti tavallisena pidettäviä asioita ja pystyy tuottamaan itsensä sellaiseksi. Myös silloin kun henkilöllä on tavanomaisuudesta poikkeavia kokemuksia, ne kerrotaan korostaen tavanomaisia puolia. (Sacks 1992b, 216, 219.) Selonteoilla on myös sosiaalisen kontrollin tehtävä, sillä niiden kautta puhuja voi tuoda esiin suhteensa sosiaalisiin normeihin ja sääntöihin (Buttny 1993, 23).

4.2.4 Subjektipositiot minuuden rakentajina

Kieli on sosiaalista toimintaa, jolla on aina seurauksia. Se millaisia diskursseja henkilö puheessaan ottaa käyttöön, vaikuttaa siihen, millainen positio hänelle itselleen ja muille vuorovaikutuksen osapuolille tai puheessa mainituille henkilöille muodostuu. (Davies & Harré 1992, 46.) Tässä työssä olen erityisesti kiinnostunut siitä, millainen positio päihteistä puhuttaessa muodostuu päihteiden käyttäjälle ja mikäli hän ei ole puhuja itse, puhujalle itselleen.

Puhuessaan ihmisellä on aina mahdollisuus valita monista erilaisista puhetavoista se, minkä hän ottaa käyttöön. Tämä valinta voi olla tietoista tai ”automaattista”, jolloin henkilö vain intuitiivisesti ajattelee tietynlaisen puhetavan kuuluvan johonkin tilanteeseen. Valittu puhetapa sisältää tietynlaiset kuvaukset, metaforat, kertomuksen linjat ja käsitteet. Henkilö, joka on rakentanut tietyn position itselleen, näkee maailman siinä puhetavassa relevanteista näkökulmista käsin. (Davies & Harré 1992, 46, 48–49.)

Vastaus kysymykseen, kuka minä olen, riippuu niistä positioista, jotka puheessa henkilö itse tai joku muu tekee mahdolliseksi. Positiointien kautta samalla merkityksellistämme omaa ja toisten elämää. (Davies & Harré 1992, 46.) Positiot tuotetaan vuorovaikutuksessa, joko vuorovaikutteisena

positiointina, jolloin henkilö tuottaa positioita toiselle tai refleksiivisenä positiointina, jossa henkilö rakentaa positioita itselleen. (Davies & Harré 1992, 48.) Tässä työssä olen ensisijaisesti kiinnostunut itselle rakennetuista positioista.

Positioinnissa käytetään hyväksi kulttuurisia resursseja, jotka eri henkilöt voivat tietenkin ymmärtää eri lailla. Positioiden rakentamisessa hyödynnetään kulttuurista tietoa kategorioista ja niihin liittyvistä stereotypioista. Positiot ovat myös suhteessa toisiinsa. Jos esimerkiksi henkilö positioi itsensä auttajaksi, tarjoutuu helposti jollekin toiselle autettavan positio. (Davies & Harré 1992, 47,50, 58.)

Tässä työssä kutsun Daviesin ja Harrén tavoin (1992) diskurssissa henkilölle muodostuvaa ’minää’ käsitteellä *subjektipositio*. Subjektipositiot vaihtuvat keskustelun kuluessa ja eri puhetavoissa rakentuvat positiot voivat olla keskenään ristiriitaisia. Tässä työssä olen kiinnostunut haastateltavan päihteistä puhuessaan hänelle itselleen ja muille päihteiden käyttäjille muodostuvista positioista.

4.2.5 Toimijuus

Puhetavat ja niissä rakentuvat subjektipositiot tuottavat puhujan toimijuuden erilaiseksi. Päihdepuhetapoja tunnistaessani olen tarkastellut myös päihteiden käyttäjälle rakentuvaa toimijuutta, mm. onko hän päihteiden käytön agentti vai päihteiden uhri. Tätä käytän apuna subjektipositioiden rakentumisen pohtimisessa. Diskursiivisena ilmiönä toimijuus kytkeytyy puhujan kykyihin tehdä jotakin. Toimijuus ilmaistaan vastuunottona, joka kielessä rakennetaan puhujaan itseensä viittaamisella usein yksikön ensimmäistä persoonaa käyttämällä. (Harré 1995, 121, 123.) Ihmiset tuottavat vastuullisuutta rakentamalla tietyn asian tarkoitukselliseksi, harkituksi ja itse valituksi (Kurri & Wahlström 2007, 316). Laitisen (1995, 354) mukaan ihminen määrittää itsensä psyykkisesti yhtenäiseksi ja tietoiseksi subjektiksi käyttämällä ensimmäisen persoonan pronominia minä. Kielellisenä valintana 'minän' käyttö voidaan nähdä myös niin, että henkilökohtaisuus, sosiaalisen maailman havainnointi siinä toimimisen kautta, perustelee ja tekee todeksi puhujan esittämää argumentaatiota (Pälli 2003, 66).

Puhuja voi viitata 'minään' myös niin, että hän ei tuo sitä kieliopillisesti esiin, vaan käyttötilanteen konteksti kertoo puhujan itsensä olevan viittauksen kohteena. Tällainen epäsuora viittaus voidaan nähdä puhujan valintana, koska puhujan ’minä’ olisi esitettävissä myös suoraan ensimmäistä persoonaa käyttäen. (Pälli 2003, 67.) Tällaista muotoa suomenkielessä kutsutaan nollapersoonaraken-

teeksi. Siinä predikaatti on yksikön kolmannessa persoonassa ja nollasubjekti on kieliopiltaan kolmaspersoonainen, yksiköllinen ja nominatiivissa. (Laitinen 1995, 338.)

Pekka Pällin (2003, 68–69) mukaan epäsuoraan henkilöviittaukseen liittyy yleistämisen periaate. Tällöin henkilökohtainen toiminta laajenee sosiaaliseksi tai henkilön edustamat mielipiteet tulevat tyypillisiksi. Epäsuorassa viittauksessa on mukana tavallaan kaksi persoonaa, puhuva yksilö ja häntä laajempi kokonaisuus, jonka jäsenenä tai asianosaisena puhuja on. Epäsuora viittaus voi laajeta yksilöstä yleiseen ’keneen vain’ tai vastaavasti yleisestä ’kenestä vain’ yksilöön. Laitisen mukaan (1995, 355) "nolla avaa puhetapahtuman osallistujille yhteisen kokemuksen, jaettavan tietoisuuden paikan: persoonan paikan tunnistettavaksi ja samastuttavaksi". Puhetta, jossa toimija jätetään epäspesifiksi tai "heikoksi" voidaan kutsua myös agentittomaksi. Tällainen puhe voidaan muodostaa käyttämällä passiivista ääntä, nominalisaatiota ja nollapersoonarakennetta. (Kurri & Wahlström 2007, 316.)

Goffmanin (1967) mukaan kasvot ovat emotionaalinen sijoitus, jotka voidaan menettää, niitä voidaan parantaa tai ylläpitää. Agentiton puhe voidaan nähdä itsensä esittämisen muotona, jota käytetään suojelemaan kasvoja, koska puhe implisiittisesti vähentää puhujan valinnanmahdollisuuksia ja hänelle henkilökohtaisesti lankeavaa vastuuta ja syyllisyyttä. Agentittomassa puheessa ’itse’ esitetään sellaisena, joka ei ohjaa omaa toimintaa. Tämä voidaan saavuttaa esittämällä toiminta tiettyjen sääntöjen ja normien seurauksena tai kausaalisten prosessien vaikutuksena. (Kurri & Wahlström 2007, 316–317.)

Suomenkielessä myös yksikön toista persoonaa voidaan käyttää nollapersoonan tavoin avoimeen viittaukseen. Avoimia toisen persoonan muotoja voi käyttää nollapersoonaa vapaammin agentiivisten toimintojen kuvaamiseen (Helasvuo 2008, 190). Kuirin (2000, 15) mukaan nykyisin yleistävää toista persoonaa käyttämällä kerrotaan omista tekemisistä ikään kuin siirtäen ne kuulijalle tarkoittamatta kuitenkaan kuulijaa. Puhuja ei välttämättä tarkoita itseäänkään, vaan nostaa asian ihmisten yhteiseksi.

Haastatteluvuorovaikutukseen liittyy myös Jyrki Pöysän (2010, 163) mainitsemaa kerronnallista asemointia. Kerronnalliseen asemointiin liittyy itsenäinen, vuorovaikutustilanteen osallistujien yhteisesti puhehetkessä jakaman maailman ulkopuolelle viittaava tarina. Omissa haastatteluissani haastateltavien puhe suurimmaksi osaksi viittaa haastattelutilanteen ulkopuolisiin tapahtumiin sekä myös sellaisiin henkilöihin, jotka eivät olleet läsnä haastattelutilanteessa ja joita haastattelija ei tun-

ne. Kerronnallinen asemointi tarjoaa kertojalle suhteellisen vapaat kädet sekä oman ja toisten toimijuuden kuvausten muokkaamiseen että todellisuuden korjaamiseen ja omien kokemusten uudelleen käsittelyyn itselle suopeassa valossa, varsinkin sellaisessa kerrontatilanteessa, jossa ei ole läsnä muita kerronnassa kuvatun tilanteen toimijoita. (Pöysä 2010, 163–164.). Minäkertojan rakentaessa toimija-asemia hän suhteuttaa ne tilannekohtaisten tekijöiden lisäksi siihen, mitä asioita yleisesti pidetään kulttuurisesti arvostettavina tai häpeällisinä ja millaisena kertoja haluaa kuvata itsensä suhteessa näihin arvoihin (Pöysä 2010, 169).

4.2.6 Kategoriat

Apuna puhetapojen ja positioiden tunnistamisessa käytän kategoria-analyysista lainaamaani kategorioiden tunnistamista. Jäsenkategoria-analyysi eli MCD (membership categorization device) on Harvey Sacksin (1992a, 40–48/alkup. 1964–65) 1960-luvulla kehittelemä metodologinen työkalu, jota myöhemmät tutkijat ovat kehittäneet eteenpäin. Tässä esittelen siitä oman työni kannalta keskeisimmät periaatteet.

Jäsenkategoria-analyysilla voidaan analysoida kulttuurin jäsenten tapoja tuottaa ja tunnistaa kuvauksia ihmisistä, asioista ja tapahtumista. Esimerkiksi yksittäinen ihminen voidaan kategorisoida monella tavalla, siksi analyysissä voidaankin pohtia, miksi juuri tiettyä kategoriaa on käytetty kyseisessä kohdassa. Eri kategoriat tulevat relevanteiksi tietyissä tilanteissa. (Välimaa 2011, 27, 29; Nikander 2010, 242, 244.)

Ihmiset luokittelevat itseään, toisia ihmisiä ja asioita tilanteisesti valitsemiinsa jäsenkategorioihin, jotka ovat suhteessa toisiin kategorioihin. Esim. jotkut kategoriat kuuluvat yhteen muodostaen keskenään kategoriajoukon tai vakioparin. Kategorioihin liitetään myös toimintoja (kategoriasidonnainen toiminto) ja ominaisuuksia (kategoriasidonnainen piirre). (Välimaa 2011, 27–28; Järviluoma & Roivainen 1997, 17.)

Kategorioita käyttäessään ihmiset yleensä pyrkivät taloudellisuuteen (taloudellisuussääntö). Tällöin yksi kategoria voi riittää kuvaamaan meitä, vaikka kuulummekin useisiin kategorioihin. Johdonmukaisuussäännön mukaan sen jälkeen, kun yksi henkilö on nimetty tiettyyn kategoriaan kuuluvaksi, myös seuraavaa henkilöä usein luonnehditaan käyttämällä samaa kategoriaa. Myös kuulijan maksiimi -periaate helpottaa kategorisointia, esim. jos henkilö toimii jonkun kategorian mukaisella tavalla, hänet voidaan nähdä sen kategorian jäsenenä. Jos puhutaan äidistä ja lapsesta, oletetaan äidin

olevan juuri tuon lapsen äiti jne. Kategorisoinnin ansiosta pystymme tekemään asioita ymmärrettäväksi itsellemme vain pienien vihjeiden avulla. Ilman kategorisointia maailma olisi liian monimutkainen hahmotettavaksemme. (Schegloff 2007, 471.)

Diskurssianalyysissa kategorioiden ei siis ajatella olevan pysyviä vaan aktiivisesti konstruoituja (Potter & Wetherell 1987, 137). Kategorioita käytetään tilanteisesti palvelemaan erilaisten funktioiden toteutumista. Kategorisointi vaikuttaa siihen, millainen toiminta rakentuu oikeutetuksi ja mikä taas kritisoiduksi. (Jokinen 1999, 142–143.)

Kategorioiden avulla rakennetaan myös minä–ne -vastakkaisuuksia, joita Smith (1978) kutsuu kontrastipareiksi (Nikander 2010, 259–260). Ne ovat esillä myös Anna Kulmalan (2004) tutkimuksessa. Hän tarkastelee asuntolassa asuvien miesten kertomuksia niistä toisista, joiden elämään kertojat omaa elämäänsä peilaavat. Puhujat suhteuttavat itseään sekä "erilaisiin toisiin" että "samanlaisiin toisiin". "Erilaiset toiset" edustavat niitä, jotka elävät hyvin erilaista elämään kuin puhuja itse ja puhujan tilanteeseen nähden heidän elämäntapansa ja -polkunsa ovat yhteiskunnassa "normaalimpia". Samanlaiset toiset taas jollakin tapaa jakavat kertojan kanssa elämäntilanteen ja -tavan sekä yhteiskunnassa yhteisen stigman. Omaa identiteettiä rakennetaan suhteessa näihin ”erilaisiin ja samanlaisiin toisiin” yhtäläisyyksien ja eroavuuksien kautta. (Kulmala 2004, 232.) Erityisen kiinnostava on mielestäni suhde "samanlaisiin toisiin". Puhuja rakentaa omaa identiteettiään vertaamalla itseään muihin samaan kategoriaan kuuluviin sekä liittymällä ko. kategoriaan että tekemällä eroa muihin tai stereotyyppiseen kuvaan kategorian jäsenistä. Näin henkilö pyrkii luomaan itsestään yksilöllisen kuvan. (Kulmala 2004, 237–239.) Kulmalan tutkimuksessa tulee ilmi, että yksilöllisyyden rinnalla puhujat myös liittyvät kategoriaan joskus jopa niin vahvasti, että ovat esim. valmiita ottamaan vastuun koko ryhmän maineen puhdistamisesta. (Kulmala 2004, 240.)

Tämän työn tavoitteena ei ole erityisesti kategorioiden tutkiminen. Kategoria-analyysin perusajatuksia hyödynnetään sellaisissa kohdissa, jossa puhujan selonteko rakentuu selkeiden kategorisointien tai kontrastiparien varaan. Tässä työssä tarkastelen kategorioita puhetapaan sisältyvinä yksityiskohtina, joita käytän puhetapojen tunnistamisen apuna. Puhujan itsekategorisointeja ja hänen toisille päihteiden käyttäjille rakentamiaan kategorisointeja käytän apuna subjektipositioiden tunnistamisessa.

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Kiinnostukseni lähestyä asunnottomuutta diskurssianalyyttisin välinein luo reunaehtoja työssä käytettävälle aineistolle. Koska haluan tutkia nimenomaan asunnottomien omia selontekoja, rajaa se entisestään sopivia aineistoja. Lisäksi pohdin, millaiseen aineistoon tai aineiston hankintaan minulla olisi pääsy. Koen myös omakohtaisen kontaktin tutkittaviin itselleni merkitykselliseksi. Näin itse tehdyt haastattelut osoittautuvat sopivimmaksi aineiston hankintatavaksi.

Miten ja missä voisin kohdata tutkimushenkilöni? Aikaisemmissa opinnoissani olin tutustunut asunnottomille tarjottaviin palveluihin Tampereella. Niistä asunnottomille ja päihdeongelmaisille tarkoitettu päiväkeskus vaikutti paikalta, jossa voisin tavata tällä hetkellä asunnottomana olevia ihmisiä. Näin ollen valitsin aineiston keruu paikaksi Mustan Lampaan -päiväkeskuksen.

”Päihdetyön päiväkeskus Musta Lammas on asunnottomille ja päihdeongelmaisille suunnattu matalan kynnyksen palvelu, jossa asiakkailla on mahdollisuus ruokailuun, peseytymiseen ja vaatehuoltoon sekä työntekijöiden tapaamiseen ja yhteisöllisyyteen” (Päihdetyön palvelukuvaus). Päihde- ja kriminaalityön toimintakertomuksen (2008) mukaan Mustassa Lampaassa on vuosittain yli 11700 asiakaskäyntiä. Toimintakertomuksessa päiväkeskusta luonnehditaan matalan kynnyksen palveluksi, jonka ensisijaisena tavoitteena ei ole asiakkaiden raitistaminen, vaan päihteiden käyttöön liittyvien sosiaalisten ja terveydellisten haittojen ehkäiseminen, vähentäminen ja korjaaminen sekä kristillisen toivon näkökulman tuominen asiakkaiden elämään. Mustan Lampaan työntekijät ovat asiakkaiden vierellä kulkijoita.

Käytännössä Musta Lammas on paikka, johon kuka tahansa voi pistäytyä silloin kuin itse haluaa. Varsinaiseksi asiakkaaksi pääsyyn on toki tietyt sosiaaliset ja taloudelliset kriteerit ja he ovat oikeutettuja tiettyihin lisäpalveluihin, kuten edulliseen ruokaan. Päiväkeskuksen aukioloaikana[6] ihmisiä tulee ja menee kokoajan. Joku saattaa käydä paikassa päivittäin ja viipyä lähes koko aukioloajan, joku toinen käy hyvin satunnaisesti ja silloinkin viivähtää vain hetken. Tarjolla on ilmaiseksi teetä ja leipää, pientä maksua vastaan saa kahvia ja ruokaa. Tilassa on tv, lehtiä ja tietokone. Siellä voi seurustella tai halutessaan nukkua sohvalla. Alakerrassa on peseytymis- ja pyykinpesumahdollisuus sekä vaatevarasto, josta tarvittaessa voi vaihtaa vaatekertaa esim. sään mukaan. Sivummalla on työntekijöiden vastaanottohuone, jossa voi saada henkilökohtaista apua ja palvelua.

[6] Päiväkeskus on avoinna ympärivuoden ma–to klo 7.30–13 ja pe klo 7.30–11.30. Talviaikaan päiväkeskus on ajoittain auki myös viikonloppuisin ja juhlapyhinä.

Päiväkeskuksen kävijäkunta on heterogeeninen. Joukossa on paljon myös kadulla asuvia tai sen joskus elämässään kokeneita. Myös kävijöiden suhde päihteisiin on moninainen. Vaikka päiväkeskuksen tavoitteena on asiakkaiden akuutin hädän lievittäminen ja palveluun ohjaus, ei se kuitenkaan ole hoitopaikka, jonka tavoitteena olisi neuvoa asiakkaita elämässään määrätietoisesti tiettyyn suuntaan. Kävijät tarttuvat kukin siihen apuun, minkä kokevat itselleen tarpeelliseksi.

5.1 Aineiston keruu

Kun tutkimukseni aihepiiri, metodinen viitekehys ja aineiston hankintatapa olivat selkiytyneet, lähdin tutustumaan asunnottomiin aineiston keruupaikaksi sopimaani päiväkeskukseen. Tässä luvussa kuvaan ja arvioin siirtymistäni kentälle ja toimintaani haastattelijana.

5.1.1 Kohderyhmään tutustuminen

Loka–joulukuussa 2009 kävin Mustassa Lampaassa tutustumassa paikkaan, asiakkaisiin ja työntekijöihin saadakseni perustietoa paikasta. Mustassa Lampaassa on paljon opiskelijoita suorittamassa erilaisia harjoittelujaksoja ja opiskelutehtäviä. Näin ollen minullekin annettiin automaattisesi opiskelijan nimike, joka oli helppo ottaa ja jonka asiakkaat myös hyvin tunnistivat. Asiakkaat olivat hyvin tottuneita opiskelijoihin ja suhtautuivat heidän läsnäoloonsa neutraalisti. Istuskelin asiakkaiden keskuudessa ja juttelin niitä näitä tavoitteenani pohjustaa luottamuksellista kontaktia. Välillä kertoilin myös suunnitelmastani tehdä opinnäytetyö asunnottomuudesta ja toiveestani saada haastatella siihen asiakkaita. Toiset asiakkaista suhtautuivat suunnitelmiini myönteisen kiinnostuneesti ja pitivät tärkeänä asunnottomuusasian käsittelyä. Useimmat suhtautuivat neutraalisti, varsinaisesti kielteistä asennoitumista en kohdannut.

Koin helpoksi ja mukavaksi olla opiskelija ja nimenomaan opinnäytetyötä tekevä opiskelija, jonka ei työntekijöiden eikä asiakkaiden taholta oletettu osallistuvan mihinkään käytännön työhön päiväkeskuksessa vaan sain keskittyä tutkijan rooliini. Asiakkaat eivät myöskään mieltäneet minua työntekijäksi, vaan juuri ulkopuoliseksi seurailijaksi ja juttelijaksi. Itse koin helpottavana, että saatoin ottaa puolueettoman myönteisen ja sallivan asenteen kaikkiin ja kaikkeen, eikä minun tarvinnut kontrolloida sääntöjen noudattamista tai muullakaan tavoin pyrkiä vaikuttamaan asiakkaiden toimintatapoihin.

5.1.2 Aktiivinen haastattelu

Koska kiinnostuksen kohteenani on se, miten asunnottomat (tai asunnottomana joskus olleet) puhuvat omasta elämästään ja asunnottomuudesta, en ajattele haastattelutilannetta sellaiseksi, jossa haastateltava kertoo totuuden asunnottomana elämisestä. Enemmänkin ajattelen, että haastattelutilanteessa haastattelija ja haastateltava yhdessä rakentavat sosiaalista todellisuutta. Haastattelujeni taustaorientaationa käytän Holsteinin ja Gubriumin (1995) aktiivista haastattelua. Siinä haastateltavaa ei pidetä passiivisena tietolähteenä, josta haastattelija voi hakea tietoa. Sitä vastoin sekä haastattelija että haastateltava nähdään aktiivisina osapuolina, jotka vuorovaikutuksessa yhdessä tuottavat merkityksiä. (Holstein & Gubrium 1995, 27–28, 76.)

Aktiivista haastattelua käytettäessä mielenkiinto kohdistuu merkityksiin ja niiden rakentamiseen. Aktiivinen haastattelu on keskustelutilanne, jota ohjaa haastattelijan tavoitteet. Ennalta suunniteltu haastattelurunko on haastattelijalle apuväline, joilla hän johdattelee haastateltavaa tutkimuksen kannalta keskeisiin aihealueisiin. Haastateltavan vastaus vaikuttaa siihen, miten haastattelijan kannattaa jatkaa keskustelua. Haastattelijan tärkein tavoite onkin ylläpitää vastaajan narratiivista aktiivisuutta. Tämä tarkoittaa, että vastaajan esiin tuomat yhteydet, positioiden muutokset ja merkityshorisontit ottavat etusijan suhteessa ennalta suunniteltuihin kysymyksiin. Haastattelijan tehtävänä on yllyttää ja kannustaa vastaajaa kertomaan ja osoittaa, että haastattelija on kiinnostunut haastateltavan puheesta. Aktiivisessa haastattelussa haastattelija myös rohkaisee haastateltavaa muuttamaan narratiivista positiotaan ja ottamaan eri rooleja haastattelun kuluessa. (Holstein & Gubrium 1995, 73, 76–77.)

Aktiivisen haastattelun näkökulmasta jokainen ihminen on kompetentti kertomaan elämästään. Haastattelu on kertomuksen tuottamisen tilanne. Kertomuksessa kokemukset, tunteet, mielipiteet ja odotukset yhdistyvät merkitykselliseksi kokonaisuudeksi. Haastateltavan kertomukseen vaikuttaa se, kenelle asiaa kerrotaan. Haastattelijan kysymykset, kommentit ja selvennykset kutsuvat kertomuksesta esiin erilaisia piirteitä. Kerronta on yhteistyötä, jossa haastattelija ja haastateltava vuorovaikutuksessa tuottavat merkityksellisen tarinan. Rooli tai positio, mistä käsin haastateltava puhuu, vaikuttaa hänen vastauksiinsa. Haastateltavan positio voi vaihtua useaan kertaan haastattelun aikana ja näin haastateltava saattaa tuottaa erilaisia, ehkä jopa keskenään ristiriitaisia versioita samasta asiasta. Haastattelija toimii haastateltavan apuna aktivoiden eri puolia vastaajan tietovarannosta. (Holstein & Gubrium 1995, 28–29, 31–33.)

5.1.3 Haastattelujen toteuttaminen

Tammikuun lopussa 2010 aloitin haastattelut. Istuskelin asiakkaiden joukossa ja kerroin toiveestani saada haastatella asunnottomia tai ainakin joskus asunnottomuuden kokeneita henkilöitä. Toiset suostuivat haastateltavikseni oikopäätä, vaikka en ollut heitä koskaan aikaisemmin tavannut saati sitten heidän kanssaan jutellut, kun taas jotkut henkilöt, joiden kanssa olin rupatellut yhteisessä tilassa monta kertaa, eivät olleet halukkaita haastatteluun. Koska haastateltavan motivaatio on keskeinen haastattelun onnistumiselle (Hirsjärvi & Hurme 2000, 126), yritin vahvistaa sitä pyytämällä ihmisiä henkilökohtaisesti haastatteluun ja ajoittamalla kutsut tästä näkökulmasta mielekkäästi.

Se, ketä haastatteluihin rohkaisin, oli monesti täysin sattumanvaraista, koska en tuntenut asiakkaiden taustoja. Toisinaan mielessäni oli henkilöitä, joita olisin halunnut haastatella, mutta joita en vaan koskaan onnistunut tavoittamaan otolliseen aikaan. Monelle asunnottomalle päiväkeskus on olohuone, joten pyrin kunnioittamaan heidän oikeuttaan nauttia lepohetkestä siellä. Yritin välttää sitä, että joku kokisi läsnäoloni haastatteluun painostamisena. Siksi en halunnut koko ajan aktiivisesti kalastella haastateltavia, vaan pyrin ottamaan huomioon asiakkaiden elämänrytmin. Vältin häiritsemästä heitä heti aamusta, jolloin he joivat kahvia ja lukivat lehtiä, ruoka-aikaan tai jos heillä oli joku muu asia kesken, esim. nukkuivat tai olivat jonossa suihkuun. Ehkä näin menetin joitakin haastattelumahdollisuuksia, mutta toivottavasti ylläpidin mainettani vierailijana, joka koetaan tervetulleeksi päiväkeskukseen.

Haastateltavat valikoituivat haastatteluun ensinnäkin sen mukaan, ketkä sattuivat käymään Mustassa Lampaassa juuri niinä päivinä, kun olin paikalla ja ketkä silloin kuulivat haastattelupyyntöni. Toinen tekijä oli se, ketkä itse halusivat osallistua siihen. Vaikka periaatteessa halusin haastatella ketä tahansa asunnottomuuden kokenutta, varmasti aktiivisemmin pyysin mukaan niitä, joiden elämänkokemukset ja ajatukset yhteisessä tilassa juteltaessa vaikuttivat mielenkiintoisilta ja joiden puheesta sain selvää. Joiltakin henkilöiltä sain jo haastattelusuostumuksen, mutta koska haastateltavalla ei juuri silloin ollut aikaa haastatteluun, sovittiin toteutus seuraavaan kertaan kun tapaamme, mutta sitä ei sitten koskaan tullutkaan. Jotkut haastatteluista myös keskeytyivät haastateltavien muiden kiireiden takia. Tammi–toukokuun 2010 aikana haastattelin lopulta kahtatoista henkilöä.

Tein haastattelut yhteisestä tilasta erillään olevassa huoneessa, jolloin haastatteluhetki oli kahdenkeskinen ja äänitettävissä. Välillä yleisen tilan puolellakin kehkeytyi mielenkiintoisia keskusteluja. Näitä en kuitenkaan pystynyt nauhoittamaan enkä edes kirjoittamaan paikanpäällä yksityiskohtai-

sesti muistiin. Ajattelin, että jos istun ihmisten joukossa kynä ja vihko kädessä, voi se herättää joissain asiakkaissa tunteen, että valvon heitä ja raportoin heidän puheitaan jollekin ulkopuolisille tahoille ilman heidän lupaansa.

Haastattelun alussa kertomassani johdannossa kutsuin tilannetta juttelutuokioksi, jossa esitän joitain kysymyksiä, mutta jossa haastateltava voi myös itse tuoda esiin mielestään tärkeitä asioita. Kerroin olevani kiinnostunut nimenomaan henkilön omista kokemuksista asunnottomuudesta. Aloitin haastattelut mahdollisimman laajalla pyynnöllä: ”voisitko aluksi kertoa jotain elämästäsi…”. Yksi haastateltavista vastasi tähän ilman lisäkysymyksiä 45 minuuttia, kun taas toinen halusi heti tarkennuksen siihen, mitä kysymykselläni tarkoitan.

Haastatteluissa esillä olleita teemoja olivat asunnottomaksi päätyminen, asunnottomana eläminen sekä haastateltavan tulevaisuuden toiveet ja tavoitteet. Lisäksi kyselin yleisesti ajatuksia asunnottomuudesta. Haastattelujen tukena käytin etukäteen miettimääni haastattelurunkoa[7] (liite 1). Jotkut haastateltavista orientoituivat haastatteluun perinteisesti odottaen minulta kysymyksiä, joihin he vastaavat, kun taas toisilla oli vahvasti mielessään tiettyjä asioita asunnottomuudesta, joita he halusivat minulle kertoa. He siis itse siirtyilivät teemasta toiseen ja näin haastattelurungostani tuli käsiteltyä monia aihepiirejä ilman, että olisin niitä kysynyt. Haastattelut etenivät jokainen hyvin omalla laillaan. Vastauksista riippuen tein joko spontaaneja jatko- tai täydennyskysymyksiä tai käytin haastattelurungossa olleita kysymyksiä. Kysymykset ja niiden järjestys olivat siis täysin tilannekohtaisia. Haastateltavan tausta ja elämäntilanne, mm. se oliko henkilö juuri nyt asunnoton vai ei, tietenkin myös ohjasivat käsiteltyjä teemoja. Haastattelukokemukseni karttuessa huomasin, että toiset kysymykset tuottivat rikkaampaa ja mielenkiintoisempaa aineistoa ja näin aloin suosimaan näitä kysymyksiä. Tällöin osa teemoista jäi jopa kokonaan pois, koska ne tuntuivat epäoleellisilta.

5.1.4 Haastattelutilanteen arviointi

Yritin suhtautua Mustassa Lampaassa asunnottomiin mahdollisimman neutraalisti, samalla tavalla kuin mihin tahansa muuhun ihmisryhmään tietäen, että heidän taustansa ovat hyvin moninaiset. Joukossa on eri alojen ammatti-ihmisiä, osalla on takanaan pitkä työura jopa eri puolilla maailmaa ja perhe-elämää. Osalla taas taustalla on päihteiden käyttöä ja laitoskierrettä lapsuudesta saakka.

[7] Olen haastattelujen jälkeen lihavoinut kysymyksistä ne, joita käytännössä olen suoraan käyttänyt jossakin haastatteluista. Useissa haastatteluissa toistuneet kysymykset olen lihavoinnin lisäksi alleviivannut. Lisäksi monet kysymysten teemoista tuli haastatteluissa läpikäytyä spontaanisti haastateltavan vastauksissa ja haastattelijan toisella tapaa muotoilemissa lisäkysymyksissä.

Olen oppinut, että aloittaessa keskustelun Mustan Lampaan asiakkaan kanssa ei kannata mitään olettaa valmiiksi, vastassa voi olla arvostetun työuran aloittanut tohtori tai taposta vankilassa istunut kouluttamaton kaveri. Koin itse, että tietynlaiseen ammatillisuuteen tuollaisessa paikassa kuuluu, että kaikki elämässä mahdollinen on normaalia. Huumekauppaan tai vankilatuomioihin pitää suhtautua kauhistumatta ja kauhistelematta. Tämä johti haastattelutilanteissa ehkä liialliseenkin neutraalisuuteen tai haastateltavalähtöisyyteen.

Haastatteluihin vaikutti tietenkin myös haastattelupaikka eli se, että ne tehtiin Mustassa Lampaassa. Gubriumin ja Holsteinin (2006) mukaan kerrontaa kontrolloi vuorovaikutustilanteen lisäksi myös instituutio, jonka piirissä kerronta tapahtuu. Mahdollisesti Mustan Lampaan asiakkaiden puheissa heijastuu tuon paikan arvot ja kulttuuri. Uskoisin, että se esimerkiksi viritti joitakin haastateltavia puhumaan kristinuskon merkityksestä heille.

Vaikka haastatteluissa painopiste oli asunnottoman tämän hetkisessä elämässä, sisältyi niihin myös paljon muistelupuhetta. Ensinnäkin kaikkien haastateltavien kanssa puhuimme jotain ajasta ennen asunnottomuutta tai asunnottomaksi jäämisestä ym. menneistä elämän kokemuksista. Lisäksi osalla haastateltavista asunnottomuus ja päihteiden käyttö oli tällä hetkellä taakse jäänyttä aikaa, jolloin niitä muisteltiin menneenä elämänvaiheena. Kirsi Juhilan (1994, 165) mukaan muistaminen määrittyy sosiaaliseksi tapahtumaksi silloin, kun sitä tarkastellaan puhujan nykyisyydessä kiinni olevana merkityksellisenä toimintana. Ihmiset muokkaavat muistikuvauksiaan jatkuvasti uudestaan suhteuttaen niitä tämänhetkiseen elämäntilanteeseensa. Jokainen muistikuvaus onkin tapahtumatilanteeseen kytkeytyvä valinta eli yksi konstruktio eletystä tapahtumasta.

Mustassa Lampaassa oleilua ja haastatteluiden tekoa on helpottanut aikaisemmissa opinnoissani hankitut tiedot asunnottomille suunnatuista palveluista. Lisäksi olen tutustunut asunnottomuuteen lukemalla sitä käsitteleviä tutkimuksia. Nämä ovat auttaneet esimerkiksi joidenkin sanojen ymmärtämisessä. Vaikka haastateltavat ovatkin kanssani saman kaupungin asukkaita, emme silti välttämättä jaa täysin samaa kulttuuria. Omat elämänkokemukseni ovat hyvin erilaisia kuin haastateltavilla, lisäksi useimmat heistä ovat eri sukupuolta ja vanhempia kuin minä. Nämä seikat varmasti vaikuttavat tapaani ymmärtää heitä, kuin myös siihen mitä ja miten he minulle asioista kertovat. Monet haastatelluista olivatkin sitä mieltä, että asunnottomuutta ei voi ymmärtää kokematta sitä itse. Muutama heistä onkin jo useaan otteeseen kehottanut minua lähtemään edes muutamaksi päiväksi kokeilemaan asunnottomana elämistä. Olen kuitannut asian sanomalla, että luotan heidän asiantuntemukseensa ja kertomuksiinsa ja lisäksi tunnustanut, että en edes selviäisi siitä. Anna Rastas (2005, 95)

puhuu haastattelijan positiosta ja sen reflektoinnin tärkeydestä. Tutkijan on oltava tietoinen omien ja tutkimussubjektin välisten erojen merkityksestä tutkimussuhteelle ja tutkimukselle.

Haastattelut olivat vuorovaikutustilanteina keskenään hyvin erilaisia. Joissain haastatteluissa tunnelma oli hyvin avoin ja vapautunut ja tällöin pystyin paremmin soveltamaan aktiivisen haastattelun periaatteita. Toisissa haastatteluissa taas olin itsekin varautunut ja näin ollen myös kysymysten asettelussa varovaisempi. Tietenkin myös haastateltavat olivat kerrontatyyliltään erilaisia. Jotkut olivat tottuneita tarinankertojia ja toivat näkemyksiään vahvasti esiin. Toiset taas olivat hyvin varovaisia sanoissaan.

Haastateltavien erilaisesta orientaatiosta esimerkkinä on kaksi henkilöä, jotka molemmat olivat hyviä kertojia ja puhuivat paljon. Molemmat olivat myös useasti aikaisemminkin kertomansa mukaan osallistuneet niin opiskelijoiden kuin toimittajienkin haastatteluihin. Molempien haastattelut olivat myös heidän puheaktiivisuudestaan johtuen hyvin pitkiä. Toinen näistä haastateltavista piti minulle yksityiskohtaista luentoa asunnottomana elämisestä, kun taas toinen puhui hyvin yksityiskohtaisesti elämästään, mutta ei puhunut oikeastaan lainkaan asunnottomuudestaan. Esitin toki hänelle siihen liittyviä kysymyksiä, mutta hän vastatessaan lähti hyvin kaukaa ja sujuvasti vaihtoi teemasta toiseen, mutta ei koskaan tullut asunnottomuuteensa.[8]

Haastatteluja tehdessäni ei tutkimuskysymykseni vielä ollut rajautunut päihdepuheeseen. Näin ollen en siis tarkoitushakuisesti kutsunut haastateltavia puhumaan päihteistä. Haastattelurungossani yksi kysymys koski päihteiden käyttöä, mutta sitäkään en kysynyt kaikilta. Joissain haastatteluissa keskustelun kulku sai minut tekemään päihteisiin liittyviä lisäkysymyksiä.

5.2 Aineiston käsittely ja kuvaus

Laadullista tutkimusta arvioidaan tarkastelemalla analyysin systemaattisuutta ja tulkinnan luotettavuutta. Systemaattisessa analyysissa avataan kaikki tutkimuksen aikana tehdyt valinnat, rajaukset ja analyysin etenemistä ohjaavat periaatteet. Luotettavuuden lisäämiseksi lukijalle näytetään, mistä aineiston kokonaisuus koostuu sekä kuvataan aineiston osat, joille päähavainnot rakentuvat. (Ruusuvuori & Nikander & Hyvärinen 2010, 26.) Tässä luvussa kuvaan aineiston keruun jälkeistä työs-

[8] Pöysän (2010, 155–157) mukaan haastattelu ei ole sidottu kulttuurisesti määrättyihin haastateltavan ja haastattelijan rooleihin. Neuvottelu haastattelijan ja haastateltavan asemista on käynnissä koko haastattelun ajan ja vaikuttaan siihen, kuka vie keskustelua ja mihin suuntaan.

kentelyäni mahdollisimman yksityiskohtaisesti. Varsinainen aineiston analyysi aineisto-otteineen esitellään seuraavassa luvussa.

Tämän tutkimuksen aineisto koostuu kolmestatoista haastattelusta. Haastattelin kahtatoista henkilöä, joista yksi oli nainen ja lisäksi yhtä henkilöä haastattelin kaksi kertaa. Haastattelut ovat pituudeltaan kahdestatoista minuutista 139 minuuttiin. Keskimäärin ne ovat 45 minuuttia pitkiä. Kokonaisuudessaan haastatteluaineistoa kertyi lähes kymmenen tuntia.

Rinnan aineiston keruun kanssa aloin tutustua aineistooni kuuntelemalla haastatteluja ja litteroimalla niitä. Olin kiinnostunut erityisesti kohdista, jossa haastateltava tuottaa merkityksiä omalle asunnottomuudelleen. Aineisto tuntui kuitenkin sen verran laajalta ja rikkaalta, että halusin aineistolähtöisesti rajata tutkimuskysymystä.

Haastatteluja kuunnellessani huomasin haastateltavien usein puheessaan tavalla tai toisella viittaavan päihteisiin tai päihteiden käyttöön. Tämä sai minut kiinnostumaan haastattelujen niistä kohdista, joissa puhutaan päihteistä. Etsin aineistosta kaikki kohdat, joissa haastattelija tai haastateltava jollain tavoin viittaa päihteisiin tai niiden käyttöön. Rajasin aineistoni näihin osiin ja lähdin tarkastelemaan niitä tarkemmin. Huomasin, että valtaosassa kohtia juuri haastateltava tuo päihteet keskusteluun. Tämä taas herätti kiinnostukseni siihen, mitä asunnottomat päihdemaininnalla puheessaan tekevät.

Litteroin haastattelut pääosin kokonaan, kuitenkin niin, että joistain haastatteluista olen jättänyt kirjoittamatta kohdat, jotka eivät liity lainkaan tutkimukseni tematiikkaan. Kaikki päihteisiin ja päihteiden käyttöön liittyvät kohdat on litteroitu. Näitä ovat maininnat päihteistä esim. viina, huume, piri, pilvi tai päihteiden käyttämisestä esim. ryypätä, vetää kamaa tai päihteiden käyttäjästä esim. juoppo tai narkki. Tällainen kohta voi sisältää vain yhden päihteeseen viittaavan sanan tai monia erilaisia päihteisiin ja päihteiden käyttöön viittaavia sanoja. Tällöin puhe jatkuu koko ajan samassa diskurssissa ja sisältyy samaan puhejaksoon. Puheen kohde ja sävy pysyy samana. Yksi kohta voi siis muodostua myös haastattelijan päihteisiin viittaavasta kysymyksestä ja haastateltavan vastauksesta siihen. Näin laskettuna päihteisiin viittaavia kohtia on aineistossa yhteensä 172.

Koko aineistossa päihteisiin viittaavia kohtia esiintyy keskimäärin 3,4 minuutin välein. Tiheys vaihtelee haastatteluittain 1,3 minuutista 11,6 minuuttiin. Tämä ei kuitenkaan kerro täysin päihdepuheen määrää, koska kohtien kestot vaihtelevat muutamasta sekunnista (esim. täysin muusta kuin päihteis-

tä puhuttaessa itsensä kutsuminen vanhaksi juopoksi) kahteen minuuttiin (esim. haasteltavan kertomus päihteiden käyttö tilanteesta).

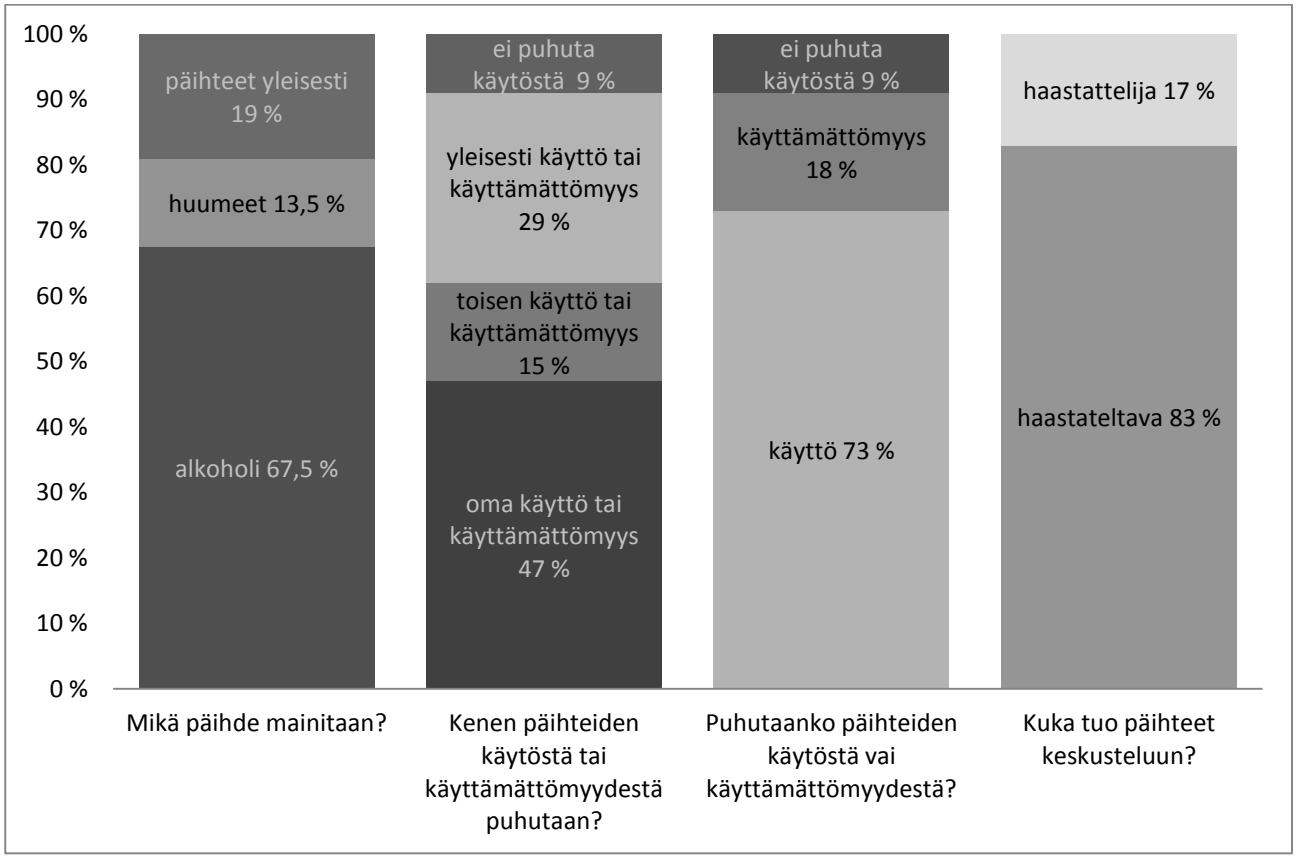

Kuvio 1. Aineistoa kuvailevat luvut

Aluksi tarkastelin päihdepuhekohtia sisällöllisesti laskien mm., mistä päihteestä niissä puhutaan ja kuka on päihteen käyttäjä. Päihdemainintakohdista viitataan 67,5 prosentissa alkoholiin, 13,5 prosentissa huumeisiin ja 19 prosentissa päihteisiin yleisesti tai niin että kohdan perusteella ei voi tietää, tarkoitetaanko alkoholia vai huumeita, esim. olin sekaisin, retkahdin, tai ne mainitaan molemmat nimeltä. Päihdemainintakohdista 47 prosentissa puhuja viittaa omaan päihteiden käyttöönsä tai käyttämättömyyteensä, 15 prosentissa jonkun toisen henkilön päihteiden käyttöön tai käyttämättömyyteen, 29 prosentissa päihteiden käyttöön tai käyttämättömyyteen viitataan yleisesti ja yhdeksässä prosentissa päihdemaininta ei liity päihteiden käyttämiseen (puhutaan esim. päihteiden myymisestä tai ”sain lahjaksi konjakkipullon”). Puhuttaessa omasta, toisten tai yleisesti päihteiden käyttämisestä 80 prosentissa[9] näistä kohdista puhutaan tilanteesta, jolloin päihteitä käytetään ja 20 prosentissa tilanteesta, jolloin päihteitä ei käytetä[10]. Tarkastelin myös kenen aloitteesta päihteet keskuste-

[9] Toisin kuin kuviossa 1, tässä prosentteja laskettaessa on jätetty pois kohdat, jotka eivät koske päihteiden käyttöä.
[10] Oman käytön kohdalla on eniten viittauksia päihteiden käyttämättömyyteen (28 prosenttia).

luun tuodaan. 83 prosentissa kohdista päihteet puheeseen tuo haastateltava. Nämä kohdat ovat erityisen kiinnostavia päihdepuheen funktioita tarkasteltaessa.

Aineistoa läpikäydessäni yritin kiinnittää huomiota mahdollisimman monenlaisiin erilaisiin asioihin, jotta löytäisin tähän työhön sopivimmat työvälineet, joiden avulla käyn aineistoa systemaattisemmin läpi. Aluksi luokittelin aineistoa etsien samanlaisuutta ja erilaisuutta. Lähdin hahmottelemaan, mitä puhetapoja aineistosta löytyy. Tarkastelin sanastoa, puhujien rakentamia syyseuraussuhteita, attribuutioita, toimijuutta ja käytettyjä kategorisointeja. Kun sain hahmoteltua alustavia puhetapoja, lähdin tekemään niille kysymyksiä: mitä tällä puhetavalla tehdään, mitä seurauksia sillä on, miten tätä käytetään ja miten se tuotetaan, millainen asema puhetavassa päihteelle rakentuu ja millainen positio päihteiden käyttäjälle rakentuu.

Lopullisessa analyysissa kävin kaikki päihdemainintakohdat systemaattisesti läpi ja luokittelin ne yhdeksäksi erilaiseksi puhetavaksi. Jokaisen puhetavan osalta pohdin sen funktioita ja puhujalle sekä päihteiden käyttäjälle muodostuvaa subjektipositiota. Luvussa kuusi esittelen tarkemmin analyysiani ja sen tuloksia.

5.3 Tutkimusetiikka

Arja Kuulan (2006, 60) mukaan ihmistieteissä tutkimuseettisiksi periaatteiksi ovat vakiintuneet tutkittavien ihmisten itsemääräämisoikeus, vahingoittumattomuus ja yksityisyyden kunnioittaminen. Ihmisten itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen kuuluu henkilöiden mahdollisuus vapaaehtoisesti päättää, haluavatko he osallistua tutkimukseen sekä tutkittavien riittävä ja totuudenmukainen informointi tutkimuksesta ja siihen kerättävien tietojen käytöstä (Kuula 2006, 61–62). Omassa tutkimuksessani pyysin ensin luvan tutkimuksen toteuttamiseen ja asiakkaiden haastatteluun päiväkeskuksessa sen työntekijöiltä. Sen jälkeen informoin asiakkaita sekä suullisesti että ilmoitustaululle kiinnitetyllä viestillä, josta ilmenivät myös yhteystietoni. Haastattelun aluksi, tallentimen jo ollessa päällä, kerroin haastateltaville itsestäni, tutkimuksestani ja siihen osallistumisen vapaaehtoisuudesta sekä pyysin lupaa haastattelun äänittämiseen ja sen käyttöön tutkimustarkoitukseen ja näin haastateltavan suostumus tuli dokumentoiduksi nauhalle.

En pyytänyt haastateltavilta lupaa kirjallisesti, koska halusin säilyttää heidän anonyymisyytensä, joka olisi murtunut allekirjoituksessa. En kysynyt myöskään muita taustatietoja, vaikka niistä toki

monet tulivat haastattelun aikana esiin. Näin halusin antaa haastateltavan itsensä määritellä, mitä kaikkea hän itsestään kertoo. Työni metodisten ratkaisujen kannalta en nähnyt nimen tai taustatietojen kysymistä tarpeellisena, koska aineiston koko ei kuitenkaan mahdollistanut vertailevaa otetta tutkimuksessa ja työni kannalta riittävän luokittelun (sukupuoli) pystyin tekemään omien havaintojeni pohjalta. Näillä ratkaisuilla haluan kunnioittaa haastateltavien yksityisyyttä, varsinkin kun asunnottomuus tutkimusaiheena ja siihen liittyvien omakohtaisten elämänkokemusten käsittely mahdollistaa myös arkaluonteisten asioiden esiintulon. Tokikin eri haastateltavat suhtautuvat aiheen arkaluonteisuuteen eri tavoin. Omassa aineistossani toisille asunnottomuus on häpeä, toiset taas esiintyvät mielellään asunnottomuuden asiantuntijoina.

Tutkimukseni analyysitapa on diskurssianalyyttinen, joten liitän tutkimusraporttiin katkelmia haastatteluista. Haastattelujen anonymisoimiseksi olen litteroinnin yhteydessä muuttanut sellaiset henkilöiden ja paikkojen nimet, joiden avulla henkilö voitaisiin tunnistaa. Koska haastateltavat puhuvat paljon omista elämänkokemuksistaan, on mahdollista, että joku toinen päiväkeskuksen asukas tai muu henkilö, joka tietää kyseisen ihmisen osallistuneen tutkimukseeni tai tuntee asiakaskunnan hyvin, voi jonkun haastateltavista tunnistaa yksittäisestä katkelmasta. Vaikka itse en ole kenellekään kertonut, ketkä haastatteluun osallistuivat, oli se toisten asiakkaiden havaittavissa kun yhteisessä tilassa pyysin heitä mukaan tutkimukseen. Lisäksi tässä raportissa on kerrottu aineiston keruupaikka. Tunnistettavuuden estämiseksi en ole käyttänyt tutkimusraportin aineisto-otteissa tunnistetietoja, joiden avulla kaikki saman henkilön puheesta otetut katkelmat voitaisiin liittää yhteen. Tämä on mielestäni tärkeää, koska haastateltavan mahdollinen tunnistettavuus voisi aiheuttaa sosiaalista vahinkoa haastateltaville omassa yhteisössään.

Koska tutkimuksessa oli mukana vain yksi nainen, en myöskään tuo sukupuolta esiin muuten kuin kohdissa, jossa se katkelman sisällöstä käy ilmi. Kuitenkin aineisto-otteissa, jotka raportissa ovat lähekkäin tai liittyvät jotenkin toisiinsa, tuon esiin, onko kyse samasta vai eri puhujasta, jotta analyysi ei kaventuisi. Aineiston keruupaikan olen tuonut raportissa esiin, koska ajattelen päiväkeskuksen kuvaamisen olevan tärkeä taustatieto kuvaamaan haastattelujen kohdejoukkoa. Koska päiväkeskus on palvelukokonaisuutensa puolesta tunnistettavissa tämän alan palveluja tunteville, en katsonut paikan nimen kertomatta jättämisen parantavan haastateltavien anonymiteettia. Samoin ajattelin, että päiväkeskuksen sijaintikaupungin esilletuonti taustoittaa asunnottomuuden kontekstia, mutta ei lisää henkilöiden tunnistettavuutta.

6 ASUNNOTTOMIEN PÄIHDEPUHE

Tässä luvussa analysoin asunnottomien päihdepuhetta luvussa neljä esittelemieni diskurssianalyyttisten työvälineiden avulla. Esittelen aineistosta tunnistamani puhetavat sekä niiden tuottamat toimijuudet ja subjektipositiot. Lopuksi jäsennän puhetavat selontekojen funktioiden mukaan. Varsinaista analyysia edeltänyttä aineiston järjestelyä ja siihen tutustumista olen kuvannut luvussa 5.2. Samassa yhteydessä olen pyrkinyt antamaan yleiskuvan tämän analyysin taustalla olevasta aineistosta.

Tekemääni analyysia olen vahvistanut esittämällä suoria katkelmia aineistostani. Aineisto-otteiden litteroinnissa H tarkoittaa haastateltavaa ja K Katia eli haastattelijaa. Haastattelijan minimipalautteet on merkitty hakasulkeisiin haastateltavan vuorojen yhteyteen. Aineisto-otteiden keskeisimmät kohdat on lihavoitu.

Lisäksi olen käyttänyt seuraavia erikoismerkkejä:
... aineistokatkelma alkaa tai päättyy kesken vuoron
(...) –merkki lainauksen keskellä merkitsee välistä poistetun tekstiä
{ } tekstin yksityiskohdat on korvattu tutkijan tiivistyksellä
(( )) litteroijan kommentteja ja selityksiä
(-) sana, josta ei ole saatu selvää
() epäselvästi kuultu jakso
= tauon puuttuminen puheenvuorojen väliltä
(.) lyhyt tauko (alle sekunnin), joka erottuu selvästi puheen rytmistä
(2) tauko, jonka kesto on ilmaistu sekunteina
- kesken jäänyt sana
Pisteitä, pilkkuja, kysymysmerkkejä ja isoja alkukirjaimia olen käyttänyt helpottamaan katkelmien lukemista.

6.1 Puhetavat

Olen poiminut aineistostani ne kohdat, joissa tavalla tai toisella mainitaan päihteet tai päihteiden käyttö ja tunnistanut niiden avulla erilaisia puhetapoja päihteistä. Olen erotellut yhdeksän erilaista puhetapaa, jotka esittelen seuraavaksi.

6.1.1 ”Päihteet pois ja sitten sitä kautta”

Aineistossa havaitsin monia kohtia, joissa päihteiden käyttöön viitataan jollakin tavalla huonona vaihtoehtona. Käytännössä useissa kohdissa puhutaan tilanteista, jolloin päihteitä ei käytetä tai sitten päihteidenkäytöstä puhutaan yleisellä tasolla, jolloin puhetapa on osana neuvoa. Kutsun tätä ”*päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetavaksi*. Aineistossa on 21 tällaista kohtaa.

Puhuja on kertonut muutoksesta päihteiden käyttötavoissaan ja kuvaa itseään nykyään kohtuukäyttäjäksi. Seuraavassa puhuja perustelee muutosta:

OTE 1
H: Se vaan yksinkertasesti tuli tuli top (.) kai se oli nii nii tuttua ja vanhaa ja kulunutta se ((naurahtelua))kännittely että noin ei tätä viitti enää.
K: Miks et sää halua ((naurahdus)) ruveta ryyppään kunnolla uudelleen?
H: Kun se on semmosta. **En mää saa siitä mitään irti** (.) se on aivan sama, taikka saan mää siitä sen, että mulle tulee paha siis krapula.(.) Minkä helvetin takia mää sitä, **kun se että mää ryyppään ei se oo enää niin kivaa kun se oli ennen**. Et siitä on se kiva. Ja nyt se kiva on enemmän se jotain muuta.

Otteen alussa puhuja käyttää nollapersoonaa todetessaan, että ”se vaan yksinkertaisesti tuli top”. Oma toimijuus vahvistuu lopettamisen perusteluissa, joissa viitataan henkilökohtaisiin tuntemuksiin: se oli tuttua, vanhaa ja kulunutta eikä sitä viitsinyt tehdä enää. Haastattelija kutsuu jatkokysymyksellään haastateltavaa selittämään tarkemmin alkoholin käyttämättömyyttään. Vastauksessa päihteiden käyttö esitetään toimintana, josta ei ole hyötyä eikä iloa puhujalle. ”En mää saa siitä mitään irti” ja ”kun se, että mää ryyppään, ei se oo enää niin kivaa kun se oli ennen” on tuotettu yksikön ensimmäisessä persoonassa. Puhuja viittaa muutokseen, jossa päihteiden käyttö oli ennen kivaa, mutta nyt kiva on muualla. Päihteiden käytön lopettaminen rakennetaan omana valintana, jota perustellaan sisäisillä tuntemuksilla.

Muutoksesta päihteiden käytössä puhutaan myös seuraavassa katkelmassa. Puhuja selittää tukiasunnon työntekijöiden nykyistä, aikaisempaa positiivisempaa suhtautumista häneen ja hänen naisystäväänsä heidän päihteiden käytössään tapahtuneella muutoksella:

OTE 2
H: …Minä join perkeleesti ja Maija joi perkeleesti, me ollaan kakskytkaks vuotta oltu yhdessä ja me ollaan suurin piirtein kakskytkaks vuotta huikattu, et sitä on tosiaan menny sitä viinaa. Nii se nyt ne on antanu olla ((myös miehen valvotussa naisen tukiasunnossa))varmaan sillä **kato kun me ollaan ny, Maija on ollu jo kolmisen viikkoo ja määkin oon nyt mää oon ollu kaks viikkoo ja onko tää ny kolmas päivä, mää en oo ottanu ryyppyäkään.**

Vaikka puhuja on ryypännyt yli kaksikymmentä vuotta, nyt hän ei ole yli kahteen viikkoon ottanut ryyppyäkään. Raittius on siis puhujan elämässä poikkeuksellisempaa kuin päihteiden käyttö, joten se on mainitsemisen arvoista. Koko otteessa puhe tuotetaan yksikön ensimmäisessä persoonassa, jolloin puhuja on aktiivinen toimija, joka on aikaisemmin käyttänyt alkoholia ja nyt ollut käyttämättä. Kyse on muutoksesta, jonka toimija on päihteiden käyttäjä itse. Muutos päihteettömyyteen tuotetaan myönteisiä seurauksia sisältäväksi. Päihteiden käytöstä puhumisella kuvataan myös laajempaa elämänmuutosta.

Seuraavassa katkelmassa haastateltava vastaa kysymykseen lähitulevaisuuden suunnitelmistaan:

OTE 3
H: No pikkasen on tossa että yks kaveri, ni taikka se on monta vuotta jo tai määkin oon ollu talkoissa sillä siellä, rakentanu kesämökkiä. Että meen sinne ja ollaan siä sitten tehdään hommia ja tehdään mitä tehdään. Viime kesänäkin olin mää siellä melko pitkälle syksyynkin oltiin siellä. Siellä on ihan hyvä olla että niin **eikä sieltä tuu niinku lähettyäkään sitten eikä tuu niin ryypättyäkään,** kun tulee vähän kaljaa siinä otettua kun talkoita tehdään niin (-) mutta ei mitenkään isommin.

Otteen loppupuolella puhuja mainitsee, että mökillä on hyvä olla. Siksi sieltä ei tule lähdettyä muualle, eikä näin tule ryypättyäkään. On hyvin mielenkiintoista, miksi haastateltava ottaa tässä kohdin esille päihteet, varsinkin, kun päihteiden käyttö mainitaan asiana, jota mökillä ei tehdä. Tässä kohdassa haastattelija ei kysymyksessään millään tavoin haasta haastateltavaa puhumaan päihteistä, vaan puhuja nostaa ne itse keskusteluun. Alkoholin käyttö näyttäytyy tämän lausuman mukaan asiana, joka kuuluu itsestään selvästi puhujan arkeen, jolloin mökkiolosuhteet muodostavat mainitsemisen arvoisen poikkeuksen. Ryyppäämättömyyttä voidaan kulttuurisesti pitää hyveenä, joten siihen viittaaminen on siksi perusteltua ja korostaa mökkitalkoilun hyvää vaikutusta. Tämä on myös itsetodistelua sitä vastaan, että haastateltavan elämään kuuluisi kaikissa tilanteissa runsas päihteiden käyttö.

Seuraavassa otteessa puhuja kertoo siitä, kuinka sai asunnon:

OTE 4
H: …Sitä kautta ((VTS)) mä sit sain sen asunnon. Toinen vaihtoehto ois ollu **tilata kilo amfetamiinii tuolta ja myydä se ja hankkii se raha.**

Asunnonsaamiskertomuksen päätteeksi puhuja mainitsee myös toisen vaihtoehdon, miten olisi asunnon hankinnan voinut rahoittaa. Muiden vaihtoehtojen pohdinta ei nouse haastattelijan kysymyksestä, vaan hän tuo tämän päihdemaininnan sisältävän vaihtoehdon itse keskusteluun. Tällä puhuja osoittaa valinnanmahdollisuuttaan ja itsenäisyyttään. Hän ei ollut VTS:n varassa, koska hänellä oli kompetenttia hankkia rahaa asuntoon muualtakin. Hän ei kuitenkaan valinnut keinoksi

päihteiden myyntiä. Tämä ratkaisu on kulttuurisesti hyvänä pidetty ja puhuja osoittaa valinneensa kunniallisen, päihteiden vastaisen, vaihtoehdon.

Päihteet huonona vaihtoehtona -puhetavan otteet kuvaavat pääosin muutosta pois päihteistä ja silloin usein puhutaan tilanteista, jolloin ei tehty jotain, esim. ei käytetty päihteitä. Seuraava katkelma tekee tästä poikkeuksen.

OTE 5
H: Ihmistenhän pitäs periaatteessa auttaa toisiaan. Mun paha puoli on ollu, että mää oon auttanu liikaa ihmisiä. **Mää oon kärsiny siitä ite.**
K: Mm
H: Mut mää en taas voi luonteeni vastasesti olla auttamatta.
K: Minkälaisiin hankaluuksiin sää oot sen kautta joutunu?
H: Mää oon asunnoton, **palasin takasi huume-elämään** sillai etten oo voinu jättää ystäviäni pihalle.
K: Nii joo
H: Olen antanu asunnon, olen antanu majailla luonani siä no, enkä mää oo holhoova ihminen joka rupeis kieltään että sää et saa käyttää.
K: Nii aivan aivan
H: No itte kärsin siittä mutta oma valinta
K: Nii nii
H: Riskit oon tienny.
K: Nii
H: Siinä suhteessa turha rutista.

Toisten auttaminen on yleisesti tunnustettu hyve. Puhuja mainitsee pahaksi puolekseen sen, että on liikaa auttanut ihmisiä ja sitä kautta joutunut kärsimään itse. Hän ei kuitenkaan syytä tästä ketään, vaan sanoo sen olleen oma valinta ja tienneensä riskit. Kulttuurisesti positioimme asunnottomat usein autettaviksi. Toiset heistä määrittelevät itsensä kuitenkin auttajiksi. Tässä kohdin puhuja määrittelee itsensä toisten auttamisen takia itse kärsimään suostuvaksi. Hän mainitsee tienneensä riskit, jolloin ei voida ajatella puhujan olevan varsinaisesti uhri, koska hän on itse valinnut tietoisesti toimintatapansa. Auttamisesta aiheutuneena kärsimyksenä mainitaan palaaminen huume-elämään. Päihdemaininta viittaa siis johonkin ei-toivottuun ja se kuvaa hankaluuksia, joihin uhrautuva puhuja on joutunut.

Useimmissa tämän puhetavan katkelmissa puhutaan omasta päihteiden käytöstä ja silloin muutos suhtautumisessa päihteiden käyttöön kuvataan aiheuttavan muita muutoksia omaan elämään. Muutamassa kohdin tätä samaa repertuaaria käytetään kuitenkin puhuttaessa päihteiden käytöstä yleensä, jolloin puhuja positioituu neuvoja antavaksi asiantuntijaksi.

Seuraava katkelma on osa vastauksesta haastattelijan kysymykseen: ”No mitenkäs sitten, jos ei o saanu yöllä nukuttua nii mites sitten jaksaa?” Haastateltavan vastaukseen kuuluu monia asioita, joista yksi liittyy alkoholiin.

OTE 6
H: Ja sitten alkoholia ei liikaa että **alkoholi on yks semmonen paha** sitten sää sähellät vielä pahemmin.

Tässä liika alkoholi määritellään eksplisiittisesti pahaksi ja siihen liitetään säheltäminen. Alkoholin käytön seuraukset määrittyvät kielteisiksi. Viisaasti toimiva asunnoton tekee tietoisen ratkaisun ja ei ota liikaa alkoholia.

Sama puhuja ottaa myös seuraavassa katkelmassa asiantuntijan position ja muotoilee vastauksensa neuvoksi. Jo haastattelijan kysymyksen muotoilu kutsuu puhumaan asiasta yleisellä tasolla. Vastaaja, itsekin asunnoton, muotoilee myös vastauksen etäännyttäen asian omista kokemuksistaan.

OTE 7
K: No mitäs sää aattelet siittä kun jokkut sanoo että tavallaan että pitäs niinku päihteiden käyttö saada hallintaan ennen kuin voi saada oman ennen kuin on järkevää saada oma asunto?
H: Joo
K: Niin mitä sää siittä oot mieltä?
H: Kyllä se on, [Mm] kyllä se on ihan täys se on se a ja o asia, [Mm] ja ne ei käsi kädessä ne ei voi mennä.
K: Niin tavallaan
H: Ei voi mennä. ((päällekkäin puhumista))[Joo] **Päihteet pois ja sitten sitä kautta.**

Päihteiden käyttöä ja asunnossa asumista ei tässä toimintoina liitetä yhteen. Näin ollen päihteiden käytön hallintaan saamisen täytyy edeltää asunnon saamista. Päihteiden käyttäminen ilmenee siis ei-toivottuna toimintana nimenomaan silloin, kun puhe on asunnon saamisesta. Implisiittisesti tässä viitataan päihteillä olevan epäsuotuisia vaikutuksia omassa asunnossa asumiseen. Päihteiden käyttö viittaa toisenlaiseen elämäntapaan, jolloin päihteiden käytön hallintaan saanti on merkki halusta muutokseen.

”Päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetavassa päihdemaininta viittaa ei-toivottuun käyttäytymiseen ja päihteettömyydestä tulee hyve. Päihteiden käyttö tai käyttämättömyys määrittyy vaihtoehtoina, joiden välillä henkilö voi valita ja joilla kummallakin on omat seurauksensa. Puhetapa liittyy usein puheeseen muutoksesta omassa päihteiden käytössä. Muutos voi olla lyhytaikainen poikkeus tai se voi kuvata myös suurempia muutoksia elämässä. Päihdemaininta koskee pääosin omaa käyttöä, mutta muutamassa kohdin siitä puhutaan yleisesti. Päihteiden käyttäjän positio rakentuu siis itsenäiseksi toimijaksi, joka voi tehdä itse ratkaisuja. Vaikka päihde positioituu kielteiseksi asiaksi, sitä vastaan ei varsinaisesti tarvitse taistella.

6.1.2 ”Se on ihan oma porukkansa”

Viidessätoista prosentissa aineiston päihteisiin viittaavista kohdista puhutaan toisen henkilön päihteiden käytöstä tai käyttämättömyydestä. Monissa näistä kohdista puhuja jollakin tavoin paheksuu päihteiden käyttöä tai sen seurauksia ja tekee eroa itsensä ja puheessa mainitun henkilön tai ryhmän välille. Kutsun tätä *”eronteko”-puhetavaksi*. Tähän puhetapaan liittyviä kohtia aineistossa on 26.

Kauhisteleva sävy on käytössä seuraavassa otteessa, joka on haastateltavan vastaus haastattelijan kysymykseen siitä, onko yleensä ”ongelma se, että ei oo asuntoo vai onks se ongelma jossain muualla”.

OTE 1

H: Ongelma on jossain muualla, koska jokainen saa asunnon jos vaan niitä sitten haluaa ja toivoo ja tekee sen eteen töitä. **Mutta kun et tee mitään muuta** kun kun kävelet tohon Stocmannin viinakauppaan ja siitä vetäset pään täyteen niin **ei sillä tyylillä voi tulla asuntoo mitenkään päin** niin, elikä se **pitää se käytös muuttua** ihan toiseen suuntaan että sää saat sen asunnon.

K: No sillon jos kun ihminen on siinä tilanteessa et sillä ei oo niinku halua tehä mitään erityistä vaan se vaan kävelee tästä siihen viinakaupalle niin voiko sillon kukaan ulkopuolinen ihminen auttaa sellasta ihmistä?

H: (.) Ei jos ei sillä kaverilla o halua apuun. Jos et sää halua apua ottaa vastaan niin et sää sitä voi auttaakaan. Mää ite oon sillai huomannu et tota tossa keskustassakin tuli yks kaveri vastaan, niin **mää sanoin että lopeta nyt. Et sulla ois parempaakin tarjolla. Sää tiedät ite sen, mut nyt sää haluat mennä ton Viinikanlahden((ensisuojan)) ja putkan väliä ympäri päissänsä pyöriä.** Niin mutta kun ei se halua ottaa apua vastaan niin mitä teet. Antaa mennä sitten omaa rataansa vielä kun kestää.

K: Aivan

H: Ei ketään voi auttaa jos ei kohde pysty ottaan apua vastaan.

Puhujan mukaan jokainen asunnoton on itse vastuullinen omasta asunnonsaamisestaan. Katkelmassa on ”jokainen voi vaikuttaa omaan elämäänsä” -henki, joka kääntyy syytökseksi ”mutta kun et tee mitään muuta kun” juot alkoholia. Ei mitään -ilmaus tuo tähän äärimmäinen tapaus -muotoilun, joka vahvistaa kritiikkiä. Tässä yksikön toista persoonaa on käytetty viittaamaan johonkin tuntemattomaksi jätettyyn henkilöön. Pään täyteen vetäisemisellä viitataan välinpitämättömään elämänasenteeseen. Seuraavaksi on vielä neuvo, jonka mukaisesti käytöksen pitää muuttua edellä kuvatusta, jotta voi saada asunnon. Puhuja esittää itsensä niin, että hänellä on sellaista tietoa ja viisautta, jota puheen kohteella ei ole. Puhuja muotoileekin näin itselleen asiantuntijan position, joka tarkkailee ja raportoi asunnottomuutta ulkoapäin.

Myös otteen loppuosassa yhdistyy neuvo ja syytös. Puheena olevan henkilön elämä kuvataan hyvin sisällöttömäksi pyörimiseksi päissänsä ensisuojan ja putkan välillä. Tässäkin päihteet ovat kuvaa-

massa sellaista elämänmuotoa, jota ei pidetä hyvänä tai toivottavana. Se esitetään kuitenkin henkilön omana valintana. Puhuja positioi itsensä toista auttamaan haluavaksi ja kykeneväksi, mutta koska puheen kohde on valinnut kuvatun kaltaisen elämäntavan, eikä hänellä ole halua muutokseen, ei puhujan auttamistahdosta ole hyötyä. Tässä katkelmassa haastateltava vahvistaa omaa asiantuntemustaan kertomalla esimerkin omasta kokemuksestaan.

Puhuessaan toisista päihteiden käyttäjistä entiset tai nykyiset päihteiden käyttäjät puhuvat samalla myös itsestään. Näin he luovat asunnottomalle omaa toimijuutta puhuessaan, että heillä ei ole halua muutokseen ja siksi heitä ei voi auttaa. Asunnoton ei silloin positioidu autettavaksi tai uhriksi vaan itse omasta elämäntavastaan vastuulliseksi toimijaksi.

Seuraavassa katkelmassa haastateltava, itsekin asunnoton, puhuu asunnon menettämisestä. Haastateltava käyttää pronominia ne, jolla hän erottaa itsensä tästä ryhmästä.

OTE 2
H: …Määkin tiedän **niitä** jokka joutuu ulos lähtemään niin [Mm] ne on tietämättömyyttä se että sinne viedään kaveriporukkaa ja siellä rähjätään ja ryypätään ja tulee häädöt sitten.

Asunnon menettämisen syyksi puhuja esittää tietämättömyyden siitä, miten asunnossa tulisi toimia. Asunnon menettäjä ei ole täysin vastuussa ongelmallisesta toiminnastaan, koska tietämättömyys puolustaa hänen toimintaansa. Puolustus kohdistuu puhujan itse esittämään syytökseen siitä, että asuntoon viedään kaveriporukkaa ja siellä ryypätään ja rähjätään ja tämä aiheuttaa häädön. Tässä ongelmallinen tilanne rakentuu itseaiheutetuksi ja siihen liitetään vastuuttomuutta. Haastateltava itse positioituu jälleen henkilöksi, jolla on tietoa, jota näillä toisilla puheen kohteena olevilla ei ole.

Seuraavassa otteessa haastattelija esittää kysymyksensä yleisellä tasolla ja näin puhuttelee haastateltavaa asunnottomuuden asiantuntijana.

OTE 3
K: Mitä sää mitä luulet että jos nyt aattelet täälläkin käyviä ihmisiä noin yleisesti ottaen, että onks se niinku yleinen juttu et ihmiset ei ihan oikeesti **ne** ei halua sitä asuntoo?
H: Ei kyllä **ne** ihan siis suurimmalla osalla oikeesti haluais asunnon, mutta **ne** haluais semmosen asunnon jossa **ne** saa remuta rällätä ja olla niinkun **ne** tykkää. [Nii] ((molempien naurahtelua)) Ei semmosta asuntoo ole. [Nii nii joo aivan] Nii ja niinku se vaatii asuminen niin se vaatii ne rajansa. [Joo] Nii käyttäytymisrajat. [Joo] **Ja sit näillä alkoholistit niillä ei oo käyttäytymisrajoja.**
K: Nii. No aatteleks sää et onks sellasille ihmisille joillon niinku pitkä kokemus aikasemmin tämmösestä niinsanotusta normaalista elämästä, että on ollu asunto ja työpaikka, niin onks se asunnon saaminen tai asuntoon uudelleen muuttaminen sellasille helpompaa kun niille jotka on ollu vähän niinku koko elämänsä jollakin tavalla laitoksessa tai

H: On on se, on se **niille** joilla on vanhaa kokemusta. [Mm] Jotka tietää mitä se on. Mutta **nää** jotka lähtee tosta noin omasta kodista tänne pahaan maailmaan niin sitten niitä paapotaan. Eihän **ne** tiedä mitä se on se oikee asuminen. [Nii nii] Nii **ei ne ymmärrä sitä että joskus tulee oma kämppä kun sää maksat ensin vuokran ja sitten vasta ryyppäät.** [Nii nii nii nii] Ja sitten **ne** ei ymmärrä sitä että jos sää meet niinsanottuun omaan kotiin niin et sää siä saa meluta ja räpeltää, [Nii] paiskia tavaroita pitkiin seiniä ja rikkoo ikkunoita ja nii [Nii aivan] että siä on rajat nii.

Haastattelija kutsuu haastateltavaa jo ensimmäisen kysymyksen lopussa puhumaan asunnottomista ”niinä”: ”et ihmiset ei ihan oikeesti ne ei halua sitä asuntoo?”. Tämän jälkeen lähes koko katkelman keskustelu käydään ne-muodossa. Puhuja vastaa naureskellen, johon haastattelijakin liittyy. Naureskelu toisaalta etäännyttää puhujaa entisestään puheen kohteena olevista asunnottomista alkoholisteista ja liittää puhujan haastattelijan kanssa niiksi toisiksi. Samalla nauru voi ilmaista arkaluonteisuutta, puhuuhan haastateltava joukosta, johon hänetkin voitaisiin liittää. Alkoholisteista rakennetaan kategoria ja siihen liitetään ominaisuuksina epärealistiset halut, käyttäytymisrajojen ja ymmärryksen puute. Kun puhuja itse tekee eroa tästä ryhmästä, positioituu hän täysin vastakkaiseksi esim. henkilöksi, joka osaa käyttäytyä ja asua asunnossa.

Erilaisten päihteiden käyttö jakaa asunnottomat eri kategorioihin. Oma itse ja oma toiminta kuvataan yleensä parempana kuin muiden. Näihin muihin ryhmiin liitetään paljon sellaisia ominaisuuksia, joita ehkä kulttuurisesti usein liitetään asunnottomiin yleensä. Monista näistä asioista haastateltavat haluavat kuitenkin erottaa itsensä. Toisen ryhmän päihteiden käyttö esitetään kyseenalaisena tai paheksuttavana.

Seuraavaa katkelmaa on edeltänyt haastateltavan kertomukset pummauksesta tapana hankkia rahaa päihteisiin, ruokaan ym., jonka jälkeen haastattelija tarjoaa varastamista myös yhdeksi tavaksi hankkia rahaa. Tämä aikaansaa välittömän vastatodistelun, jossa varastaminen liitetään täysin toiseen kategoriaan.

OTE 4

K: Että näinkö ollen niinku varastaa ei välttämättä tarvi että

H: =Ei **mää en varasta ollenkaan** se kuuluu **noitten narkkien hommaan** [Nii just] ei **juopot ei varasta** juurikaan [Nii] hyvin harvoin että ei ainakaan mun tuttuja tässä oo ketään joka niinkun varastelis. [Nii joo] **Et ei mikään ei katoo** jos on vaan jonkun kämpilläkin ja joku latoo omat kolikkonsa tai setelinsä siihen ni ei ne kyllä lähde siitä mihinkään [Nii joo] että vaikka itte nukkuis niin kaikki on jäljellä. [Nii joo]

Otteessa tehdään selvä ero narkkien ja juoppojen välillä. Kysymykseen varastamisesta vastaus tulee välittömästi. Varastaminen on ”noiden narkomaanien hommaa” ja tähän ryhmään puhuja ei itse kuulu. Sen sijaan hän liittää itsensä juoppojen ryhmään, joista hän rakentaa luotettavan kuvan. Juo-

pot eivät varasta tai ainakaan se ryhmä juoppoja, joihin hän itse kuuluu, ei varasta. Tätä vahvistetaan vielä esimerkillä, jonka mukaan mikään ei katoa edes silloin, vaikka jättäisi rahansa esille ja vaikka itse nukkuisi. Näinkään helppo tilanne, jossa henkilö ei lainkaan suojaa omaisuuttaan, ei saa juoppoa varastamaan. Tätä laajempaa selitystä voisi kutsua vastatodisteluksi sitä kysymyksessä esitettyä oletusta vastaan, että haastateltava voisi myös varastaa.

Tässä puhuja rakennetaan kunnolliseksi kansalaiseksi. Varastamisen suhteen juopot lukeutuvat luotettavien kansalaisten joukkoon, jotka kunnioittavat toisen omaisuutta. Yhteiskunnan pelisääntöjen vastaisesti toimiviksi taas nimetään huumeidenkäyttäjät. Tämän repertuaarin funktio on mielestäni vahvistaa normaaliutta. Tämän kautta haastateltava rakentaa itsestään kuvan toisen omaisuutta arvostavana kansalaisena.

Päihdemaininta on tässä kohdin nimenomaan rakentamassa kahta erilaista kategoriaa, joihin liitetään erilaisia ominaisuuksia ja toimintaa. Narkit ja juopot muodostavat omat kategoriansa haastattelun muissakin kohdissa. Sama haastateltava on kertonut omasta terveydentilastaan ja tulevista terveydenhoidollisista toimenpiteistä, kun hän kesken vuoron yllättäen siirtyy puhumaan narkomaanien vaikeudesta raitistua.

OTE 5
H: …Se on toi **narkkiporukka** se on **ihan oma juttunsa** niillä ei kun ne käyttää kaikkee kaikkee sekasin **aivan kaikki kelpaa** [Nii] mikä vaan vähänkään päähän menee [Nii just] (.) et **ne ei välitä** yhtään [Aivan] nii ne onkin aika **epätoivosia** niitä saada kuiville. (.)Se ei oo mitään muuta kun se metadonilääkitys vaan ihan suoraan ja **loppuelämäks** niin sillä ne pärjää [Niin nii nii] kun ne on viä kun on sillain **arvaamattomia** vähän että juopon tietää heti jos se on kauheessa kännissä niin että ei tästä oo mitään harmia oo et ei toi vaan örisee tossa ja korkeintaan lähtee pois paikalta sitten kun ei jaksa kuunnella enää kun sama asia tulee kahta- kakskytä kertaa [Mm] eikä se muista sitä ensimmäistäkään kertaa et se ois puhunukaan [Mm]…

Huumeiden ja alkoholin käyttäjät kategorisoidaan tässäkin kahteen toisistaan poikkeavaan ryhmään. Tässä huumeiden käyttäjät tuotetaan henkilöinä, joille kelpaa mikä tahansa aine, jolla he voivat päänsä sekoittaa. Lisäksi narkomaanit tuotetaan välinpitämättöminä ja heidän tilanteensa muuttaminen epätoivoisena. Heitä voi auttaa ainoastaan ylläpitohoito, jota he tarvitsevat loppuikänsä. Alkoholistit voivat korkeintaan olla harmittomasti humalassa.

Vaikka tässä kuvauksessa alkoholistienkaan kohdalla ei viitata ylevästi mihinkään kunnon kansalainen repertuaareihin, esitetään alkoholistit kuitenkin muille ihmisille harmittomina. He voivat kyllä öristä ja jutella samoja asioita moneen kertaan, mutta niistä harmeista selviää lähtemällä pois tilan-

teesta. Huumeiden käyttäjät taas voivat olla arvaamattomia ja lisäksi he eivät välitä mistään. Narkomaaneihin verrattuna alkoholistit eivät ole lainkaan yhtä epätoivoisessa tilanteessa.

Jyrkkä eronteko tehdään myös kolmanteen päänsä aineilla sekoittavaan ryhmään eli korvikkeiden käyttäjiin. Ennen otteen alkua haastateltava oli esittänyt, että seurakunta voisi pitää kirkkoja yöllä auki, jotta asunnottomat voisivat yöpyä niiden lattioilla. Tästä nousee haastattelijan kysymys.

OTE 6
K: No Viinikanlahden ensisuoja ei sitten oo oikeen hyvä?
H: =**Se on niin kamala paikka. Siellä on kaikki on paskantanut housuunsa sitä tenupaskaa.** Anteeks mää käytän tämmöstä alakulttuuri kieltä [Mm] mutta mutta tota se on vaan totta [Mm] se on jotain niin järkyttävää että siellä haisee kaks päivää viä ittekin kun sieltä lähtee. (.) No mää oon yhen kerran ollu siellä ja sitte kun kaikki nukkuu siä patjoilla ja sit sieltä ajetaan sitte taas poijes kumminkin niinku siivouksen ajaks (.) ja (.) se on niinku ne juo sitä korvikealkoholia siellä ni (.) se on sitten sitä touhua mitä siellä on et ei siä moni pitkään elä siellä kuvioissa.
K: Mm no oks se on niinku oma porukkansa jokka on niiku jotka käyttää korvikkeita ja jotka on
H: =**Se on ihan oma oma porukkansa** sitten, ne on siä Viinikanlahdessa ja ne juo niillä kulmilla sitten mitä juovat. [Mm nii joo aivan] Sitten niitä jokka on vähän paremmassa hapessa niin ne sitten liikkuu täällä (.) täällä sitten muuallakin [Mm nii joo aivan] mutta ne ei sieltä juuri tuu kovin pitkälle linja-autoasemaa pisemmälle ei oikeestaan ne sieltä tuu [Ni] siin on se kävely lenkki.

Ensisuoja kuvataan korvikealkoholin käyttäjien paikkana, joka juuri siksi on järkyttävä. Korvikealkoholin käyttäjät kuvataan omaksi porukakseen, jotka haisevat pahalta ja juovat ensisuojan kulmilla. Heidän toimintaansa suhtaudutaan hiukan kauhistellen. Tässä puhujan heille antamat ominaisuudet liitetään varmasti kulttuurisesti usein kaikkiin asunnottomiin alkoholisteihin. Tässä kuitenkin tehdään selvä ero näiden ryhmien välillä.

Myös seuraavassa otteessa toinen puhuja kuvaa ensisuojan asukkaita kielteiseen sävyyn.

OTE 7
H: On siä oma porukkansa koska ei sinne ei sitä **ihan oikeesti** sillai **asunnottomat ei pysty** ei ei siellä niinko jos et oo juop- vähän juoppo ja **meet sinne niin sää oot täys lasoliukko** kun sää tuut sieltä pois. Elikä siellä sää opit kaikki ne mikä menee päähän jos ei oo rahaa niin.

Ensisuoja kuvataan paikkana, jossa oppii lasoliukoksi. Tätä kategoriaa kuvataan sellaiseksi, jossa kaikki juovat kaikkea, mikä menee päähän. Ensisuojassa asunnottomat eivät pysty olemaan. Tätä vahvistetaan ilmaisulla ”ihan oikeesti”. Asunnottomat muodostavat siis eri kategorian kuin ensisuojan asunnottomat korvikealkoholin käyttäjät. Haastatellut, itsekin entiset tai nykyiset asunnottomat päihteiden käyttäjät, jakavat asunnottomat päihteiden käyttäjät puheessaan eri kategorioihin,

joista selvästi erottuvat alkoholin käyttäjät, narkomaanit ja korvikeaineiden käyttäjät. Kaikista alimmaisin kasti rakennetaan korvikkeiden käyttäjille.

OTE 8
H: Se ihan se kaikkein heikoin heikoimmassa asemassa olevat niin jokka tuolla kantaa muovikassia tuolla menee johkin sillan alle likasissa vaatteissa. Ei oo käyty suihkussa, haistaan pahalle. [Mm] Sitten **käytetään näitä kolinoita ja kalinoita** ja [Mm] niin ne on se sakki, [Aivan] **ja niitä on.**

Tässä otteessa puheen kohteena olevat nimetään kaikkein heikoimmassa asemassa oleviksi, ja lopussa vahvistetaan ”ja niitä on”. Puhuja ei siis itse asunnottomana liitä itseään siihen porukkaan, joka muovikassi kädessä menisi sillan alle likaisena ja haisevana, vaan se on oma sakkinsa. Tämä määrittää puhujan erialaiseksi asunnottomaksi, joka pitää huolta hygieniastaan, on puhtaissa vaatteissa ja ei juo korvikkeita. Tähän toiseen ryhmään nähden oma itse näyttäytyykin hyvässä valossa.

Erontekopuheessa on paljon leimaavuutta ja siihen liittyy monesti arvosteleva, halveksivakin sävy. Tämä on esillä myös kategorisoitaessa asuntoja ja majapaikkoja.

OTE 9
H: …Ne on noita sitoumuksia ne karttaa koska ne tietää et sillon on jotain ongelmia kun aikuinen ihminen tulee jollain sosiaalisitoumuksella ni **ei niitä saa niitä asuntoja** et ne on sellaisia luukkuja missä **kaikki jua** ihan poikkeuksetta ja kaikki linnakundit ja narkit ja muut asuu näissä. [Mm] Et semmosiin **mää en mee** missään tapauksessa että vaikka **saisinkin** niin [Mm] se on vaan niinkun turmiosta toiseen [Mm] et siel on vaan helpompi juoda sitten siellä taas [Mm] kadulla on aina sitten kovaas kovaa se elämä että.

Puhuja rakentaa kaksi kategoriaa: asunnot, joita ei saa, koska vuokranantajat karttavat sosiaalitoimen maksusitoumuksia ja luukut, joissa ”kaikki juo ihan poikkeuksetta ja kaikki linnakundit ja narkit ja muut asuu näissä”. Puhuja kieltäytyy ottamasta vastaan tällaista ”luukkua”, vaikka sellaisen saisikin. ”Luukkujen” asukkaat sekä asuntoihin liitetty toiminta juominen, esitetään kielteisessä valossa ja puhuja haluaa erottautua tästä ryhmästä. ”Se on vaan niin kun turmiosta toiseen” -ilmaus rakentaa puhujan nykyisenkin tilanteen turmiolliseksi. Luukussa asumisessa huonompaa on kuitenkin se, että ”siel on vaan helpompi juoda sitten”. Tämä rakentaa juomisesta myös puhujalle itselleen mahdollisen toiminnan. Lopussa kadulla elämiseen liitetään kovuus. Puhuja liittää siis itsensä mieluummin siihen ryhmään, joka elää kadulla kovaa ja turmiollistakin elämää kuin siihen narkkien ja linnakundien ryhmään, jotka juovat luukuissa.

Seuraavassa otteessa puhuja käyttää juoppokämpän kategoriaa.

OTE 10
H: …Mut **jouduinhan** mä tässäkin notkuun noissa **juoppokämpissä** nii kolmatta kuukautta.

K: Mm
H: Sitten (-) **alkoholiongelma** on aika suuri…

Puhuja kertoo joutuneensa notkumaan juoppokämpissä. Joutuminen viittaa siihen, että se ei ole ollut mieluisaa vaan tilanteen aiheuttamaa. Otteen lopussa puhuja kuitenkin määrittelee itselleen alkoholiongelman. Vaikka puhuja kategorisoi itsensä alkoholiongelmaiseksi, hän haluaa erottautua juoppokämpissä vapaaehtoisesti oleskelevista. Juoppokämpällä puhuja viittaa toimintaan, joka määrittyy kielteiseksi ja ei-toivotuksi, vaikka samalla puhuja määrittääkin itsensä alkoholiongelmaiseksi.

Seuraavaan katkelmaan liittyy erontekoa, mutta se ei täysin yksiselitteisesti rakenna puhujan positiosta myönteisempää ja normaalistavaa. Puhuja kertoo elämästään huumeiden myyjänä.

OTE 11
H: Niin tota että vaikkakaan mitään ei voinu omistaa niin olihan niitä aina niitä **niitä semmosia juoppoja** millä oli oli luottotiedot kunnossa nin mun bemarit ja mun prätkät oli niitten ja **mää heitin niille pari sataa euroo kuukaudessa tai vein pari kassii viinaa** nin ne oli helvetin tyytyväisiä.

Juoppo määrittyy tässä sellaiseksi, joka suostuu helposti auttamaan kyseenalaisessa toiminnassa, johon ehkä ei-juoppo ei suostuisi. Samalla tietenkin määritelmä, että on luottotiedot kunnossa, on kulttuurisesti myönteinen ja viittaa siihen, että kaikilla juopoilla ei näin ole (kuten ei myöskään puhujalla itsellään). Parisataa euroa tai pari kassia viinaa oli näille juopoille riittävä korvaus heidän tarjoamastaan avusta.

Katkelmassa puhuja rakentaa itselleen muita ylemmän position. Hän ”heitti” näille juopoille rahaa ja he olivat tyytyväisiä. Ylempi positio ei tässä tapauksessa kuitenkaan rakennu vetoamalla omaan kunnollisuuteen tai parempaan tietoon, vaan materiaaliseen omistukseen. Hänellä oli kalliita autoja ja moottoripyöriä, ja vaikka hän ei virallisesti niitä voinutkaan omistaa, oli aina niitä juoppoja, jotka olivat häntä valmiita auttamaan. Ote korostaa myös puhujan kompetenttiutta hoitaa asioita.

”Eronteko” puhetavassa päihteet tulevat esiin ennen kaikkea toisten käyttäminä. Näistä toisista puhutaan usein monikon kolmannessa persoonassa ja muodostetaan kontrastipareja. Tällöin minä ja itselle luotu kategoria erotetaan niistä toisista, joiden toiminta rakennetaan kulttuurisesti kyseenalaiseksi. Tällöin puhujan oma positio rakentuu vastakkaiseksi eli kulttuurisesti hyväksyttäväksi. Tässä puhetavassa kategorioita käytetään myös mm. asuntojen kuvaamiseen. Yksikön ensimmäistä persoonaa käytetään lähinnä kuvaamaan omaa kielteistä suhdetta niihin toisiin, esim. ”mää jouduin

notkuun juoppokämpissä”, ”mää en mene asuun”, ”mää en varasta”. Useimmissa katkelmissa keskustellaan asunnottomana elämisestä ja haastateltava itse tuo keskusteluun päihteet.

6.1.3 ”Aina se viina on tullu kuvioihin”

Aineistossa havaitsin monia kohtia, joissa päihteet rakentuivat aktiivisiksi, itsenäisiksi toimijoiksi ja päihteiden käyttäjät taas päihteiden armoilla oleviksi itsenäiseen toimintaa kykenemättömiksi. Nimeän nämä kohdat *”päihteet vie” -puhetavaksi*. Aineistossa on 28 tällaista kohtaa.

OTE 1
K: Voisik sää ensin vähän kertoo sun elämästä että missä paikoissa sää oot eläny ja mitä sää oot tehny ja sellasta?
H: Yleisestikin mää oon ollu liike-elämässä ja tota johtavassa asemassa, mulla on ollut yrityksiä, suurimmassa 197 työntekijää ja tota **niitä on viina sitten kaadellut siinä aina sillon tällön** alas (…) et se on mulla on joskus ollu kartanoo ja kaiken näköstä luvaikka minkä näköstä firmaa {luettelee erilaisia toimialoja} ja monen moista muuta ja **aina se viina on sitten tullut siinä jossain vaiheessa kuvioihin** kun kaikki asiat on liian hyvin niin sitten ei enää muuta kun käyttelee rahaa ja se menee sitten semmoseen yökerhoelämään ja semmoseen ihan törsäilyyn. (…) Mutta ajan mittaan kun mää käytin sitä rahaa niin paljon niin sitten ne ajettiin alas sieltä ja sitten tuli avioerot ja ja mää en ottanut sieltä kun kaks jätesäkillistä vaatteita, mää sanoin että saat pitää osakkeet ja kesämökit ja veneet ja autot ja kaikki, että mää en tarvii, mää oon aikuinen mies ja mun pitää selvitä [Mm] ja sitten tää onkin ollu aika kamppailua sen jälkeen…

Otteessa 1 viina ottaa toistuvasti aktiivisen toimijan roolin aiheuttaen yrityksien kaatumisia. Viinan ennakoimaton ja musertava luonne korostuu otteen sanoissa ”aina” ja ”jossain vaiheessa”. Näin viinan vaikutus ilmenee jonain sellaisena, jota ei voi välttää. Puhujan oma toimijuus on silloin hyvin vähäistä.

Haastateltava toteaa viinan tulevan kuvioihin aina kun asiat ovat liian hyvin. ”Aina” viittaa mielestäni siihen, että näin on tapahtunut puhujan elämässä monta kertaa. ”Liian hyvin” viittaa taas siihen, että kun asiat ovat hänen elämässään ehtineet kehittyä niin hyviksi, että varsinaista myönteistä muutosta ei ole enää ollut näköpiirissä, on viina lähtenyt muuttamaan asioita vuorostaan huonompaan suuntaan. Nämä ”aina” ja ”liian” -sanat tuottavat kierteen, jossa juuri silloin, kun elämä on saatu kuntoon, sen tulee rikkomaan viina. Viina on aktiivinen toimija, syyllinen, joka tekee haastateltavasta sen uhrin. Viina aiheuttaa asioita ja uhri ei voi kuin ottaa seuraukset vastaan. ”Käyttelee rahaa” ilmauskin tuo mieleen tilanteen ohjaaman lähes automatisoituneen toiminnan, jossa yksilö ei toimi suunnitellusti. Yksi seurauksista on avioero, joka esitetään myös subjektina.

Vaikka päihde rakennetaan tässä syylliseksi, joka aiheuttaa tapahtumaketjun firmojen kaatumisesta avioeroon, ottaa puhuja otteen loppuosassa toimijuuden ja vastuun takaisin itselleen. Siinä haastateltava rakentaa itsensä aikuiseksi mieheksi. Kulttuurisesti aikuisen miehen ominaisuuksiin mielestäni liitetään vastuun kantaminen omasta elämästään, itsenäisyys ja päätäntävalta omiin asioihin. Myös tässä otteessa aikuisen miehen pitää selvitä ja selviämisen hän hoitaa itse. Avioeron mainitsemisen jälkeen yksikön toinen persoona sanassa ”saat” viittaa avioeron toiseen osapuoleen eli vaimoon, joka saa pitää kaiken, koska haastateltava ei tarvitse mitään siitä kaikesta, minkä aviopari oli itselleen hankkinut. Selviämään pakottava elämänmuutos kuvataan kamppailuna. Kamppailusanaan liitetään yleensä joku vastustaja, jota vastaan kamppaillaan. Tässä puhuja ei suoraan mainitse sitä, mutta ehkä tässä ainakin yhdeksi vastustajaksi voisi ajatella viinan. Hän on aikuinen mies, joka haluaa itse selvitä eteen tulevista kamppailuista. Hän siis tuottaa itsestään omasta elämästään itse vastuun kantavan henkilön.

Vaikka henkilö[11] ei olisi suunnitellutkaan käyttävänsä päihteitä, viina vetää puoleensa niin, että sitä on vaikea vastustaa:

OTE 2
H: Sik kun kattelee tossa iltasella että mihinkäs mää meen yöksi niin sitte va- kun menee johkin tommoseen että joo käyttää niin **kyllä siä tulee ittekin vedettyä**
K: Nii just
H: =**vaikka mää oon koittanu** si joskus ko- joskus koitin sitäkin että kyllä mää selvinpäin pystyn siä oleen että kuhan nyt saa yäpaikan eten mää siä mitään vedä ni
K: Nii
H: paskan marjat se on **aina** menny silleen että on **ittekin ihan sekasin**
K: Aivan
H: vaikka ei ois rahaakaan eikä mitään nin aina sen jollain pystyy maksaan sitten sen.

Jos menee yöksi paikkaan, jossa muut käyttävät päihteitä, tulee siellä itsekin otettua, vaikka etukäteen olisi päättänyt pysytellä selvin päin. ”Se on aina mennyt silleen, että on ittekin ihan sekaisin” -ilmaus korostaa päihteiden vetovoimaa. Vaikka itse on ”koittanut” pysyä selvin päin, on kuitenkin päihteiden voima voittanut. ”Aina” viittaa siihen, että ei ole poikkeuksia ja ”ihan sekaisin” kuvaa päihteiden käytön seurausta. Sama puhuja viittaa päihteiden vetovoimaan myös seuraavassa:

OTE 3
K: Mikä siä ((suojakodissa verrattuna psykiatriseen sairaalaan)) on eri lailla, miksei se tunnu kodilta?
H: (-) Em mää tiä, se on liian vapaa paikka. Siältä pääsee liikkuun ja just se **kun siältä pääsee liikkuun** mulle tuli rahaa niin heti mää **retkahdin.**
K: Nii, joo

[11] Otteissa 2–5 on sama puhuja.

H: Kun mää taas tartten jonkun suljetun paikan nii mää pystyn oleen selvin päin.

Jotta pystyy olemaan selvin päin, tarvitsee paikan, jossa päihteitä ei ole saatavana. Niiden vetovoima on niin suuri, että jos niitä on saatavana, retkahtaa. Sana ”retkahtaa” kuvaa sitä, että päihteiden käytön aloittaminen ei ole suunniteltua, vaan enemmänkin vastustuksen pettämistä. Päihteiden houkutus kasvaa niin suureksi, että sitä ei voi vastustaa. Elämää ilman päihteitä uhkaa koko ajan retkahtaminen, antautuminen päihteiden voiman vietäväksi.

OTE 4
((haastattelija on kysynyt, onko kaupungissa riittävästi palveluja asunnottomille ja haastateltava kertoo, missä kaikissa paikoissa hän säännöllisesti käy))
H: …nii sekin ((KRIS)) on ihan hyvä paikka. **Mua** vaan **vituttaa mennä kertoon** sinne tänään että joo, mää retkahdin.
K: Nii joo
H: Kun ne kaikki oli alkuun että hyvä hyvä kun oot pystyny hyvä hyvä kun oot pysyny putsina sen ajan. Joutuu meneen kertoon, tai ei sinne mikään pakko ois mennä mutta kyllä **mää ny haluun että nekin ny tiätää** missä mennään.

Retkahtaminen kuvataan asiana, joka ei ole mieluinen itselle, koska siitä kertominen harmittaa. Se ei ole myöskään mieluinen kuulijoille. Kuitenkin halu olla rehellinen ajaa puhujaa ikävän uutisen ilmaisemiseen myös muille. Päihteet vie -repertuaarissa retkahdukselle ei kuitenkaan tarvitse antaa mitään erityistä selitystä, sillä niin vain tapahtuu päihteiden uhrille. Tämä määrittää myös päihteiden käytön lopettamisen merkitystä:

OTE 5
K: Eli sää aattelet että jos haluaa niinku huumeista pystyy pääseen eroon kun monta kertaahan puhutaan että se on niinku mahdotonta.
H: (2) Kyllä pystyy. **No siis lopettaminen on helppoo mutta se että pysyy puhtaana niin se on vaikeeta.** Määkin oon niin monta kertaa lopettanu että kyllä sen helposti pystyy tekeen mutta sitten että pystyis oleen pitempään vetämättä nin

Puhuja tekee eron huumeiden käytön lopettamisen ja pidempään ilman huumeita olon välillä. Tässä lopettaminen kuvataan jopa helpoksi ja tätä vahvistetaan vetoamalla omaan kokemukseen. Päihteet vie -repertuaari tulee esiin vasta katkelman lopussa, jossa se liitetään vaikeuteen olla pidempään ”vetämättä”.

Päihteet vie -kuvauksissa päihteen vaikutukset liitetään hyvin laajasti käyttäjän elämään. Päihteen voima ei vain pakota käyttämään päihteitä, vaan sen vaikutukset ovat kokonaisvaltaisempia. Seuraavassa puheena ovat tulevaisuuden suunnitelmat:

OTE 6
H: Ei ei päihteitä koska jos päihteet siihen liittyy niin siihen ei liity enää mitkään asunnot eikä mitkään tämmöset koska ei niillä oo mitään merkitystä. Ihan sama että koska se on kumminkin, määkin oon asunu rappukäytävissä tällai niin mää tiedän mitä se on se

elämä niin ei se oo mulle niin mitenkään vaikeeta joutua sinne että.
K: Nii et se ei tavallaan niinkun, ei o niin että se jotenkin niinkun ei ny pelota on väärä sana mut että tavallaan sää et sää tiät että sää selviät siinä katuelämässäkin?
H: Nii että mää selviän molemmissa elämissä mutta siinä toisessa elämässä mää en selviä jos siihen kuuluu päihteet.
K: Nii aivan
H: Et se **päihde ratkasee sen heti sen systeemin** että koska ei se asunto kauaa pysy.

Päihteitä käyttäessä millään muilla asioilla ei ole merkitystä, joten silloin asuntokaan ei kauaa pysy. Päihteillä on kokonaisvaltainen ote henkilön elämään, ja silloin se muuttaa myös asioiden merkitystä hänelle. Puhetta vahvistetaan viittaamalla omaan kokemukseen. Rappukäytävissä elämiseen ei liitetä mitään pelottavaa vaikutusta, sillä puhuja on kompetentti asumaan kadulla. Jotta hän olisi pätevä asumaan asunnossa, vaatii se päihteettömyyttä. Puhuja pystyy välttämään päihteiden voimaa niin, että ei aloita käyttöä uudelleen. Uudelleen aloittaminen vie mukanaan ja ottaa vallan elämästä.

Vaikka päihde tässäkin otteessa on toimija, joka ”ratkaisee” henkilön elämäntavan, rakentuu tässä puhujalle kuitenkin myös kykyä vastustaa päihdettä olemalla aloittamatta sen käyttöä. Aikaisemmissa otteissa 3–5 on vahvasti läsnä jatkuva retkahtamisen uhka, mutta tässä kohdassa puhuja rakentaa itsensä henkilönä, joka voi vaikuttaa siihen, suostuuko hän päihteiden vietäväksi ja niiden uhriksi.

Viina näyttäytyy seuraavassa aineena joka hallitsee koko elämää:

OTE 7
H: …et se asunnottomuus sinänsä ei mun mielestä oo se ydinongelma [Joo-o] vaikka se monen mielestä siis on ykkösongelma ja niinhän se tietysti onkin mutta se että se vaatii myös siltä toiselta sitä yritystä [Joo] ja näyttöjä että ettei ihan lyötäs tosta kadulta suoraan vaan ehkä joku välimuoto semmonen että on suostus menee vaikka johonkin Mainiemeen ((kuntoutumiskeskus))[Mm] muutamaks kuukautta [Mm] et saa niinkun järjen luistaa koska sillon kun sitä juo viinaa ni (.) eihän se järki luista mihinkään suuntaan sitä vaan niinkun **ainoa ajatus on että mistä lisää** [Nii nii] =vaikka sitä olis kuinka paljo jo matkassa ni sitä tarvii vaan miettiä kokoajan että mistä lisää (…)
K: Niin no oikeestaan tosta että että ymmärsinkö oikein että tavallaan sillon jos ei niinku itelle sitä halua synny siihen muutokseen niin sillon ei oikeen niinku kukaan ulkopuolinenkaan pysty auttaa vai miten sää aattelet?
H: =Se on justiin näin se on justiin näin että et tota ja se halun **syntyminen se ei onnistu oikeestaan jos ei oo niinku pikkusen aikaa katkassu sitä** [Joo] mut se **tarvis hyvän vahvan lääkityksen** [Joo] että siitä **pääsee eroon** että et se (.) siinä ei ehdi tulla semmosta halua kun se on menee **kun yötä päivää ratsastaa sillä mistä lisää viinaa** [Nii] se on sit yks lysti missä nukkuu putkassa tai selviämisasemalla tai missä hyvänsä [Nii] ei sillä oo mitään merkitystä ei siitä enää välitäkään.

Päihteitä käyttäessä kaikkea tekemistä ohjaa vain alkoholin hankkiminen lisää ja silloin kaikki muu on toisarvoista. Tässä kokonaisuudessa ei ehdi tulla edes halua muuttaa elämäänsä, koska päihteen voima on niin suuri. Vahva lääkitys on ainoa, joka pystyy voittamaan päihteen voiman ja vasta tämä katkaisu voi synnyttää halun johonkin elämänmuutokseen.

Seuraavat otteet kuvaavat päihteiden vaarallisen viekoittelevaa olemusta:

OTE 8
K: No tota jos tässä meillä ympärillä olisi viisitoistavuotiaita nuoria miten nuorille kuvailisit millaista on asunnottoman ihmisen elämä?
H: **Ei ala pelleileen tuon alkoholin kanssa ollenkaan** en mä tiä osaa siihen neuvoja antaa mutta mulla se lipsu siihen että se alko pikku määrästä…

Puhuja varoittaa nuoria, että päihteiden kanssa ei kannata alkaa pelleillä. Hän viittaa omakohtaiseen kokemukseensa, jossa ”pikku määrät” lipsahtivat lopulta asunnottomuudeksi ja korvikkeiden käytöksi (tämä tulee esiin muussa kohtaa haastattelua). Päihteiden mystinen voima voi nielaista valtaansa, jos sen kanssa on vähääkään tekemisissä. Myös seuraavassa otteessa puhutaan lipsahtamisesta:

OTE 9
((toinen henkilö on kertonut pakottavasta tarpeestaan saada alkoholia ja ehdottanut, että lähtisivät sitä ostamaan))
H: …Mulla ei viina ollu enää niinkun ajatuksissa ei astunu edes ajatuksiin [Nii] mää mietin että ooksää ihan varma ettei siinä oo mitään **riskiä** sitten niinkun mun suhteen [Nii] sano että kyllä **kai nyt yhdestä illasta selvitään** ja (…) enköhän mää nyt yhestä päivästä mutta **se vaan lipsahti** ja lipsahti ja sitte siitä alko alamäki sitten.

Puhuja kuvaa tilannetta, jossa hän on pohtinut alkoholin nauttimisen riskejä ja arvioinut, että pystyisi vastustamaan päihteiden voiman. Lopussa kuitenkin puhuja tukeutuu päihteet vie -puhetapaan. Sana ”lipsahti” kuvaa mielestäni jotain ei toivottua, joka on aiheutunut vastoin omaa pyrkimystä.

Päihteiden voimaa kutsutaan myös koukuksi.

OTE 10
K: …Haluisik sää muuttaa elämässäs jotain tällä hetkellä?
H: Totta kai
K: Joo
H: Päästä eroon tosta huumeitten käytöstä määrättyyn, no amfetamiinin käytöstä niin siitä **mää haluisin päästä eroon** mut se on niin **suuri henkinen koukku et**, mä en sen perässä juokse, mutta kun sitä eteen tulee, niin **mää en voi olla ottamatta**, ja se ärsyttää mua omassa ittessäni että mulla on semmonen koukku, että joku viä mua, enkä mää jotain. Mää oon kaikesta muusta mää oon päässy eroon, ku seinään lopettanu ku seinään alkoholista, pillereistä, subuteksistä, mä oon pääsy eroon, lopettanu kun seinään, mut nyt loppu, tästä on loppunu hauskuus, mää oon pystyny lopettaa, mut amfetamiini en, ei pysty, sitä kun tulee eteen ni on pakko ottaa.

K: Ja ilmeisesti sitä sitten tietyissä tilanteissa tulee eteen että?
H: tulee heh heh, kun on kuitenkin tuttuja **siitä maailmasta** niin paljon että mää oon niin monta vuotta eläny siinä maailmassa, ei mulla noita mun normaaleja niin sanotusti **normaalissa yhteiskunnassa** eläviä ihmisiä, en mää niitten kanssa oo paljon mitenkään tekemisissä kun en mää halua, kun sillon niin kauan kun mää oon jumissa tuolla amfetamiiniin en mää halua olla tekemisissä, muuttaa niin paljon persoonallisuutta.

Puhuja kuvaa amfetamiinia henkiseksi koukuksi, jota ei voi olla ottamatta, kun sitä eteen tulee. Tämän asian puhuja haluaisi muuttaa elämässään. Tätä koukkua kuvataan individualismia ja omaa toimijuutta uhkaavana asiana, koska se ohjaa puhujan toimintaa. Tämä korostuu ilmaisussa ”joku viä mua, enkä mää jotain”. Amfetamiinin käytön pakottavuutta vahvistetaan vielä esittämällä monia riippuvuuksia, joista puhuja on päässyt eroon. Hän ei siis ole kaikkien aineiden vietävänä. Muiden aineiden käytön hän on halutessaan pystynyt lopettamaan ”kuin seinään”, mutta amfetamiinin kohdalla tilanne on toinen. Näin amfetamiinin koukuttavuus vahvistuu.

Puhuja liittää amfetamiinin käytön ”siihen maailmaan”, jossa hänellä on paljon tuttuja ja jossa hän on vuosia elänyt. Se maailma erottautuu ”normaalissa yhteiskunnassa” elämisestä. Puhuja sijoittaa itsensä siis normaalista poikkeavaan huumemaailmaan. Siellä hän on toisaalta ”jumissa” eli hän ei pysty irrottautumaan päihteen vallasta, mutta samalla hän ei myöskään halua pois sieltä maailmasta niin kauan kuin hän on kiinni päihteessä. Päihteellä kerrotaan olevan vaikutuksia myös henkilön persoonallisuuteen. Puhuja rakentaa itsellensä normaalista poikkeavan amfetamiinin käyttäjän persoonallisuuden.

Päihdekoukuista huolimatta haastateltavat puhuvat myös jaksoista selvin päin. Jos puhuja kertoo haastatteluhetkellä olleensa viime aikoina ilman päihteitä, hän mainitsee tarkasti tämän ajanjakson pituuden. Tällöin voisi ajatella, että selvin päin olo on maininnan arvoinen poikkeus puhujan elämässä. Haastattelijaa kiinnostaa, miten raittiit kaudet ovat mahdollistuneet:

OTE 11
K: …Mikä sulle on antanu sillon voimia olla selvinpäin kun sää oot ollu tommosia pitempiä jaksoja. (2) Miten sää oot sillon onnistunu siinä niin hyvin?
H: (2) **Sen kun tiätäs** niin olis varmaan nykkin selvin päin.

Päihteiden voima on mystinen ja hallitsematon. Puhujalla ei ole kontrollia siihen. Samalla puhuja ilmaisee toiveen selvin päin oloon, mutta keinoa siihen hänellä ei ole tiedossa.

Vahva epätietoisuus omasta suhteesta päihteisiin on läsnä myös toisella puhujalla:

OTE 12

H: Se ihan vaihtelee se mieliala että haluaako sinne ((katkaisuhoitoon)) vai eikö halua (.) että sitä **mää en taas osaa** sanoo että mikä siihen vaikuttaa sitten että **mielialan muutteluun** mutta

K: Nii no onks sillon kun haluu ((katkaisuhoitopaikaan)) sellanen olo yleensä että ajattelee, haluais niinku kokonaan eroon päihteiden käytöstä vai onks se vaan semmonen et haluu niinkun hetken levähdystauon?

H: Kyllä se on tästä on muutama vuosi aikaa niin on kyllä **se ihan hyvin onnistu sillon** mää olin siellä nii katkolla ja sitten sen kuntsaripuolen ni mää olin kaks vuotta etten mää ottanu ollenkaan sitte että.

K: Just just joo no mikäs sitte sai sut taas ryhtyy ryyppäämään sen jälkeen?

H: Jaa-a (.) senpä kun tietäs

K: Nii no onks sua jälkeenpäin niinku harmittaaks sua että tavallaan että on uudelleen alottanu vai kuuluuk se niinku elämään?

H: Niin no siinä se on justiin että välillä se harmittaa mut välillä sillä tai se on yks hailee.

K: Nii joo no mikkäs tällä hetkellä on fiilikset?

H: Jaa (.) mää olin siel tossa olisko ollu kuukauden verran sitten olin viikon mutta **ei siitä tullu yhtään mitään** sitten en mää **ollu** kun sen viikon niin viikon mää olin siellä.

K: Joo niin et sekin et se välillä toimii ja välillä ei.

Muutama vuosi sitten puhuja oli katkaisuhoidon jälkeen kaksi vuotta ilman alkoholia, mutta kuukausi sitten vastaava ei onnistunut. Puhuja rakentaa päihteiden käytön syyt mystisiksi, oman tiedon ulkopuolella oleviksi. Hän rakentaa myös oman suhtautumisensa välinpitämättömäksi koko alkoholin käyttöön. Tässä puhuja positioituu henkilöksi, joka ei aktiivisesti vaikuta päihteiden käyttöönsä, joko ei pysty tai halua.

”Päihteet vie” -puhetavassa päihteiden käytöstä puhutaan asiana, joka ei ole käyttäjän vallassa eli henkilö ei pysty itse vaikuttamaan päihteiden käyttöönsä. Päihde rakentuu itsenäiseksi toimijaksi, jolla on mystistä valtaa käyttäjäänsä. Päihteet kuvataan sellaisiksi, joista ei pääse eroon, koska niihin on riippuvuus. Siksi päihdettä vastaan taistellakseen henkilö tarvitsee auttajan. Puhuja positioituu päihteiden uhriksi, joka ei itse ole vastuussa päihteiden käytöstään, koska hän on mystisten voimien ohjaama. Päihteet selitetään syyksi moniin erilaisiin henkilön elämäntilanteessa ongelmallisina pidettyihin asioihin mm. asunnottomuuteen.

6.1.4 ”Olis pitäny saada hoitoo, kun toi alkoholi tuli kuvaan”

Sairauteen liittyvä sanasto ja analogia muodosti pohjan *”päihdeongelma sairautena” -puhetavan* tunnistamiselle. Tässä puhetavassa on paljon yhteistä päihteet vie -puhetavan kanssa, mutta päihdeongelma sairautena sisältää sille tyypillisen sanaston ja syy–seuraus-suhteet. Puhetapaan viitataan aineistossa yksitoista kertaa.

Seuraavassa otteessa haastateltava kertoo asunnottomuuteensa johtaneita tapahtumia, joissa alkoholille rakentuu merkittävä paikka:

OTE 1
H: …Sillon **olis pitäny saada hoitoo** just sillon pari vuotta sitten **kun** ööö **toi alkoholi tuli kuvaan** siihen sitten se oli semmonen että siinä vaiheessa olis pitäny päästä jo vähän [Mm] pois siittä kierteestä…

Otteessa alkoholi esitetään itsenäisenä toimijana, joka tiettynä aikana ”tulee kuvaan” ilman puhujan itsensä aktiivista toimintaa. Puhuja kertoo, että ”silloin olisi pitänyt saada hoitoa”, jotta hänen asunnottomuuteen johtanut kierteensä olisi voitu katkaista. Jotta alkoholin vaikutukset voidaan estää, tarvitaan siis hoitoa. Alkoholista puhutaan kuin sairautena, joka yllättäen puhkeaa ja siitä parantuakseen tarvitsee hoitoa. Puhuja käyttää nollapersoonaa ja puhuu asiasta ulkoapäin. Tämä vähentää henkilön omaa vastuuta.

Tämä sama puhetapa esiintyy myös seuraavassa otteessa:

OTE 2
H: …mää **hoidan itteeni** (-) koska mää oon vakavasti **päihdeongelmainen**.

Puhuja kategorisoi itsensä päihdeongelmaiseksi ja liittää tähän itsensä hoitamisen toiminnon. Hän siis perustelee omaa toimintaansa itselleen antamallaan kategorialla. Painokkuutta tähän lausumaan tuo yksikön ensimmäisen persoonan käyttö. Puhuja on itse aktiivinen toimija, mutta nimenomaan itsensä auttajana. Päihdeongelmainen on vahva kategoria, jossa päihteiden käyttö nimetään avoimesti ongelmaksi eli ei toivotuksi asiaksi, joka vaatii huomiota tai ratkaisua. Myös seuraavassa puhuja liittää itseensä monia kategorioita:

OTE 3
H: …siitä ajasta ((omasta eliniästään)) **mää oon ollu puolet päihde- ja vankilakierteessä** mihin on sitten liittynyt liittynyt väliaikoina asunnottomuutta ja **päihdeongelmaa**…

Puhuja kuvaa olevansa päihde- ja vankilakierteessä. Kierre kuvaa jatkuvuutta, asiaa, josta ei pääse eroon. Sanomalla olevansa kierteessä puolustetaan omaa päihteiden käyttöä, koska kierteessä olevan omat toimintamahdollisuudet ovat rajalliset. Tässä puhetavassa päihdeongelmaan vetoamalla voidaan kieltää täysi vastuu niin päihteiden käytöstä kuin myös muusta käyttäytymisestä.

OTE 4
H: …**alkoholiongelma on aika suuri** nin aika suuri nin tota aika suuri niin tota tota tota niin niin niin **se on aika vaikeeta** hoitaa mitään asioita sillon varsinkin kun mä puhun nyt vaan siitä kun on vankilatausta…

Suuri alkoholiongelma vaikeuttaa asioiden hoitamista. ”On aika vaikeeta hoitaa mitään asioita”, viittaa päihdeongelman selittävän hänen toimintaansa hyvin laajalti. ”Aika”-sana voidaan yleensä tulkita lieventävänä. Tässä kohtaa puhujan äänensävy ei viittaa kuitenkaan todelliseen sisällölliseen pehmentelyyn vaan hiukan uhoavaan todisteluun. Asian arkaluonteisuus tulee ilmi kuitenkin puhujan käyttämässä nollapersoonassa. Vasta lopussa puhe muuttuu minä puheeksi, kun puhuja rajaa väitteensä näkökulmaa juuri omaan taustaansa.

Seuraava katkelma on vastaus haastattelijan kysymykseen, ”onko kadulla pelottavaa”. Vastauksessa pelkoa määritellään vertaamalla sitä alkoholinjuontiin.

OTE 5
H: Ei [Mm] ei sitä on nähny jo niin paljon tähän ikään ettei mua pelota enää mikään [Nii niin] **pelko on mun mielestä** vähän **lähinnä sairaus** se on **pahempi sairaus viä kun toi alkoholinjuonti** [Nii] että jos jatkuvasti pelkää niin eihän tua uskalla liikkuakaan.

Puhuja määrittelee pelon pahemmaksi sairaudeksi kuin alkoholin juonnin. Puhuja kutsuu siis myös alkoholin juontia sairaudeksi. Mielenkiintoista onkin juuri se, miksi vertailukohteeksi otetaan juuri alkoholin juonti, joka vielä kategorisoidaan sairaudeksi. Tuottaako haastattelun konteksti, jossa puhutaan asunnottomuudesta ja jossa haastateltava on puhunut paljon myös alkoholista, tuon vertailun? Tässä kohdassa puhuja ei kuitenkaan positioidu alkoholiin sairastuneeksi, vaan ennemminkin rohkeaksi selviytyjäksi, joka ei pelkää mitään.

Asunnottomuus kietoutuu seuraavassa myös päihdehoitopaikkojen saatavuuteen:

OTE 6
K: No mitä sää aattelet onko asunnottomuus Tampereella ongelma?
H: On
K: Mitä sille vois tehä?
H: (2) Em mää tiä, enemmän **hoitopaikkoja**.

Puhuja esittää ratkaisuksi asunnottomuusongelmaan hoitopaikkojen lisäämisen. Oletan tässä tarkoitettavan nimenomaan päihdehoitopaikkoja. Päihdeongelma ja asunnottomuus liitetään toisiinsa ja vastaavasti päihdeongelman hoitaminen tuotetaan edellytykseksi sille, että pystyy pitämään oman asunnon.

OTE 7
K: Millasia suunnitelmia sulla on nytten tästä eteenpäin?
H: Varmaan johkin **hoitoon päästä ja sitten ettiä asuntoo.**
K: Nii

H: Mää en tiä että jos mää ny saisin heti kämpän niin mää menettäisin sen kuitenkin kun mää en pystyis sitä pitään.
K: Joo. (2) Eli tavallaan mitä sää aattelet miks sää sen menettäisit jos sää nyt saisit kämpän?
H: No jos mää retkahdan siä kämpässä.

Haastateltava rakentaa syy–seuraus-ketjun: päihteiden käyttäjänä hän ei pysty olemaan ilman päihteitä ja silloin hän ei pysty pitämään asuntoa. Henkilö kuvaa tarvitsevansa hoitoa ennen kuin alkaa etsiä asuntoa.

Monet haastatelluista ovat elämänsä aikana olleet erilaisissa päihdehoidoissa ja keskustelleet elämäntilanteestaan monien ammattiauttajien tai viranomaisten kanssa. Osassa tällaisista paikoista vallitseva puhetapa on päihteiden ongelmakäytön määrittyminen parantumattomaksi sairaudeksi ja käyttäjän määrittely päihdeongelmaiseksi.

OTE 8
K: Sun toiveissa ois siis vahvasti sekä se oma asunto ja se että alkoholia kuluis aika vähän?
H: Nimenomaan [Joo] ku ei niinku semmosta kohtuu käyttäjää ei oo kuulemma olemassakaan. [Nii] Sillai mulle (eräässä päihdehoitopaikassa) sanottiin viimeks kun mää olin siellä [Nii] sanottiin että mitä sää niinku että mää niinkun toivoisin että musta tulis semmonen kohtuukäyttäjä semmonen, ni se sano heti että ei sem- ei kohtuu käyttäjää voi niit ei oo olemassakaan, että jos **sää käytät taisit sää et käytä mut semmosta kohtuullista rajaa ei oo.**

Tässä puhuja suoraan lainaa hoitopaikan puhetapaa. Hoitopaikan puheessa kiistetään kohtuukäyttäjän kategoria ainakin sellaisten henkilöiden kohdalla, joille alkoholi on aiheuttanut ongelmia. Tällöin jäljelle jää käyttäjän ja ei-käyttäjän kategoriat. Puhuja on mukautunut tähän puhetapaan ja kertoo tavoitteekseen päihteettömyyden, kun kerran kohtuukäyttäjän vaihtoehtoa ei ole tarjolla. Puheensävyssä on mukana kuitenkin myös hitunen ironiaa, jonka sävyttämänä puhuja liittyy tähän ammattilaisten puhetapaan.

”Päihdeongelma sairautena” -puhetavassa päihde on itsenäinen toimija, joka tulee henkilön elämään kuin sairaus ja se vaikuttaa puhujan elämään monin tavoin. Päihde määrittyy ongelmaksi. Tällöin puhuja positioituu sairastuneeksi, potilaaksi, joka tarvitsee hoitoa tai ongelman omistajaksi. Kuitenkin ongelma määritellään sellaiseksi, jossa yksilön vaikutusmahdollisuudet tilanteeseensa ovat vähäiset. Päihteiden käyttäjä rakentuu voimattomaksi uhriksi. Hoito positioituu auttajaksi ja jossakin tilanteessa henkilö voi jopa itse hoitaa itseään. Retkahtamisen voi tässä puhetavassa tulkita sairauden uusimiseksi. Päihdemaininta on monessa kohdin kategorisoimassa puhujaa itseään. Puhetavassa puhutaankin useimmiten omasta päihteiden käytöstä, muutamassa kohdin myös päihteistä yleisellä tasolla.

6.1.5 ”Kun on sekasin, niin ei sitä mieti”

Puhetapoja tunnistaessani vastaan tuli kohtia, joissa viitataan kahteen keskenään lähes vastakkaiseen puhetapaan. Tämä puhetapojen ristiriita muodostuu kahden kategorian, sekaisin olemisen ja selvin päin olemisen, ympärille. Nämä kategoriat liittyvät toisiinsa vahvasti ja ovat siis molemmat aina läsnä ainakin implisiittisesti. Siksi kutsun kummankin näiden kategorioiden käytölle rakentuvia selontekoja *”sekaisin ja selvin päin” -puhetavaksi*. Siihen viitataan aineistossa yhdeksän kertaa. Seuraavassa otteessa kategorioilla kuvataan arjen vaihtelevuutta:

OTE 1
K: Millanen sun normaali päivä on aamusta iltaan sillon kun sulla ei oo kämppää? Mitä sää puuhaat?
H: Mitä mää puuhaan. Mitäs mää eilen puuhasin. (2) **Vedin piriä, poltin sauhua, (2) olin ihan sekasin**…
K: Niin, aivan
H: Sit kun ei oo rahaa ja sit kun koittaa **selvinpäin** olla niin kyllä mää sillon **koitan asioita hoitaa** että jos mää jonnekin pääsisin.

Arki jaetaan kahdenlaisiin päiviin: niihin, jolloin puhuja on sekaisin ja niihin, jolloin hän on selvin päin. Näihin erilaisiin päiviin liittyy keskenään erilaisia toimintoja. Edellisen päivän kuvauksessaan ”vedin piriä, poltin sauhua, olin ihan sekaisin” puhuja ei selittele eikä lieventele, vaan hän hyvin avoimesti yksikön ensimmäisessä persoonassa kertoo huumeiden käytöstään. Tämän jälkeen puhuja nostaa itse esille toisen tilanteen: ”kun ei ole rahaa tai kun koittaa selvin päin olla”, jolloin hän yrittää hoitaa asioitaan.

Tulkitsen tämän alkuosan avoimen tunnustautumisen pehmentelyksi. Päihteidenkäyttökuvauksen vahva toimijuus rakentaa puhujasta rehellisen ja avoimen henkilön, jolloin päihteiden käyttö ei uhkaa niin vahvasti puhujan vastuullisuutta. Tämä on itsetodistelua, jolla puhuja lieventää moraalisesti arveluttavaa normaalipäivän kuvaustaan ja rakentaa selvän eron kahdenlaisten päivien välille. ”Niin kyllä mää sillon” -ilmauksessa viitataan kulttuurisesti hyväksyttyyn toimintaan, kuten omien asioiden hoitoon ja omasta tulevaisuudestaan vastuun kantamiseen. Tämä tuottaa puhujan position vastuullisena.

Sama puhuja käyttää puhetapaa myös seuraavassa katkelmassa:

OTE 2
K: Koek sää ikinä niinkun pelottavaks tai vaaralliseks jos sillon kun ei oo kämppää esimerkiks tuolla jossain ulkosalla kulkemisen ja sellasen?
H: (2) Sillon kun on **selvin päin** niin sillon kyllä.
K: Joo
H: Sit kun on **sekasin** niin ei sitä mieti ees sillai.

Sekaisin ollessa ei pelkoa tai turvallisuutta mieti, mutta selvin päin ollessa kyllä. ”Kun on” viittaa siihen, että kyseessä on muuttuva tila: joskus on sekaisin ja sitten taas välillä selvin päin. Tämä tila vaikuttaa ulkoisen tekemisen (ote 1) lisäksi myös sisäisiin tuntemuksiin, joihin liittyy myös seuraava katkelma.

OTE 3
K: Miltä se elämä sitten tuntu kaiken tän ((haastateltava on kertonut aikaisemmin ylellisestä elämästään huumekauppiaana)) jälkeen asunnottomana?
H: Mä olin sen viime kesän niin mä **olin niin sekasin** tosta viinasta että eipä se paljon miltään tuntunu.

Haastateltava rakentaa vastauksensa ”miltä tuntuu” -kysymykseen vetoamalla sekaisin olemiseen, jolloin asunnottomuus ”ei tuntunut paljon miltään”. Sekaisin olo antaa syyn siihen, että asunnottomuus ei tuntunut miltään. Sekaisin oloon viittaaminen vapauttaa tuntemuksista ja tekee ymmärrettäväksi sen, että asunnottomuus ei tunnut miltään.

Seuraavassa katkelmassa puhuja muistelee tilannetta, jossa hän on saanut edellisen puretussa talossa sijainneen asuntonsa tilalle uuden asunnon:

OTE 4
H: …ja sit mä olinkin siä kaiketi jossain vaiheessa mää olin yhden yön siä, yhden vai olinko peräti kaks, **olinko mää niin saatanan sekasin** että mää olin kaks yätä siällä. No kumminkin, sit meni jo varmaan pari kolme kuukautta, en mä ollu käynykään koko paikassa enkä mää ollu muistanu enää vuokriakaan mitään, no enkä postia käyny kattomassa, en mitään. Se oli sitä aikaa.

Tämä on osa pidempää kuvausta tietystä elämänvaiheesta. Tässä puhujan ’oma itse’ muistelee ja arvioi ’toisen minän’ toimintaa. ”Olinko mää niin saatanan sekaisin” rakentaa sekaisin olosta perustelun sellaiselle toiminnalle, johon ei ehkä selvin päin ryhtyisi. Itsestä ulkoistamista tuottavat arvelevat ja epämääräiset ilmaukset, kuten ”kaiketi”, ”jossain vaiheessa” sekä ”olinko”-kysymykset. Tällöin vastuu toiminnasta ei myöskään tule itselle. Sekaisin oleva ’eri minä’ on toimija, jonka tekemisistä ’oman itsen’ ei tarvitse vastata.

Selvin päin ja sekaisin kategorioihin voidaan viitata myös muista puhuttaessa:

OTE 5
H: Oonhan mää nyttenkin niin ku mä muutin {tukiasuntoon tiettyyn paikkaan}, niin tota mää tulin sillon, olisko ollu torstai tai lauantai kun mää pääsin tänne Mustaan Lampaaseen ((päiväkeskus)) käymään, mää sanoin tossa pihassa ihan yleisesti kaikille että tota mää asun {tietyssä paikassa}, **tervetuloa selvin päin, jos yksikin siä sekasin pyörii niin mää en takaa mitä mää teen.**

Puhuja kutsuu muita ihmisiä vierailulle selvin päin ja samalla varoittaa tulemasta sekaisin. Puhujan suhtautuminen samoihin ihmisiin siis muuttuu riippuen siitä, kumpaan kategoriaan he kulloinkin

kuuluvat. Sekaisin olemiseen puhuja liittää jotain kielteistä, koska puhuja vahvistaa kieltoaan tulla vierailulle sekaisin uhkauksella siitä, että hän ”ei takaa mitä hän tekee”. Sekaisin olemiseen liitetään verbi pyöriä, joka kuvaa mielestäni päämäärättömyyttä tai ei-tarkoituksenmukaisuutta. Henkilö kertoo ilmoittaneensa asian ”yleisesti kaikille”, jolloin tähän liittyy mielestäni ajatus, että kuka tahansa kuulijoista on mahdollinen olemaan sekaisin tai selvin päin, jolloin tämä vahvistaa jo aikaisemmissa otteissa esiin tullutta liikkuvuutta näiden kahden vaihtoehtoisen kategorian välillä.

Vaikka tämän puhetavan keskeistä sanastoa ovat ilmauksen ”sekaisin” ja ”selvin päin”, liitän tähän puhetapaan myös muut sellaiset kohdat, jossa henkilö määrittyy eksplisiittisesti tai implisiittisesti kahdella eri tavalla riippuen siitä onko hän käyttänyt päihteitä vai ei.

OTE 6
K: No kun täällä kun mitä juttelet ihmisten kanssa niin valittaako ihmiset paljon tai puhuuks ne semmosista hankalista jutuista vai puhutaans täällä enemmän niinku
H: Kyllä sillai kun ollaan kaksistaan. Sillai tulee hyvin paljon puhuttua. **Ja varsinkin jos on kuningas alkoholi joukossa mukana niin sillonhan sitä tulee sillai niinkun saavista kaataen toisilta** [Nii] toisilta, toiset taas menee niin lukkoon niin lukkoon et ei millään mitään.

Otteessa alkoholin vaikutuksen alaisuuden kerrotaan vaikuttavan siihen, miten ja mistä asioita henkilö puhuu. Eri ihmisiä alkoholi muuttaa eri tavalla. Alkoholiin siis viitataan toiminnan ja itsen määrittäjänä.

”Sekaisin ja selvin päin” -puhetapa rakentuu kategoriaparin olla sekaisin ja olla selvin päin käyttöön. Näihin kategorioihin liitetään tiettyjä keskenään erilaisia toimintoja. Päihteiden vaikutuksen alaisena olo eli sekaisin oleminen selittää kulttuurisesti ei-hyväksyttävänä tai vastuuttomana pidettyä käyttäytymistä, jota vielä voidaan vahvistaa kuvaamalla oma toiminta vastuulliseksi selvin päin ollessa. Monissa kohdin puhuttaessa itsestä selvin päin puhutaan ikään kuin ”aidosta, oikeasta itsestä”, kun taas sekaisin oleva minä on kuin joku toinen, itselle välillä käsittämättömästikin toimiva henkilö. Sekaisin ja selvin päin -kategoriat ovat oikeastaan molemmat aina läsnä ainakin implisiittisesti. Tämä puhetapa vähentää ristiriitaisuuksia oman toiminnan ymmärrettäväksi tekemisessä, koska sillä voidaan perustella erilainen toiminta eri tilanteissa. Päihteiden käyttö on siis tässä puhetavassa itsen ja oman toiminnan määrittäjänä. Siitä riippuen päihteiden käyttäjä positioituu vastuulliseksi omaksi itsekseen tai vastuusta vapaaksi, huolettomaksi henkilöksi.

6.1.6 ”Se on vaan että tossa kadulla on pakko”

Aineistossa on viisitoista kohtaa, jossa päihteiden käyttöä selitetään huonoilla elinolosuhteilla. Kutsun näitä *”olosuhteet vaativat” -puhetavaksi*. Seuraava ote käsittelee puhujan suhdetta alkoholiin. Hän on aikaisemmin kertonut olleensa nyt neljä kuukautta selvin päin. Kysymykseen siitä, miten hän päivänsä kuluttaa, hän vastaa:

OTE 1
H: …ja kun mua sillain ei häiritte niinkun nytkin ollu selvin päin niin mää oon ollu noitten samojen kavereitten kans tossa pyöriny, mut ei mun tee niinkun sillai, **joku luulee mikä himo siinä alkoholissa niin ei siinä mitään himoo oo** [Nii] **se on vaan se että tossa kadulla on pakko** että sitä ei niinkun selvin päin oikein, se pummaaminenkin on vähän hankalaa hankala sillon kun (1) siinä tulee semmonen moraalinen moraalinen semmonen (1) se vähän niinkun töksähtää että ei ei [Nii] ei **ei oikein kehtaa** [Nii] **kun oot kännissä niin kehtaa ihan mitä vaan.**

Haastateltava on ollut jonkin aikaa selvin päin ja viime viikkoina pystynyt majoittumaan tuttujen luona (tulee esiin aikaisemmin haastattelussa). Tästä huolimatta hän viettää päivisin aikaansa samojen ihmisten kanssa kuin ennenkin. Usein sanotaan, että raitistuttuaan alkoholistin ei kannattaisi viettää aikaansa alkoholia juovien seurassa, koska silloin juomaan retkahtamisen vaara on suuri. Uskoisin, että tässä kohdassa on itsetodistelua juuri tätä väitettä vastaan. Puhuja aloittaa rivillä neljä ”ei mun tee”, mutta jättää tämän kesken ja korjaa sen lopulta ”ei siinä mitään himoo oo”. Ehkä ensimmäinen aloitus olisi jatkunut sanalla ”mieli”. Se ei kuitenkaan tuntunut sopivalta ja hän alkoi puhua siitä, kuinka ihmiset luulevat alkoholiin olevan himo. Alkoholin käytössä ei siis ole kyse siitä, että ei pystyisi hillitsemään himoaan. Kadun olosuhteet sen sijaan tekevät alkoholin käytöstä suorastaan pakon. Tällöin puhujan positioksi muotoutuu olosuhteiden mukaan toimivan eikä himojen vallassa toimivan henkilön positio.

Päihteiden käyttöä selitetään olosuhteista johtuvalla pakolla, ei päihteiden koukuttavuuteen liittyvällä pakolla kuten ”päihteet vie” ja ”päihdeongelma sairautena” -puhetavoissa. Päihteiden käytön myönteiset vaikutukset liitetään psykologisiin, sisäisiin tuntemuksiin. Otteessa 1 alkoholin käyttö auttaa niin, että ”kehtaa ihan mitä vaan”. Sisäisistä tuntemuksista on kyse myös seuraavassa:

OTE 2
K: No pystyykö asunnottomana oleen ilman että käyttää päihteitä?
H: Tota (2) ei. [Mm] Se on kylmä totuus (.) ei pysty ihan ihan ihan tykkänään ei. [Mm] Se tulee jossain vaiheessa vastaan se (.) **tulee se huono omatunto** tuolla kun olet ja et tiedä miten menet sinne niin jos sullon vaan rahaa niin kyllä sää melkein menet ton pitkäripasen kautta ja käytät sitä hyväkses sillon.
K: Mm se helpottaa niinkun?
H: Helpottaa aa sitä (2) sitä kynnystä mennä sinne vieraaseen paikkaan ((yöpaikkaan autohalliin)). [Mm] Kun sää oot vähä ottanu piristeitä (.) alkoholia niin sää **et oo niin pelokas** menemään sinne.

[Aivan] Nyt kun sää meet ihan tossa et mitään ota niin sää oot vähän pelokkaampi, sää menet vähän mutkien kautta ja ettei kukaan vaan nää.
K: Nii aivan aivan
H: **Hävetään sitä omaa mene- menemistä** sinne, [Aivan] että tuleeko sitä nyt joku vastaan auto kadulla vastaan

Asunnottomana tulee välillä huono omatunto. Tällöin auttajaksi tulee alkoholi, joka vähentää pelokkuutta ja häpeää. Haastateltava sanoo ”se on kylmä totuus”, että täysin ilman päihteitä asunnottomana ei pysty olemaan. Tämä ilmaus on retorinen keino vahvistaa sanottua. ”Kylmä totuus” tarkoittaa mielestäni sitä, että asia on näin, vaikka sanoja tietääkin, että kaikki eivät sitä totuutta pidäkään myönteisenä. ”Ihan tykkänään” ja ”jossain vaiheessa” viittaavat siihen, että puhuja ei halua liittää asunnottomuuteen kokoaikaista runsasta alkoholin käyttöä. Häpeä liitetään juuri asunnottoman kiertävään elämään, jossa oleskelu- ja yöpymispaikkoja pitää koko ajan etsiä, koska luvallisia paikkoja, joista kukaan ei häntä voi hätistellä pois, asunnottomalla on vähän. Kerronnassa käytetään nollapersoonan lisäksi yksikön toista persoonaa ”sää” avoimeen viittaukseen. Psykologisiin tuntemuksiin kuten pelkoon, häpeään tai omatuntoon viittaamalla asunnottoman positioksi tulee tunteva ja elämäntilanteestaan kärsivä ihminen, jolle päihde tarjoaa hetkellisen avun.

Hyvin samalla tavalla alkoholi positioituu myös seuraavassa otteessa:

OTE 3
K: Mites mitä sää aattelet että liittyykö päihteiden käyttö asunnottomuuteen?
H: No kai se ilman muuta se liittyy kyllä sitten [Joo] että **ei se ainakaan sitä vähennä.**
K: Onko asunnottomana helpompaa niinkun olla jos käyttää päihteitä verrattuna jos ois selvin päin?
H: Kyllä se varmaan sillain**kin** on että **ettei se tunnu niin pahalta** sitten.

Tämän otteen alussa haastattelija ohjaa keskustelua käyttämällä melko suljettuja kysymyksiä. Haastateltavan vastauksissa on empivyyttä, joka tulee ilmi ”kai” ja ”varmaan” -sanojen sekä ”-kin”-päätteen käytössä. Tulkitsen tämän empivyyden pohdintana, jossa haastateltava vasta muodostaa näkökulmaansa. Puhuja käyttää kuitenkin myös ilmaisua ”ilman muuta”, jolla hän liittää päihteiden käytön asunnottomuuteen. ”Asunnottomuus ei ainakaan päihteiden käyttöä vähennä” -ilmaisu viittaa implisiittisesti siihen, että päihteiden käyttö voi olla suurta myös ennen asunnottomuutta. Kysymykseen, onko asunnottomana helpompaa olla, jos käyttää päihteitä, haastateltavan vastaus ”kyllä se sillainkin on” viittaa siihen, että se ei kuitenkaan ole alkoholin käytön ainoa syy. Otteen lopussa haastateltava itse (ei nouse suoraan kysymyksestä) liittää kuitenkin yhdeksi päihteiden käyttöä puoltavaksi seikaksi sen, että asunnottomuus ei tunnu silloin niin pahalta. Jälleen alkoholi positioidaan auttajaksi sisäisiin tuntemuksiin ja asunnottoman positioksi muodostuu tunteva ihminen.

Seuraavassa otteessa sisäisten tilojen kuvauksessa käytetään psykologiasta lainattua käsitettä. Ote on aivan haastattelun lopusta.

OTE 4
K: Onk sulla jotain muuta sellasta mielessä tähän asunnottomuuteen liittyen mitä mää en ny osannu kysyä?
H: En mää tiedä (.) aika tarkkaan oon tän (.) jokainen lähtee siitä että jokainen on erilainen asunnoton. Ei samanlaista asunnotonta okkaan, [Mm kyllä] mm jokainen jokainen niinku kokee sen asunnottomuuden ja sen (.) toiset kokee sen turvattomuutena ja toiset turhautuu kun ne kun on menny hommat näin ja tulee sitten traumoja. (.) **Niitä traumoja pakoonhan ne alkoholi viinaan menee.** [Nii] Niinkun määkin oon menny ilmeisesti jotain omaa peikkooni piiloon…

Otteen alussa puhuja korostaa asunnottomien olevan heterogeeninen joukko, jossa jokainen kokee tilanteensa omalla tavallaan. Puhuja erittelee ”toiset ja toiset” -ilmauksella erilaisia kokemuksia, mitä asunnottomuuteen voi liittyä. Kuitenkin asunnottomuuteen johtaneista tai liittyvistä asioista seuraa traumoja, jotka viittaavat asunnottomuuteen psykologisesti ikävänä kokemuksena. Alkoholista puhutaan pakopaikkana, joka tuo apua selviytyä traumoista. Otteen lopussa puhuja vahvistaa ajatustaan puhumalla itsestään suoraan yksikön ensimmäisessä persoonassa. Puheen sävy on kuitenkin hiukan leikkisä ja lisäksi ”ilmeisesti”-sana lieventää omakohtaisuutta.

Päihteiden käyttöön voidaan viitata myös henkistä apua tarjoavana lääkkeenä.

OTE 5
H: …**Kannabista poltan aina vaan kun mahollista, se on mulle mielialalääke**, se pitäs saada niiku reseptille mielialalääkkeeks, se on ainut minkä avulla mä oon saanu vähän päätäni selkyyteen että mulla on probleemeja mullon, sen avulla ajatus pysähtyy tarpeeks pajon, pää pysähtyy rauhottuu sen verta et mä kerkeen saamaan ajatuksistani kiinni…

Otetta edeltävässä jaksossa puhuja on maininnut käyttävänsä alkoholia vain muutaman kerran vuodessa. Sitä vastoin hän haluaa painottaa kannabiksen käyttöään sanomalla käyttävänsä sitä aina kun mahdollista. Hän antaa kuitenkin kannabiksen käytölle perustelun, jossa viitataan terveyteen ja hyvinvointiin. Kannabis on lääke, joka auttaa häntä saamaan päätään selkeyteen. Näin puhuja oikeuttaa kannabiksen käytön. Tämä ote on sanastollisesti lähellä ”päihdeongelma sairautena” -puhetapaa, mutta se eroaa siitä päihteiden käytölle rakentuvan position puolesta. Tässä päihde on lääke eli auttaja, kun taas ”päihdeongelma sairautena” -puhetavassa päihteiden käyttö on sairaus eli toimija.

Alkoholin käyttö helpottaa asunnottomana elämistä myös siten, että aika kuluu päihteiden vaikutuksen alaisena paremmin:

OTE 6
K: No tuuleeks asunnottomana koskaan aika pitkäks?
H: No tulee.
K: Joo (.) no onks sulla jotain keinoja siihen että mitä sitten kun

H: No eipä oikeestaan muuta että näitä **yrittää vaan jostain pullon hinnan kehittää** niin se kuluu aika vähän paremmin ehkä sitten.

Puhuja tuo itse keskusteluun päihteet keinona siihen, että aika kuluisi paremmin. ”Pullon hinnan kehittämisellä” tulkitsen tässä tarkoitettavan myös puollon ostamista ja sen nauttimista. Silloin aika kuluu ”vähän paremmin ehkä”. Vastaavasti myös toisen puhujan otteessa alkoholi ja ajankulu liitetään toisiinsa seuraavassa:

OTE 7
K: …asunnottomana ni tuleeks siinä niinku aika pitkäks tai miten se päivä asunnottomana kuluu?
H: Jaa-a, nyt se kuluu **helvetin huonosti kun oot yrität olla ilman viinaa** ja kun et oo varma siitä seuraavasta paikasta missä sää sen yös vietät.

Tässä otteessa jälleen alkoholin tuo keskusteluun haastateltava. Puheen sisältö on hyvin sama kuin edellisessä otteessa mutta vastakkaisesta näkökulmasta. Rakenne ”nyt–kun” tuottaa sen vaikutelman, että aika kuluu huonosti siksi juuri nyt, kun hän yrittää olla ilman viinaa. Tilanne olisi erilainen, jos hän käyttäisi alkoholia. Näissäkin kohdin alkoholin merkitys tuotetaan elämää helpottavaksi.

Myös muihin asunnottomana elämisen ongelmiin voi apua löytyä alkoholista. Puhuja on edellä kertonut, että jos illalla ei löydä sopivaa yöpaikkaa, on silloin vaihtoehtona kuljeskella ympäriinsä koko yö.

OTE 8
K: No miten sitä sitten jaksaa niinkun jos jos jää öitä ihan kokonaan nukkumatta tai ihan muutamalla tunnilla?
H: Kyllä sitä kolme neljä vuorokautta **jaksaa ihan hyvin varsinkin jos jos siin on tarpeeks tätä tätä alkoholiviinaa**.

Tässä jaksamisesta puhuttaessa haastateltava nostaa esiin päihteet, joiden avulla jaksaminen helpottuu.

Vaikka kolme edellistä otetta (otteet 6–8) äkkiseltään näyttävätkin aikaisempia konkreettisimmilta tilanteilta, joihin päihteiden käyttö tuo apua, ovat ajan kulumiseen liittyvä pitkästyminen tai viihtyminen sekä jaksaminen myös eräänlaisia sisäisiä tiloja tai tuntemuksia

Eräänlaista vastapuhetta tälle puhetavalle, jossa asunnottomuuden olosuhteilla perustellaan päihteiden käyttöä, on seuraavassa:

OTE 9
K: No pystyykö asunnottomana oleen selvin päin?
H: Pystyy.
K: Mutta se on vaikeempaa?

H: On se vaa vaikeempaa juu. Se aika on **toisille on vaikeempaa ja toisille ei.** [Nii] On tossa tää **yksi kaveri** tossa noin täälläkin on, se **voi olla kuukauden kaks ihan selvin päin.**

Haastattelija tarjoaa haastateltavan lyhyeen vastaukseen tarkennusta, jonka mukaan asunnottomuus olisi vaikeampaa ilman päihteitä. Haastateltava vastaa kysymykseen odotetusti myöntävästi, mutta samalla tuo esiin asunnottomien olevan tässä suhteessa heterogeeninen ryhmä, jolloin toisille se on vaikeampaa ja toisille ei. Tarjotulle näkökulmalle vastaista kantaa puhuja painottaa ottamalla esimerkiksi ”yhden kaverin, joka voi olla kuukauden tai pari selvin päin”. Ainakaan siis jatkuvaa alkoholin käyttöä ei asunnottomuuteen tässä kohdin liitetä. Asunnottomuus siis halutaan tuottaa sellaisena, joka ei edellytä viinan juontia. Puhuja jättää epäselväksi, liittääkö hän itsensä niihin, joille asunnottomana selvin päin oleminen on helpompaa vai vaikeampaa. Puhuminen yhdestä kaverista voi myös viitata siihen, että selvin päin oleminen on mahdollista, vaikka ei välttämättä yleistä.

Toisesta näkökulmasta samaan repertuaariin viittaa henkilö, joka kertoo sellaisesta vaiheesta elämässään, jolloin hänellä oli puitteiltaan pelkistetty asunto, johon hän kuitenkin oli hyvin tyytyväinen.

OTE 10
H: **Käytinhän mää silloinkin** (.) en mä tiä ei sitä mut ei sitä sillai niin en mä kyllähän mää sitä otin aina jotakin **mut ei mun välttämäti tarvinnu**…

Puhuja kertoo päihteiden käytöstään ajankohtana, jolloin hän ei ollut asunnoton. Hän kyllä käytti alkoholia, mutta hänen ei välttämättä tarvinnut. Tämä viittaa siihen, että on vastaavasti ajankohtia, kun hänen on tarvinnut (haastattelussa puhutaan paljon asunnottomuudesta ja runsaasta päihteiden käytöstä) ja sen tulkitsen viittaavan nykyhetkeen, jolloin puhuja on asunnoton. Päihteiden käyttö on siis jotain, jota tietyissä tilanteissa tarvitsee tehdä ja taas toisissa ei. Tämä ei kuitenkaan kiellä sitä, ettei päihteitä voisi käyttää myös ilman tätä tarvetta.

”Olosuhteet vaatii” -puhetavassa huonot olosuhteet tai hankala elämäntilanne aiheuttaa päihteiden käytön. Päihteiden käytöllä on sisäisiä tuntemuksia ja psykologisia tiloja säätelevä vaikutus. Päihde toimii siis auttajana. Päihteiden käyttäjä taas positioituu tuntevaksi olosuhteiden uhriksi, joka päihteitä käyttäessään toimii vain olosuhteiden edellyttämällä tavalla.

6.1.7 ”Siihen mää en oo lähteny, en ollenkaan”

Aineistoa lukiessani yksi mielenkiintoani herättänyt piirre oli kohdissa, jossa puhuja selonteossaan selvästi irtisanoutui jostain toiminnosta. Samalla nämä kohdat olivat jotenkin kytköksissä päihteiden käyttöön. Kutsun näitä kohtia *”käytän päihteitä, mutta en sentään...” -puhetavaksi*. Niitä aineistossa on kuusi kappaletta.

Ensimmäisessä otteessa puhujalla on periaate siihen, keneltä rahaa voi alkoholiin pyytää.

OTE 1
K: No onks sulla pysyny niinkun yhteyksiä sellasiin tuttuihin tai sukulaisiin tai kavereihin, jotka ei oo tavallaan näissä ryyppyporukoissa?
H: On on mulla on **ihan erikseen semmonen porukka** sitten [Nii] se on aivan erikseen, et **mää en oo koskaan kun mää oon ottanu niin mää en oo soittanu pulloon hintaa lainaks en mitään** [Nii just] et kaikki on ollu ihan sillai, et mää aina silloin ne numerot unohdan näitten, enkä oo lähelläkään lähipiirissäkään etten mää ota mitään yhteyttä, [Niin aivan] niin sillon **se paluu on helpompaa aivan tommoseen normaalielämään,** se paluu on paljon helpompaa siinä vaiheessa [Nii just] kun on kumminkin olemassa semmonen mitä ei oo ryssitty ihan täysin. [Nii aivan] Monihan on menny mutta tota noin kumminkin mulla on vielä jäljellä ihan kohtuudella niitä jäljellä [Nii]…

Puhuja tekee eron normaalielämän ja päihteidenkäyttöelämän välillä. Hän kertoo, että hänellä on erikseen sellaisia tuttuja, jotka eivät liity mitenkään päihteidenkäyttöelämään. Heiltä puhuja ei ole koskaan pyytänyt rahaa alkoholiin. Näihin normaalielämään kuuluviin ihmisiin hän ei ole edes yhteydessä käyttäessään päihteitä. Hän ei käytä ”normaalielämän ystäviään” hyväkseen pyytämällä heiltä rahaa alkoholiin, vaan pitää heidät helpottamassa paluuta normaalielämään. Puhuja käyttää nimitystä normaalielämä ja se on jotain muuta kuin ”ottamista”. Vaikka siis puhuja rakentaa itsestään päihteiden käyttäjän, hän kuitenkin positioi itsensä henkilöksi, joka toimii järkevästi, vastaa itse omista asioistaan ja pystyy arvioimaan tekojensa seurauksia.

Seuraavassa otteessa puhuja irtisanoutuu jyrkästi huumeiden käytöstä.

OTE 2
H: …Mulla ei ikinä oo ollu pikkurikoksia. Mull on tasan kolme kolme tota noin nin rikosta rikosrekisterissä. Ne on tappo ja kaks törkeetä huumausainerikosta. Vaikka neljäkymmentäviis täytän niin **voin repii paidan tähän niin yhtään** yhtään tota noin nin yhtään niinku **piikin jälkee musta ei löydy koska mua ei oo siinä amfetamiinis kiinnostanu mikään muu kuin raha.**

Vaikka puhuja kertoo olleensa paljon huumeiden kanssa tekemisissä (tulee esiin haastattelun muissa kohdissa), hän kuitenkin painottaa huumeissa häntä kiinnostaneen vain rahan, sillä ”yhtään piikin jälkeä hänestä ei löydy”. Vaikka hänet on tuomittu huumausainerikoksista, hän sanoutuu irti huu-

meiden käytöstä ja huumeiden käyttäjien ryhmästä. Hän siis korostaa suhteensa huumeisiin olevan välineellinen, tapa hankkia rahaa. Hän positioi itsensä rationaaliseksi, taloudellista hyötyä kalkyloivaksi henkilöksi. Tämä irtisanoutuminen huumeiden käytöstä lieventää myös huumeiden myynnin paheellisuutta hänen kohdallaan. Implisiittisesti katkelmasta tulee vaikutelma, että ”ei hölmö ole se, joka myy, vaan se joka käyttää”. Haastattelun toisessa kohdassa henkilö sanoo, että hänen ”alkoholiongelma on aika suuri”. Toisessa kohdassa henkilö siis tunnustautuu avoimesti alkoholin käyttäjäksi, mutta tässä hän tekee vahvasti eron huumeiden käyttäjiin.

Seuraava ote on huumeiden käyttäjän puheesta:

OTE 3
K: No käytäks sää alkoholia?
H: E
K: Joo?
H: **Porukat ryyppäs** sillon kun mää olin pieni nin **niin paljon niin mää päätin että mää en ikinä juo**…

Puhuja selittää alkoholin käyttämättömyyttään sillä, että hän on päättänyt, että ei ikinä juo. Päätöstään hän perustelee sillä, että hänen vanhempansa ryyppäsivät hänen ollessaan lapsi ja ilmeisesti tässä implisiittisesti viittaa siihen, että hän tietää ryyppäämisen huonot vaikutukset itselle ja lähipiirille. Puhuja positioituu tässä jyrkäksi ja periaatteelliseksi alkoholittoman elämän kannattajaksi, onhan hänellä omakohtaisia ikäviä kokemuksia siitä. Mielenkiintoisen ristiriidan tällaisen puhetavan käyttöön tuo se, että muualla haastattelussa puhuja kertoo ongelmistaan huumeiden käytön kanssa. Alkoholin suhteen hän kuitenkin liittyy absolutistien joukkoon.

Seuraavassa otteessa puhuja kertoo asunnottomana ollessaan aamupäivisin hankkineensa rahaa alkoholiin keikkaluonteisia töitä tehden ja tyhjiä pulloja keräten. Heti kun rahat olivat kasassa, hän ryyppäsi ne. Haastattelija jatkaa tiedustelua muista pullon hinnan hankintakeinoista:

OTE 4
K: Käytiks sää tämmöstä pummaamistaktiikkaa?
H: **E siihen mää en oo lähteny en ollenkaan.** Kyllä noissa mää niitä tunsin useamp useampia kymmeniä jokka osas osas sen taidon. Ne oli niin virtuooseja että. (.) Pullon hinta Keskustorilta, ei se ollu kun puoli tuntia niin [Nii] se oli se oli kerätty ((naurahdus)). [Nii just] Nii ((K naurahdus))
K: No mikä mikä sai sut pysyyn siittä erossa?
H: **Kai se oli ehkä itsetunto.**(.) En minä en minä osaa sitä sillai paremmin selittää sitä sitä sitten miks mää en, se olis niin yksinkertasta että noin, anna markka että mää pääsen bussilla kotiin. [Nii] Nii [Nii] Se olis **liian yksinkertaista** [Nii nii nii] tai jotain muuta vastaavaa. Jos oikeen oikeen tarkka olis näitä noita multa puuttuu viä näin ja näin paljon pullon hinnasta että voiks sää vähän jeesata.
K: No entäs sitten varastaminen?

H: Ei [Nii] Että **ei, mullon siitä siitä puhtaat paperit enkä mää aja kännissä autolla.** [Nii] **Se on mun periaate.** [Nii Nii] Toisen omaisuus on toisen omaisuutta niin en mää koske koske siihen.
K: Niin että rehellisin keinoin ansaitut pullot ((naurahdus))?
H: Just nimenomaan ja toihan on tietysti kaikista rehellisin keino kerätä tyhjät pullot tosta kadulta pois.

Tässä otteessa alkoholin käyttö rakentuu itsestäänselvyydeksi, ja keskustelun painopiste siirtyy sen hankintakeinoihin. Päihteiden käyttäjänä puhuja rakentaa itselleen rehellisen ihmisen positiota. Vaikka hän on käyttänyt paljon päihteitä, mitä kulttuurisesti voidaan pitää arveluttavana asiana, hän on sentään ansainnut rahat siihen rehellisin keinoin. Kysymykseen rahan pummaamisesta vastaaja tuottaa heti kolme kieltosanaa ”e siihen mää en oo lähteny en ollenkaan”. Puhuja korostaa, että pummaamiseen hän ei ole lähtenyt, vaikka tuntee monia, jotka sitä tekevät ja onnistuvatkin siinä hyvin. Samalla ilmaisu ”siihen mää en oo lähtenyt” voidaan ajatella sisältävän implisiittisesti myös ajatuksen, että pummaamiseen en ole lähtenyt, vaikka monia muita asioita, joita jonkun muun mielestä voidaan pitää moraalisesti arveluttavina, olen tehnytkin. Pummaamisesta erossa pysymistä selitetään itsetunnolla ja sillä, että pummaaminen on liian yksinkertaista. Tämä positioi puhujan henkilöksi, joka ei alennu pummaamaan.

Otteen loppuosassa puhuja irtisanoutuu varastamisesta käyttäen ilmaisua ”siitä mulla on puhtaat paperit” ja vetoaa periaatteeseensa. Tämän puhuja liittää toiseen periaatteeseensa, joka koskee päihtyneenä autolla ajamista. Nämä molemmat ovat kulttuurisia hyveitä ja korostavat lain noudattamista. Tässäkin korostuu ajatus, että vaikka olen asunnoton päihteidenkäyttäjä, olen monissa asioissa periaatteellinen kunnon kansalainen. Samalla alkoholin käytön moraalinen arveluttavuus vähenee.

”Käytän päihteitä, mutta en sentään...” -puhetavassa päihteiden käyttöä oikeutetaan viittaamalla omaan hyveellisyyteen jossain muussa asiassa. Vaikka puhuja sortuukin moraalisesti arveluttavaan päihteiden käyttöön, hän toimii siinä ”tiettyjen periaatteiden mukaan”. Näin päihteiden käytön ongelmallisuus jää syrjään ja oma vastuullisuus ja kunnollisuus korostuvat viitattaessa kunniallisiin periaatteisiin. Puhe on yksikön ensimmäisessä persoonassa eli puhujan toimijuus korostuu.

6.1.8 ”Kaikilla on pullot kädessä”

Joissain päihdepuhekohdissa päihde tai päihteiden käyttö mainitaan luonnollisena osana asunnottoman arkea tai vieläkin neutraalimmin osana tavallista elämää. Näissä kohdissa päihdemaininta ei määritä puheen funktiota, vaan sitä rakentavat muut ilmaisun ainekset. Tällaisia kohtia aineistossa on 42 ja kutsun niitä *”päihteet osana arkea” -puhetavaksi*.

Puhuja on kertonut edellä vankien päihdeongelmista.

OTE 1
K: Mitä sää uskotko sää että jos totanoin ei jos ei ois olemassa mitään päihteitä niin kuinka paljon vähemmän ois vankeja vankiloissa?
H: (.)Ei ei varmasti yhtään. Tai olis no sanotaan puolet. Niin, koska ei se kato ei se kumminkaan loppuis että kato kun onhan ihmisiä mitkä ei, kleptomaanit mitkä varastaa koko ajan ja sitten niissä on ihan sama **jos sulla on laitoskierre päällä niin tota et sää siinä päihteitä tarvi et sä pääset takasin sinne linnaan.** Nii kyllä sää nyt osaat tehdä jotain tost, että nythän mää oon kävelevä lakikirja et mää tiedän suurin piirtein että tosta jos mää noin teen niin niin sit tulee vuos kaheksan kuukautta korkeintaan jos on hyvä asianajaja niin vuoteen kuuteen jää ((naurahtaen)).

Haastattelija tekee mielipidekysymyksen ”uskotko sää”, joka kutsuu puhumaan yleisellä tasolla. Päihteisiin viittaavassa kohdassa puhuja käyttää yksikön toisen persoonan muotoista passiiviilmausta, jonka kautta hän puhuu omista kokemuksistaan yleistettyinä. Haastattelijan kysymys kutsuu puhumaan päihteistä. Laitoskierre rakennetaan syyksi sille, miksi jotkut joutuvat tai haluavat vankilaan. ”Ei siinä päihteitä tarvita” tuottaa päihteelle tässä täysin sivuroolin. Päihdemaininta ilmenee katkelmassa vain haastattelijan kysymyksen esiin kutsumana asiana, jonka merkitys kielletään.

Seuraavassakin kohdassa haastattelija esittää mielipidekysymyksen, joka tuottaa jälleen yleisellä tasolla annetun vastauksen.

OTE 2
K: Mitä sää aattelet, onko miehenä tai naisena asunnottomana oleminen niinku erilaista tai niinkun mitä onks toisilla helpompaa kun toisilla tai
H: (.) Mää sanon että (.) et miehillä on tavallaan (.) tavallaan vaikeempi saada se asunto tai se yösija, naisilla on taas niinku helpompi saada se yösija jos vaan yläpää ja alapää kestää. Voin niinku sanoo ihan et kyä naisia käytetään sit taas, et jos miehiä käytetään siinä hyväks että **juodaan sen viinat**, niin kyä niitä on sit semmosia pelimanneja että mitkä taas käyttää naista ihan muuhun tarkotukseen. [Mm mm nii] Ne niinku suurin piirtein viä, sää oot niin nätti ja kaunis ja **ota ny siitä vaan ja toinen ja kolmas ja neljäs mukillinen, juo nyt niin perkeleesti**, kun vähänkin pannaan tosta viä pari nappia lisää ni eiku se jumalauta rupee toimimaan, et ei semmosta ämmää vielä oo ollukaan saatana tässä huushollissa ettei toimi (.) ja naapurin pojat kans.

Alkoholimaininta kuvaa tapaa, jolla miehiä käytetään hyväksi eli ”juodaan sen viinat”. Tämän jälkeen kutsumalla tällaisia miehiä ”semmoisiksi pelimanneiksi” puhuja tekee eroa itsensä ja naisia hyväksi käyttävien miesten välillä. Tämä eronteko ei kuitenkaan suoraan liity päihdemainintaan. Uudelleen päihteet mainitaan näiden pelimannien puheen kuvitteellisessa lainauksessa, jossa he kehottavat naista juomaan reilusti. Tässäkin kohdin päihdemaininta on vain sivuosassa.

Seuraavassa otteessa jutellaan tyhjien pullojen keräämisestä:

OTE 3
K: Löytyyks niitä ((tyhjiä pulloja)) paljon?
H: Löytyy. Kyllä niitä löytyy, niitä löytyy varsinkin sillon kun on joku juhlapyhä. [Joo] Vappu on yks oikein semmonen. Sitten kun tulee Tammesfestit ja sitten kun koulut alkaa ja koulut päättyy. [Joo] Ja sitten yleensä yleensä sitä tapaa että viikonvaihteessa perjantai-ilta ja lauantai-ilta kapakoitten edestä. [Nii nii nii] Ja yleensä katto kun niissä misson ne jonot, [Joo joo] **niillon aina ne eväspullot, kun ne pääsee sisälle ne jättää sen eväspullon siihen** ja joskus vielä ((naurua)). [Nii ((naurua))] Ei **ei sieltä pääse selvin päin** ((naurua)).

Puhuja kertoo milloin ja mistä pulloja on parhaiten löydettävissä. Yksi paikka on viikonloppuisin sellaisten ravintoloiden edustoilla, joihin jonotetaan sisään. Ensimmäinen päihdemaininta ”niillon aina ne eväspullot” edellyttää kontekstista tehtyä päättelyä, että tässä viitataan alkoholia sisältäviin pulloihin. Tämä vahvistuu otteen lopussa, kun puhuja naureskellen sanoo, että ”ei sieltä pääse selvin päin”. ”Niillon aina ne eväspullot” -alkava virke rakentaa ryhmän eli ne, joihin liitetään tiettyjä päihteiden käyttöön kuuluvia toimintoja. En kuitenkaan luokittele tätä ”eronteko”-puhetavaksi, koska puhuja ei määrittele itseään suhteessa tähän ryhmään, eikä ryhmän kuvaukseen liity minkäänlaista paheksuntaa. Otteen viimeiset sanat ”ei sieltä pääse selvin päin” eivät liitä tätä myöskään ”olosuhteet vaativat” -puhetapaan, koska ne on nauraen sanottu ja puheen sävy on humoristinen. Tässäkin päihdemaininta vain on omalta osaltaan kuvaamassa asunnottoman elämään liittyvää pullojen keruuta.

Pulloista puhutaan myös seuraavassa otteessa:

OTE 4
K: No miten poliisi muuten suhtautuu jos se niinku asunnottomia tapaa tua yöllä jossain asemalla tai kaduilla tai tuolla?
H: Ei poliisi suhtaudu vaan vartijat suhtautuu.
K: Okei
H: Mutta taas sitten nin tossa on muutama asunnoton jonka tunnen nin ne saa olla ostoskeskuksessa koska ne on rauhallisia
K: Nii just
H: rauhallisia tyyppejä. Mut sitten kun siihen tulee muutama kymmenen asunnotonta lisää ja **kaikilla on pullot kädessä** niin sitten tulee vartijat sanoon että menkääs pihalle. Se on taas sitten asiakkaille häiriöks kyllä sekin täysin ymmärrettävä homma on, vaikka mää

en ihan aina ymmärrä mitä ne touhua ne vartijat mutta tota että kyllä mää ymmärrän, ne tekee työtään.

Ostoskeskuksessa vartija saattaa antaa asunnottomien oleilla yksittäin tai pienissä ryhmissä, jos he ovat rauhallisesti. Vartijoiden suhtautuminen muuttuu, jos ryhmä on iso ja heillä ”kaikilla on pullot kädessä”. Tässäkään ei varsinaisesti tarkenneta kyseessä olevan alkoholipullojen, mutta päättelen tämän kontekstista. Pullot on tässä mainittu toisena asiakkaille mahdollisesti häiriötä tuottavana ja vartijoiden suhtautumiseen vaikuttavana tekijänä. Pullon kädessä olo aiheuttaa kielteisemmän suhtautumisen asunnottomaan. Vaikka päihteet tavallaan rakentuvat tässä asunnottomalle haittaa aiheuttaviksi, ei tämä ote kuitenkaan kuulu ”päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetapaan, koska puheen funktiona ei ole korostaa päihteiden huonoja vaikutuksia. Ennemminkin siinä pohditaan vartijoiden ja asunnottomien suhdetta, jossa päihdemaininta on sivuroolissa ja kuvaa vain asunnottomien arkea.

Aineisto sisältää myös jonkin verran sellaisia päihdemainintakohtia, jotka ovat osa kertomusta, joka ei käsittele asunnottomuutta.

OTE 5
H: …Mäkinen sanoi, että pistäpä silmät kiinni (…) se sano, että näätkö sää tossa **kaks tommosta pulloo**, mää että nään. Se sano, että hän on tilannu ne suoraan Ranskasta [Niin] ja ne on tarkotus antaa sulle, lahjaksi [Mm] hyvästä työstä [Mm] ja avun annosta…

Tässä päihdemaininta on osa arjen kuvausta, jonka keskiössä ei ole päihteet. Pullojen tilalla otteessa voisi olla vaikkapa suklaarasia, eikä se muuttaisi kertomuksen sanomaa.

”Päihteet osana arkea” -puhetavassa päihteisiin suhtaudutaan luonnollisena osana arkea, jolloin päihteiden käyttö ei varsinaisesti rakenna selonteon funktiota. Myöskään päihteelle ei rakennu toimijaroolia. Monet kohdat ovat asiantuntijapuhetta, jossa haastateltava kertoo yleisellä tasolla haastattelijalle asunnottoman elämästä. Tähän puhetapaan kuuluvat myös muuta kuin asunnottomuutta koskevat kertomukset, joiden osana mainitaan päihde tai päihteiden käyttö niin, että se ei ole kertomuksen keskiössä.

6.1.9 ”Rupesin kyllä heti juomaan”

Aineistosta löytyi neljätoista kohtaa, jossa päihteiden käyttö rakentuu oman toiminnan tavoitelluksi päämääräksi. Näitä kohtia kutsun *”oma halu” -puhetavaksi*.

OTE 1
K: No tuntuuks susta että sillon kun sää oot tarvinnu jotain apua ja tukea et niinkun just asunnottomana ollessa tai näin nin ooks sää sitä sillon saanu?
H: Apua?
K: Niinku jostain tämmösistä eri paikoista tai ylipäätänsä jos on
H: Kun ei ei ei sillon kun mää olin asunnoton ei sillon haettukaan apua. [Nii] Sitä luotettiin siihen **kato kun se oma päämäärä oli se alkoholiannos täyty saada,** [Nii] nii nii kaikki energia meni meni siihen siihen eikä minkään eikä siihen tullu sillä tapaa mun kohdallani että mää olisin lähteny parkuun tonne sosiaalitoimistoon taikka johonkin että täytys saada vähän jeesaan rahaa taikka jotain.

Haastattelijan kysymykseen riittävästä avunsaannista haastateltava tuottaa vastatodistelua. Puhujan ollessa asunnoton, ei hän hakenut apua, koska oma tavoite oli alkoholiannoksen saaminen. Puhuja ei positioi itseään asunnottomana avuntarvitsijaksi vaan alkoholintarvitsijaksi. Oman alkoholin käytön tavoitteellisuus ja näin oma individualismi korostuu vielä otteen lopussa, jossa avunhakeminen tuotetaan sosiaalitoimistossa ”parkumisena”. Tällaisesta avun anelijan ja surkuttelijan positiosta puhuja sanoutuu irti. Sama individualismi korostuu saman puhujan toisessa otteessa.

OTE 2
K: No mitä muuta siihen sun päivärytmiin sillon kuulu?
H: Jaa. Sehän pyöri kokonaan tän kuningas alkoholin ympärillä. [Joo] Ja sillä että mitä mistä tätä siihen. [Joo] Se meni yleensä se meni sillä tapaa että nää aamupäivät jossakin päin aamuyöstä nukku nukku nää ja sitten lähti pulloja keräileen, katteleen jos löytäs pikku keikan [Joo] työkeikan että noin. Siinä se sitten se rahanhankkimiseen ensimmäiseksi, sitten kun sitä, niin **sehän poltti taskussa se, se täyty juoda äkkiä pois.**
K: No minkälaisia työkeikkoja sitä saatto irrota sitten?
H: No jos joskus oli kun mullon ajokortti mää pääsin autokuskiks jokskin pariks päiväks taikka sitten muuttokeikkoja [Joo] tämmösiä että noin kaikennäköstä pientä purkua taikka just (-) ja tommosta tavallista lumenluontia ja siivousta ja puitten tekoo ja [Joo] semmosta se oli. [Nii just] Ja kun ei niissä kauan, **teki äkkiä pois että sai rahat ja pääsi juomaan.** [Nii just] ((kummankin naurahtelua))

Tässä otteessa asunnottoman päivärytmi tuotetaan suunnitelmallisena ja vastuullisena. Ensin puhuja hankkii töitä tekemällä rahaa. Kun raha on kerätty ja siis velvollisuus hoidettu, pääsee hän tekemään sitä, mitä haluaa eli juomaan. Vaikka puhuja käyttää puheessaan myös nollapersoonaa, tulee intentionaalisuus esiin sanastossa ja tapahtumille rakennetussa rationaalisessa järjestyksessä. Siksi en tässä kohtaa tulkitse ilmauksia ”pyöri kokonaan tän kuningasalkoholin ympärillä” ja ”täyty juoda äkkiä pois” ”olosuhteet vaativat” -puhetapaan kuuluvaksi ulkoiseksi pakoksi, vaan henkilön omasta halusta nousevaksi tavoitteeksi.

OTE 3

K: No aatteleks sää että päihteiden käytöllä on niinkun ollu se osuus vaikutus siihen sun asunnottomuuteen?

H: No kyllä nimenomaan on.

K: Jos et sää olis koskaan juonu viinaa niin et sää olis asunnotonkaan ((naurahtelua)) aatteleks sää niin?

H: E, kun mää ajattelen sillai et jos mää oisin ollu vähänkin fiksumpi nii olis mulla jonkun näkönen oma tupa oma lupa vaikka huonompikin ja se ei olis pankin se olis ihan mun oma (.) näin on käyny (.) sitä rahaa tuli ja meni (.) ja sitä meni ja **sitä meni paljon mut kyllä oli hauskaakin en mää sitä sano.**

K: No meniks se niinku alkoholiin vai meniks sitä sitten kaikkeen muuhunkin mukavuuteen?

H: Nii no mikä on mukavuutta?

K: No mitä sää siis sun ajatuksen mukaan että että tota

H: No siihen **alkoholin käyttöön liitty just kaikennäköset, semmosta pientä kivaa kato kun ilo ilman viinaa ja naisia on teeskentelyä,** eks oo, [Mm] niin sitä meni. Nyt mää oon muuttanu niinkun käsitystäni sen verran kun mää sen kämpän jostakin saan nii mää oon helvetin tyytyväinen, ja mää toivon että mää joskus jos mää ratkeen nii mulle riittäs se että mää olisi yhden päivän niin saatanan kännissä ja seuraavat kaks viikkoo niin helvetin kipee etten mää pääsis sänkystä ylös [Nii (.) niin] et mää tajuaisin jotakin.

Puhuja osoittaa tyytymättömyyttään tämän hetkiseen asunnottomuuteensa ja toivoo saavansa asunnon. Otteen alussa haastattelija kysyy, onko päihteiden käytöllä ollut ”vaikutus siihen sun asunnottomuuteen”. Tähän puhuja vastaa painokkaasti ”no kyllä nimenomaan on”, jolloin päihteiden käytölle ja asunnottomuudelle rakentuu yhteys. Seuraava haastattelijan hypoteettinen kysymys ”jos et sää olis koskaan juonu viina niin et sää olis asunnotonkaan” taas tuottaa päihteelle toisenlaisen aseman. Haastateltava rakentaa nyt yhteyden oman fiksuutensa ja asunnottomuuden välille. Päihteet puheeseen tuodaan vasta lopussa, jossa oman ”tyhmyytensä” seurauksena rahaa on mennyt paljon, mutta ei asumiseen. Tätä ei tuoteta kuitenkaan pelkästään kielteisenä asiana, sillä hauskaakin on ollut. Vasta puhujan myöhemmässä puheenvuorossa tämä hauskuus eksplisiittisesti liitetään alkoholiin: ”alkoholin käyttöön liitty just kaikennäköset, semmosta pientä kivaa kato kun ilo ilman viinaa ja naisia on teeskentelyä”. Tässä lopuksi tukeudutaan vanhaan sanontaan, jossa päihteiden käyttö ja ilo liitetään yhteen. Tämän kohdan liitän ”oma halu” -puhetapaan.

Kolmessa seuraavassa otteessa korostuu omasta elämästään päättäminen.

OTE 4

K: No tässä tavallaan kun vähän sivuttiin tai tultiin tähän yhteiseen asioiden hoitoon niin mitä sää ajattelet että niinkun ne palvelut mitä yhteiskunta tarjoaa niinkun esimerkiks asunnottomille tai asunnottomuuden poistamiseen, onks ne oikeelaisia toimenpiteitä?

H: Ei ei ne tarjoo jotain ihme asuntoloita ja muita jossa on ihme sääntöjä ei moni moni pystys asuu, asuu **jos ne sais elää omaa elämäänsä, ei puututtais mihinkään juomiseen, tai aineen käyttöön**…

Puhuja ei pidä asuntolapaikkojen tarjoamista asunnottomille oikeanlaisena toimenpiteenä, koska niissä on ”ihme sääntöjä”. Tällaiseksi ilmeisesti lukeutuu myös päihteettömyys, sillä puhuja esittää,

että jotta ”pystys asuun”, täytyisi ”saada elää omaa elämäänsä” ja tähän liittyy se, että ”ei puututtaisi juomiseen tai aineen käyttöön”. Puhuja siis vastustaa ulkopuolista kontrollia myös päihteiden käyttöön liittyen. Pysty-sana voisi tietenkin viitata myös muihin puhetapoihin, jos ajatellaan, että henkilö ei pysty olemaan ilman päihteitä riippuvuuden tai elinolosuhteiden takia. Tässä kohdassa kuitenkin puhuja mielestäni enemmänkin vastustaa kontrollia ja puolustaa ihmisen vapautta itse päättää juomisestaan.

Kahdessa seuraavassa otteessa oman elämän päätöstenteon rinnalle nousee kapinointi yhteiskunnan tavoitteita ja toimenpiteitä vastaan:

OTE 5
H: Kyllähän mää olin {eräässä sairaalassa} päihdepsykiatrisella tossa parikuukautta ni niin ni tosin **rupesin kyllä heti juomaan kun mä sieltä pääsin.**

Vaikka puhuja onkin ollut päihdepsykiatrisella osastolla hoidossa, ei sillä ole ollut häneen hoitopaikan toivomaa vaikutusta. Tämän kohdan voi tulkita myös niin, että puhuja pitää itseään niin paatuneena päihteiden käyttäjänä, että häneen ei hoidolla pystytä vaikuttamaan. Tällöin myös osoitetaan päihdehoidon tehottomuus. Kuitenkin ensimmäisen persoonan käyttö ”rupesin kyllä heti juomaan” tuo vaikutelman, että puhujan oma tavoite ei ollut sama kuin hoitopaikan ja hän itse teki valinnan hoidon jälkeen ryhtyä juomaan.

Seuraavassa otteessa puhuja vaihtaa puhetapaa kesken puheenvuoron ja lopulta päätyy vahvasti uhmaamaan hoidon tavoitteita vastaan.

OTE 6
H: …ku siitä ei oo niinku mitään hyötyy ollu siitäkään mitä mää siellä olin tuolla {tietyllä paikkakunnalla} ni se oli niinku ihan semmosta ei se mikään no siellä ei siitä viinasta eroon pääse. (.) Mää oon ollu niin monta kertaa, mää oon ollu jokusen kymmenen kerran yritäny kaikennäköstä, on ollu {päihdekuntoutuslaitosta} ja on ollu {päihdehuoltolaitosta} on ollu {katkaisuhoitopaikkaa} nii ja on ollu linnareissuu **ei ne ainakaan sillä nii ei mua ei siä niin mua aivopestä perkele. Et kyä mul nytkin tää viimenenkin reissu ni kyä mää sen saatana melkein vannotin jo** ja **kyä mää sen sit saman tien toteutunkin** kun mää pääsin sieltä aamusta poijes. Ni se oli vielä sunnuntai aamu juna lähti sen verran myöhään, lähtikö se kymmentä yli yhdeksän niin mää kerkesin kerään vielä ison kassillisen jotakin omenasiideriä ja äkkiä ravintolavaunuun ja kuuppa niin täyteen. Ko ruvettiin sanoo et ei enää myydä nii jonnekin tupakka vaunuun juomaan sitä. Sammuin ja ihmettelin että et ko joku tönii Tampereella et nyt ollaan perillä nii **kyllä mää sen pääni sekotin jo ihan heti lähdössä.**

Puheenvuoron alussa puhuja käyttää päihteiden riippuvuuteen viittaavaa puhetapaa. Hän on ”yrittäny kaikennäköstä”. Hänellä on siis ollut omaa halua ja pyrkimystä raitistua. Omaan kokemukseensa eri paikoista pohjautuen hän toteaa, että ”ei siitä viinasta eroon pääse”. Hoidoista ei ole ollut hyötyä,

koska hän edelleenkin käyttää päihteitä. Kuitenkin yhtäkkiä otteen rivillä seitsemän puhetapa vaihtuu lähes kesken virkkeen. Ilmaus ”ei mua aivopestä” viittaa siihen, että vankila (ja hoitopaikat) ehkä saattaisivatkin vaikuttaa puhujaan, mutta hän taistelee sitä vastaan. Hän tekee kaikin tavoin vastarintaa sitä kohtaan, että päihdehoito vaikuttaisi hänen päihteiden käyttöönsä. Hän kertoo vannottaneensa (tarkoittanee vannoneensa) ja toteuttaneensakin suunnitelmansa, eli päänsä sekoittamisen, heti pois päästyään. Onko siis hoidon vaikutuksen myöntäminen jotenkin uhka itsemääräämistä kohtaan. Puheessa on selvää uhmakkuutta ja kapinaa hoitopaikan tavoitteita kohtaa. Puhuja haluaa ilmaista, että ette mahda minulle mitään, ettekä pysty minuun vaikuttamaan, en halua alistua tavoitteisiinne ja yhteiskunnan normeihin. Todistaakseen tämän puhuja kertoo heti menneensä sekoittamaan päänsä, kun pääsi pois. Päihteet on väline ilmaista omaa toimijuutta ja valtaa vaikuttaa omaan elämään. Se on tapa asettua yhteiskunnan ihanteita vastaan.

Yhteiskunnan ihanteet kyseenalaistetaan myös tässä katkelmassa:

OTE 7
K: Miten sun mielestä niinkun muut ihmiset suhtautuu asunnottomiin ihmisiin, minkälaista mitä sää oot niinku ite törmänny tai sillon kuullu ja nähny kun sää et oo ite ollu asunnoton, mut että minkälaista sun mielestä asunnottomiin suhtautuminen tällä hetkellä esimerkiks Tampereella on?
H: Se on aika lojaalia kyllä että et sanosin niin että oikeestaan ihan hyvääkin [Mm] et ihmiset kyllä ymmärtää sen ja ja **tietysti siellä tulee tämmösiä et mikset mee töihin [Mm] mee töihi [Nii] lopeta juominen [Nii] tämmösiä hölmöjä juttuja** (.) mutta hyvin harvalta. Suurin osa niinkun ymmärtää tilanteen…((siirtyy kertomaan viranomaisten suhtautumisesta))

Vaikka ihmiset puhujan mukaan pääsääntöisesti osoittavat ymmärrystä asunnottomille, poikkeuksiakin on ja sellaisen suhtautumisen puhuja luokittelee hölmöksi. Silloin asunnottomia kehotetaan menemään töihin ja lopettamaan juominen. Koska ilmaisu ”suurin osa ymmärtää tilanteen”, implisiittisesti viittaa siihen, että nämä töihin menoa ehdottelevat henkilöt eivät ymmärrä tilannetta. Puhuja rakentaa selonteon, jossa määritellään hölmöydeksi kehottaa asunnotonta toimimaan kulttuurisesti arvostetulla tavalla työtä tehden ja päihteettömästi. Katkelman viimeiset sanat ”ymmärtää tilanteen” voivat tietenkin viitata myös puhetapoihin, joissa päihteiden käyttöön liitetään henkilön oman toimijuuden ulkopuolisia syitä. Koska puhuja ei kuitenkaan avaa tätä tarkemmin, tulkitsen tämän kohdan kuuluvaksi ”oma halu” -puhetapaan.

”Oma halu” -puhetavassa päihteiden käyttö rakennetaan henkilön omaksi tavoitteeksi. Puhetavalla oikeutetaan päihteiden käyttäjän elämäntapaa ja korostetaan individualismia. Samalla kyseenalaistetaan yhteiskunnan mahdollisuutta vaikuttaa yksilöön esim. päihdehoidolla hänen päihteiden käyt-

töönsä. Ehkä implisiittisesti tähän sisältyy myös ajatus: jos haluan raitistua, haluan tehdä sen itse omalla tavallani.

6.2 Puhetavat, toimijuus ja subjektipositiot

Tunnistan asunnottomien päihdepuheesta yhdeksän erilaista puhetapaa, jotka olen esitellyt edellisessä kappaleessa 6.1 ja samalla pyrkinyt osoittamaan niiden rakentumisen aineisto-otteiden avulla. Tässä kappaleessa tiivistän puhetavat ja niissä esiintyvät toimijuudet ja subjektipositiot taulukon 1 avulla.

Useimmissa puhetavoissa päihdemaininnalla viitataan itseen tai päihteistä puhutaan yleisesti, joissain puhetavoissa päihdemaininnalla saatetaan näiden lisäksi viitata toisiin ihmisiin (kts. taulukko 1). ”Käytän päihteitä, mutta en sentään” -puhetavan kohdat viittaavat kaikki itseen ja ”eronteko”-puhetavan kohdat toisiin. Puhetavoista ainoastaan erontekopuheessa puhujalle muodostuu täysin erilainen positio kuin puheena olevalle päihteiden käyttäjälle. Siksi taulukossa 1 ainoastaan tämän puhetavan kohdalla nämä on eroteltu toisistaan. Kun päihteistä puhutaan yleisesti nollapersoonaa, yleistävää toisen persoonan muotoa tai passiivia käyttäen, puhujan positio rakentuu samoin kuin aktiivista ensimmäistä persoonaa käyttäen eli samaksi kuin päihteidenkäyttäjällä. Muissa puhetavoissa, joissa toisiin viittaavat päihdemaininnat ovat yksittäisiä, ei puhujalle rakennu johdonmukaisesti tiettyä positiota.

Puhetapa (Otteita yht. 172)	**Miten päihteistä ja niiden käytöstä puhutaan?**	**Kehen päihdemaininta liittyy?**	**Millainen asema päihteelle rakentuu?**	**Millainen subjektipositio päihteiden käyttäjälle (puhujalle itselleen) rakentuu?**
Päihteet huonona vaihtoehtona (21 kpl)	asiana, johon liittyy jotain kielteistä (sitä ei kuitenkaan paheksuta)	itseen tai yleisesti	**huono asia** / aiheuttaa huonoja asioita, mutta sitä vastaan ei tarvitse taistella, huono kaveri	**itsenäinen toimija**, joka voi tehdä valintoja päihteiden käytössä.
Erontekopuhe (26 kpl)	paheksuen toisten päihteiden käyttöä ja tehden eroa muihin asunnottomiin päihteidenkäyttäjiin	toisiin	**huono asia**, jonka käyttöä jopa kauhistellaan	**paheksuttava;** *puhujan positio* rakentuu **kunnolliseksi** ja kulttuurisesti hyväksyttäväksi
Päihteet vie (28 kpl)	asiana, joka ei ole käyttäjän omassa vallassa eli henkilö ei itse pysty vaikuttamaan päihteiden käyttöönsä	itseen tai yleisesti	**itsenäinen toimija**, jolla on mystistä valtaa käyttäjäänsä (mm. riippuvuus), vihollinen, jota vastaan taistelussa tarvitaan auttaja	**päihteiden uhri**, joka ei ole itse vastuussa päihteiden käytöstään, mystisten voimien ohjaama
Päihdeongelma sairautena (11 kpl)	sairautena, jonka "puhkeamiseen" henkilö ei voi itse vaikuttaa ja itsestä puhutaan päihdeongelmaisena	itseen tai yleisesti	**itsenäinen toimija**, sairaus, joka "puhkeaa" yllättäen, retkahduksessa "sairaus uusii", vihollinen, jota vastaan taistelussa hoito voi auttaa	potilas**,** voimaton **sairauden uhri** ja ongelman omistaja, jonka tilannetta hoito voi muuttaa
Sekaisin ja selvin päin (9 kpl)	käyttäen kahta kategoriaa ’sekaisin’ ja ’selvin päin’, joihin liitetään erilaisia toimintoja	itseen, toisiin tai yleisesti	**oman toiminnan ja itsen määrittäjä**	selvin päin **vastuullinen** oma itse ja sekaisin vastuusta vapaa ja **huoleton**
Olosuhteet vaativat (15 kpl)	asiana, jota elämäntilanne edellyttää ja jolla on sisäisiä tuntemuksia ja psykologisia tiloja säätelevä vaikutus	itseen tai yleisesti	**auttaja** taistelussa huonoja olosuhteita ja huonoa omaatuntoa vastaan	ulkoisten **olosuhteiden uhri**: tunteva, elämäntilanteestaan kärsivä, joka toimii tilanteen edellyttämällä tavalla
Käytän päihteitä, mutta en sentään (6 kpl)	irtisanoutuen jostain toiminnosta, joka on kuitenkin jollakin tavoin yhteydessä päihteiden käyttöön	itseen	asia, johon oma toiminta on jotenkin **suhteessa**	**periaatteellinen,** jossain asiassa kunnollinen, hyveellinen, vastuullinen, rehellinen
Päihteet osana arkea (42 kpl)	luonnollisena osana asunnottoman arkea tai osana tavallista elämää	itseen, toisiin tai yleisesti	**neutraali** asia	Päihdemaininta ei ole keskeinen puhujan position rakentamisessa
Oma halu (14 kpl)	rakentaen se oman toiminnan tavoitelluksi päämääräksi	itseen, toisiin tai yleisesti	hyvä kaveri, käyttö on **tavoite**	**toimija,** joka **haluaa itse valita** päihteiden käytön

Taulukko 1. Päihdepuhetavat ja positiot

Päihteiden käyttäjälle rakentuva toimijuus on yksi keskeinen puhetapoja erottava piirre. Osassa puhetavoista päihteiden käyttäjälle rakentuu itsenäisen toimijan positio, jossa henkilö voi tehdä valintoja oman päihteiden käyttönsä suhteen. Erityisen selvästi tällainen positio rakentuu ”päihteet huonona vaihtoehtona” ja ”oma halu” -puhetavoissa. Nämä puhetavat eroavat toisistaan päihdemaininnalle rakentuvan aseman mukaan. ”Päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetavassa päihde määrittyy huonoksi asiaksi, jolloin puheessa usein korostuvat tilanteet, jolloin päihteiden käyttäjä ei valinnut päihteiden käyttöä. Päihde on ikään kuin huono kaveri. ”Oma halu” -puhetavassa taas päihteiden käyttö rakentuu tavoitelluksi päämääräksi, joskus jopa sisältäen kapinahenkeä. Tällöin päihde on hyvä kaveri.

Itsenäisen toimijan positiolle vastakkainen on uhrin positio. Erityisen selvästi uhrin positio rakentuu päihteiden käyttäjälle ”päihteet vie”, ”päihdeongelma sairautena” ja ”olosuhteet vaativat” -puhetavoissa. Jälleen eroa näillä puhetavoilla on päihdemaininnalle rakentuvassa asemassa. ”Päihteet vie” -puhetavassa päihde on itsenäinen toimija, jolla on valtaa päihteiden käyttäjään aiheuttamalla riippuvuutta. ”Päihdeongelma sairautena” -puhetavassa päihdemaininnan asema on sama, mutta sanasto erottaa sen ”päihteet vie” -puhetavasta. Päihteiden käyttäjä on päihteiden uhri, mutta tässä uhriuden aiheuttaa sairastuminen. Kummassakin näissä päihde on vihollinen, josta irti pääsemiseen tarvitaan auttaja. ”Olosuhteet vaativat” -puhetavan rakentama uhrius sitä vastoin on erilaista. Henkilö ei rakennu päihteiden uhriksi vaan ulkoisten olosuhteiden uhriksi, jolloin päihteet rakentuvat auttajaksi taistelussa huonoja olosuhteita vastaan.

”Sekaisin ja selvin päin” -puhetavan rakentama positio on kaksinapainen. ”Selvin päin” -kategoriaan liitetään vastuullisuus, joka edellyttää myös omaa toimijuutta, kun taas ”sekaisin”-kategoriaan liitetty huolettomuus ja vapaus vastuusta voi sisältää aktiivisen toimijuuden lisäksi (esim. ote 1 ”vedin piriä”) myös uhriutta (esim. ote 4 ”olinko mää niin saatanan sekaisin”). Päihdemaininta on tässä puhetavassa oman toiminnan ja itsen määrittäjä.

”Eronteko”-puhetavassa päihde rakentuu ”päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetavan tavoin huonoksi asiaksi. Koska tässä puhetavassa päihteillä viitataan nimenomaan toiseen henkilöön tai ryhmään, muodostuu puhujalle ja päihteiden käyttäjälle keskenään erilaiset positiot. Päihteiden käyttäjän positio rakentuu paheksuttavaksi ja sen kautta puhujan oma positio rakentuu kunnolliseksi. Tässä puhetavassa toimijuuden rakentumisella ei ole puhetavan tunnistamisen kannalta merkitystä. Omasta itsestä puhuttaessa toimijuus on usein läsnä. Toiset rakennetaan vaihtelevasti, joko itse valintoja tekeviksi toimijoiksi tai uhreiksi.

”Käytän päihteitä, mutta en sentään” -puhetavan keskiössä on päihdemaininnan suhteuttaminen itseen. Puhujan toimijuus on vahvasti esillä. Irtisanoutuessaan jostain päihteisiin suhteessa olevasta toiminnosta hänen positionsa rakentuu periaatteelliseksi ja sen kautta kunnolliseksi tai hyveelliseksi jossakin asiassa. Päihteelle muodostuva asema vaihtelee.

”Päihteet osana arkea” -puhetavassa päihdemaininta ei ole keskeinen puhujan position rakentamisessa tai puhujalle rakentuva positio vaihtelee niin, että se ei ole merkittävä tekijä puhetavan tunnistamisessa. Sitä vastoin päihteelle rakentuva neutraali asema on keskeinen piirre tämän puhetavan tunnistamisessa.

Puhujan ja päihteiden käyttäjän positio vaihtelee puhetavoissa aktiivisen toimijuuden ja uhriuden välillä. Päihdemaininnalle rakennetaan toimijan, auttajan, vihollisen ja hyvän ja huonon kaverin asemia.

6.3 Puhetapojen funktiot

Tässä työssä tunnistamani erilaiset puhetavat osoittavat asunnottomien hallitsevan monia erilaisia tapoja puhua päihteistä. Tässä kappaleessa tarkastelen lähemmin, mitä näillä erilaisilla puhetavoilla voidaan tehdä ja mitä seurauksia niillä on (taulukko 2).

Eero Suoninen (1992) tutkiessaan perheenäidin puhetta huomasi haastateltavan käyttävän puheessaan erilaisia keinoja hallitakseen ongelmallisia tilanteita. Suonisen mukaan ”on ’preferoitua’ puhua ongelmien ja ristiriitojen hallinnasta tai hallintaan saamisesta ja vastaavasti ’ei-preferoitua’ jättää ongelmien ja ristiriitojen kuvaus ilman hallintaan saamista viestittäviä lisäyksiä”. Suoninen nimittää tätä ongelmien ja ristiriitojen hallinnan kulttuurista moraalista velvoitetta kokonaishallinnaksi. (Suoninen 1992, 73–76.) Sovellan tässä kappaleessa ajatusta kokonaishallinnan velvoitteesta tutkimuksessani tunnistamieni puhetapojen funktioiden tarkasteluun pohtimalla, miten kukin puhetapa suhteutuu siihen. Suonisen (1992, 83) mukaan kokonaishallinta syntyy usein monien eri puhetapojen yhdistämisen kautta. Itse käytän kokonaishallinnan ajatusta sen tarkastelemiseen, miten yksittäinen tunnistamani päihdepuhetapa on osaltaan vastaamassa kokonaishallinnan velvoitteeseen.

Tässä työssä olen kutsunut haastateltavia puhumaan elämästään nimenomaan asunnottomina. Jo asunnottoman kategoriasta käsin puhuminen tuottaa puheeseen ”ongelmallisuutta”, joka horjuttaa

kokonaishallintaa. Vielä kun kyse on kohdista, jossa puhutaan päihteistä, on kokonaishallinta vielä-kin vahvemmin uhattuna.

Puhe-tapa	**Mitä tällä puhetavalla tehdään?**	**Mitä seurauksia tällä puheta-valla on?**	**Kokonaishallinta**
Päihteet huonona vaihto-ehtona	Myötäillään kulttuurisesti yleistä puhetapaa, jossa päihteisiin liite-tään kielteisiä asioita ja päihtei-den käyttämättömyys näyttäytyy hyveellisenä. Puhuja tuottaa it-sensä vastuullisena, päihteiden käytön haittapuolet tuntevana ihmisenä.	Päihteiden käyttö rakentuu käyttäjän omaksi valinnaksi, josta on kuitenkin haittaa hä-nelle. Asunnottomuus ei edel-lytä päihteiden käyttöä.	Kokonaishallinta ei ole uhattuna / lievennetään ko-konaishallinnan puutteita.
Eron-teko-puhe	Myötäillään kulttuurisesti yleistä puhetapaa paheksumalla toisten päihteiden käyttöä ja elämänta-paa. Oma itse tuotetaan positiivi-sesti ja vahvistetaan omaa nor-maaliutta. Muita työnnetään marginaaliin ja oma positio tuo-daan keskemmälle.	Vastustetaan sitä, että asun-nottomat olisivat päihteiden-käytön suhteen yhtenäinen ryhmä. Vahvistetaan asunnot-tomuuteen liittyviä stereotypi-oita, joista puhuja kuitenkin itse erottautuu pois.	
Päihteet vie	Puolustetaan päihteiden käyttöä. Päihteiden käyttäjä ei ole itse vastuussa toiminnastaan. Omaa elämäntilannetta selitetään päih-teiden vallalla.	Päihteiden käyttö rakentuu asiaksi, johon käyttäjä ei itse voi vaikuttaa. Asunnottomuut-ta selitetään päihteidenkäytöl-lä.	Kokonaishallinta-velvoitetta kumo-taan uhripuheel-la: vastuu kuuluu vain sille, joka voi vaikuttaa tapah-tumien kulkuun.
Päihde-ongel-ma sai-rau-tena	Puolustetaan päihteiden käyttöä. Päihteidenkäyttäjä ei ole itse vastuussa toiminnastaan. Omaa elämäntilannetta selitetään sai-raudella.	Henkilö ei voi itse vaikuttaa siihen, että on sairastunut. Sairaus tai ongelma, joka henki-löllä on, on lähes pysyvä omi-naisuus, johon kuitenkin hoi-dolla voidaan vaikuttaa.	
Sekaisin ja selvin päin	Vähennetään ristiriitaa oman toiminnan välillä eri tilanteissa. Kielteiset asiat liitetään ”sekai-sin”-kategoriaan ja näin ”selvin päin” oleva oma itse näyttäytyy myönteisenä ja myötätuntoa herättävänä.	Päihteiden käyttö ei rakennu pysyväksi tilaksi, eikä henkilö myöskään vain päihteiden käyttäjäksi.	Kokonaishallinnan vaikutelmaa tue-taan ristiriitai-suuksia sovitta-malla.
Olo-suhteet vaativat	Oikeutetaan päihteiden käyttöä nimeämällä elinolosuhteet sen syyksi. Näin moraalisesti arvelut-tavalle päihteiden käytölle anne-taan hyväksyttävä selitys.	Päihteiden käyttö hyväksytään kuuluvaksi asunnottoman ar-keen.	Kokonaishallinta-velvoitetta kumo-taan uhripuheella.

Käytän päihteitä, mutta en sentään	Oikeutetaan omaa toimintaa tuottamalla itse periaatteen ihmisenä, jonka toiminnassa on mukana myös vastuullisuutta. Vaikka puhuja toimiikin jossain asioissa kulttuurisesti kyseenalaisesti, on hän kuitenkin tietyt periaatteet omaava.	Asunnottomat eivät näyttäydy täysin moraalittomina, jolloin luottamus heihin lisääntyy.	Kokonaishallintavelvoitetta lievennetään normaalistamalla.
Päihteet osana arkea	Päihteiden käyttö rakennetaan neutraaliksi toiminnaksi.	Päihteet kuuluvat asunnottoman arkeen, eikä niiden käyttöä tarvitse selitellä.	Ei pyritä kokonaishallintaan / ei uhkaa kokonaishallintaa.
Oma halu	Korostetaan omaa itsenäisyyttä ja valittua päämäärää. Joissain kohdin jopa halutaan nousta yhteiskunnan normien yläpuolelle.	Puolustaa päihteitä käyttävää elämäntapaa ja vähentää päihdetyön/-hoidon merkitystä.	Ei pyritä kokonaishallintaan.

Taulukko 2. Puhetapojen funktiot

”Päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetavassa päihteistä puhuminen ei uhkaa kokonaishallintaa, koska siinä liitytään kulttuurisesti yleiseen näkemykseen, jossa päihteiden käyttö on moraalisesti arveluttavaa ja käyttämättömyys hyveellistä. Samalla tämän puhetavan käyttö lieventää asunnottomuuteen liittyviä kokonaishallinnan puutteita, koska se tuottaa asunnottoman vastuullisena ja asunnottomuuden elämäntapana, joka ei välttämättä edellytä päihteiden käyttöä.

”Eronteko”-puhetapa tuottaa puhujan itsensä positiivisessa valossa, koska hän tekee eroa toisiin asunnottomiin, joiden päihteiden käyttöä paheksutaan. Jälleen, kuten ”päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetavassakin, tällainen puhe päihteistä ei sinänsä uhkaa kokonaishallintaa, mutta asunnottomuuteen liitettynä se lieventää kokonaishallinnan puutteita. Erilaisia päihteidenkäyttäjäkategorioita luomalla vastustetaan sitä, että asunnottomat olisivat yhtenäinen ryhmä. Oma asunnottoman elämäntapa rakennetaan paremmaksi kuin joidenkin toisten.

”Päihteet vie” ja ”päihdeongelma sairautena” -puhetavoissa päihteiden käyttäjä positioituu uhriksi, jonka voimattomuuden aiheuttaa omasta tahdosta riippumattomat syyt. Suonisen (1992, 99) mukaan uhripuheella voidaan kumota kokonaishallintavelvoite, koska kulttuurisesti ”vastuu kuuluu vain sille, joka voi itse vaikuttaa tapahtumien kulkuun”. Päihteiden käyttäjä ei ole vastuussa päihteiden käytöstään, mutta ei myöskään asunnottoman elämäntilanteestaan, jonka voidaan perustella johtuvan päihteistä. ”Päihdeongelma sairautena” -puhetavassa päihteiden käytön nimeäminen sairaudeksi tuottaa päihteiden käyttäjälle lähes pysyvän ominaisuuden kaltaisen itsemäärittelykategorian.

”Sekaisin ja selvin päin” -puhetapa tuottaa päihteiden käytön tilanteen mukaan vaihtelevaksi tilaksi, jolla voidaan selittää oman toiminnan ristiriitaisuutta. ”Sekaisin ja selvin päin” -puhetapa koostuu oikeastaan kahdesta keskenään ristiriitaisesta puhetavasta. Suonisen (1992, 104) mukaan yksi kokonaishallinnan vaikutelmaa tukeva strategia on puhetapojen välisten ristiriitaisuuksien sovittaminen. ”Sekaisin” ja ”selvin päin” -tilat luodaan toisistaan poikkeaviksi, mutta yhteen liittyviksi kategorioiksi, johon liittyy erilaisia asioita. ”Selvin päin” -kategoria tuotetaan ’oikeaksi minäksi’, joka toimii vastuullisesti ja samalla lieventää sen ’toisen minän’ moraalisesti arveluttavan toiminnan vaikutuksia. ”Sekaisin ja selvin päin” -puhetavan kaksinapaisuus rakentuu selitykseksi myös asunnottomuuden erilaisille vaiheille, joissa esim. henkilö välillä haluaa hakeutua hoitoon tai etsiä asuntoa ja välillä taas niillä ei ole merkitystä.

”Olosuhteet vaativat” -puhetavassa päihteiden käytölle rakennetaan elinolosuhteista hyväksyttävä syy, jolloin päihteiden käyttö näyttäytyy kuuluvaksi asunnottoman arkeen. Tässä puhetavassa päihteiden käyttäjä rakentuu olosuhteiden uhriksi, jolloin uhripuhe kumoaa kokonaishallinnan velvoitteen. Asunnottomuuden näkökulmasta päihteiden käyttäjä ei rakennu kuitenkaan välttämättä uhriksi, vaan hän voi olla myös rationaalinen toimija, joka käyttää päihteitä apunaan selvitäkseen hyvin asunnottoman arjesta.

Kokonaishallinnan puutteita voidaan lieventää myös normaalistamalla eli rakentamalla sellainen vaikutelma, että ne ovat tavallisia. Näin pyritään vankentamaan puheen heikoimpia kohtia ja luomaan vaikutelmaa hallinnan tyydyttävästä tasosta. (Suoninen 1992, 100–102.) ”Käytän päihteitä, mutta en sentään” -puhetavassa moraalisesti arveluttavaa päihteiden käyttöä normaalistetaan vetoamalla omaan hyveelliseen periaatteellisuuteen joissain sellaisissa asioissa, jota kulttuurisesti pidetään hyveellisinä (esim. en varasta). Tällöin päihteiden käyttäjä ja asunnoton rakentuu vastuulliseksi ja joidenkin kulttuurisesti arvostettujen periaatteiden mukaan eläväksi ja näin vähennetään päihteiden käyttöön liittyvää moraalista arveluttavuutta ja asunnottoman elämäntapa näyttäytyy tavallisempana.

”Päihteet osana arkea” -puhetavassa päihteiden käyttö rakentuu neutraaliksi asunnottoman arkeen kuuluvaksi asiaksi, jota ei tarvitse selitellä. Tällöin puhuja ei reagoi mahdollisiin kokonaishallinnan puutteisiin tai päihdemaininta on niin neutraalilla tavalla esitetty, että se ei uhkaa kokonaishallintaa.

”Oma halu” -puhetavassa puolustetaan päihteitä käyttävää elämäntapaa korostamalla omaa halua ja valintaa. Tällöin päihteiden käyttö ei määrity käyttäjänsä kannalta ongelmalliseksi. Sitä vastoin tä-

mä puhetapa on kulttuurisesti moraalisesti arveluttava ja asettuu jossain kohdin jopa vastakkain päihdehoidon puhetapoja vastaan. Tällöin voidaan ajatella, että puhuja ei välitä kokonaishallintavelvoitteesta, vaan haluaa tuottaa itsensä kapinallisena yhteiskunnan ihanteita vastaan toimivana. Kuitenkin juuri oman toimijuuden korostaminen tukee kokonaishallintaa, koska toiminnassa kulttuurisesti ilmenevä ongelmallisuus on puhujan itse tavoittelemaa.

6.4 Selonteot suhteessa hegemoniseen diskurssiin

Kielenkäyttö suhteutuu aina myös konkreettisen tapahtumatilanteen ulkopuolella olevaan kulttuuriseen kontekstiin. Kielenkäyttäjät suhteuttavat lausumansa usein myös mahdollisiin vasta-argumentteihin, jotka edustavat useimmiten laajalle levinneitä kulttuurisia konventioita. (Jokinen ym. 1993, 32–33.) Asunnottomienkin päihdepuhe rakentuu niistä aineksista, jotka kulttuurissamme ovat mahdollisia ja se on suhteessa kulttuurissamme vallalla olevaan tapaan puhua päihteistä. Kulttuurissa vahvan aseman saanutta puhetapaa kutsutaan hegemoniseksi diskurssiksi. Hegemoninen diskurssi on muotoutunut kulttuuriseksi itsestäänselvyydeksi ja vie elintilaa muilta puhetavoilta. (Jokinen & Juhila 1993, 76–77.)

Garfinkelin (1967) mukaan yhteiskunnan jäsenyys saa ihmiset näkemään arkipäiväiset toimintatavat itsestäänselvyyksinä. Pidämme näitä siis normaaleina, joka puolestaan tuottaa moraalista järjestystä. Moraalinen järjestys aukeaa mielle vasta kun se rikkoutuu eli asiat ei sujukaan niin kuin olemme ennakoineet. Moraalisen järjestyksen murtumisella on aina seurauksia. Se synnyttää selontekovelvollisuuden, joka vahvistaa entisestään moraalista järjestystä. (Juhila 2012, 132–133.)

Kun puhumme omasta tai toisten käyttäytymisestä, esitämme toiminnan sopivana tai epäsopivana, oikeuden mukaisena tai epäoikeudenmukaisena, rehellisenä tai epärehellisenä jne. Selontekoihin sisältyy siis moraalityötä, joka tarjoaa perustan arvioida puhutun asian "oikeellisuutta" tai "vääryyttä". Yleensä moraali esiintyy puheessa implisiittisenä. (Drew 1998, 295–296.) Selonteoilla, säätelemällä vastuullisuutta ja toimijuutta, ihmiset hallitsevat moraalista asemaansa (Kurri 2005, 15). Baruch (1981) on tutkinut sairaiden lasten vanhempien kauhutarinoita kokemuksistaan sairaalassa. Kauhutarinat sisältävät jonkun pieleen menneen asian, joka nostattaa vanhemmassa julkilausumattoman kysymyksen siitä, kuinka hän vanhempana salli tämän tapahtua lapselleen. Kauhutarinat muodostuvat moraalikertomuksiksi, joissa vanhemmat osoittavat oman toimintansa rationaalisuutta ja omaa kompetenttiuttaan, järkevyyttään ja moraalisuuttaan. (Baruch 1981, 276.) Asunnottomuu-

teen ja päihteiden käyttöön voidaan kulttuurisesti liittää monenlaista ongelmallisuutta, epäonnistumista ja moraalista arveluttavuutta, jotka varmasti vaikuttavat siihen, miten asunnottomat elämästään ja päihteistä puhuvat.

6.4.1 Puolustus ja oikeutus

Scott ja Lyman (1968, 46–47) luokittelevat ongelmallisissa tilanteissa annetut selonteot puolustuksiksi ja oikeutuksiksi. Nämä ovat sosiaalisesti vahvistettuja sanastoja, jotka neutralisoivat toimintaa ja sen seurauksia, kun ne on asetettu kyseenalaisiksi. Oikeutukset ovat selontekoja, joissa hyväksytään vastuu toiminnasta, mutta kielletään sen ongelmallisuus. Puolustukset taas ovat selontekoja, joissa hyväksytään, että kyseessä oleva toiminta on jotenkin epäsopivaa, mutta kielletään täysi vastuu siitä.

Vastuun vähentämiseen on monia kielellisiä keinoja, jotka Scott ja Lyman (1968, 47–50) jakavat neljään eri ryhmään. Yksi vastuun vähentämisen tapa on onnettomuuksiin vetoaminen eli selonteossa viitataan ympäristössä sattumalta tapahtuviin asioihin tai omaan kyvyttömyyteen kontrolloida omaa itseään tilanteissa, jotka olisi voinut tapahtua kenelle tahansa ja joihin henkilöllä itsellään ei ole kontrollia. Toinen tapa on vetoaminen henkisiin elementteihin, kuten siihen, että hänellä ei ollut riittävästi tietoa tai että hänellä ei ollut vapaata tahtoa vaikuttaa asioihin. Molempien näiden voidaan perustella heikenneen mm. päihteitä käytettäessä, joten päihteiden vaikutuksen alaisena tehtyä asiaa voi hyvin selittää tähän viittaamalla. Vastuuta voidaan vähentää myös vetoamalla biologisiin tarpeisiin, joita henkilön on vaikea kontrolloida tai osoittamalla syntipukki, jolloin oma toiminta esitetään vain reaktiona toisen käyttäytymiseen tai asenteeseen ja näin pyritään pääsemään eroon vastuun taakasta siirtämällä se syntipukille.

Oikeuttaminen taas neutralisoi toimintaa tai sen seurauksia. Silloin puolustetaan teon positiivista arvoa suhteessa koettuun syytökseen, esim. vaikka toiminta tiedetään kielletyksi, tietty tilanne antaa luvan ko. toiminnalle. Neutralisointitekniikoita on myös neljä. Ensinnäkin voidaan kieltää, että toiminnasta olisi koitunut vahinkoa tai sanoa, että seuraukset olivat vähäpätöisiä. Voidaan myös kieltää uhrin olemassaolo sanomalla, että hän ansaitsi tämän. Kolmanneksi voidaan tuomita tuomitsijat eli vedota siihen, että muut tekevät vastaavia tai pahempia asioita, eikä heitäkään niistä rangaista tai tuomita. Lisäksi on mahdollista oikeuttaa tekoaan vetoamalla lojaalisuuteen eli siihen, että teko palveli jonkun sellaisen etuja, jolle henkilö haluaa olla lojaali. (Scott & Lyman 1968, 51.)

Näiden neutralisointikeinojen lisäksi oikeuttamista voidaan tehdä myös surullisten tarinoiden avulla, jolloin erityisen ankealla menneisyydellä pyritään selittämään nykyistä tilannetta tai itsensä toteuttamisen oikeuttamisella, jolloin käyttäytymisessä ei itse nähdä olevan mitään väärää. Esimerkiksi huumeiden käyttäjä voi selittää käyttöään sillä, että sen tarkoitus on itsensä kehittäminen, koska se laajentaa tietoisuutta. (Scott & Lyman 1968, 52.)

Vuorovaikutuksessa toisten kanssa ihminen oppii sen, millaiset selonteot ovat mielekkäitä missäkin tilanteessa. Kyvyttömyys antaa tilanteen kannalta mielekkäitä selontekoja voidaan nähdä merkkinä henkisestä sairaudesta. (Scott & Lyman 1968, 53.)

6.4.2 Päihdepuhetavat suhteessa hegemoniseen diskurssiin

Analysoidessani asunnottomien päihdepuhetapojen funktioita tunnistin siellä puolustavia ja oikeuttavia selontekoja, jolloin päätin tarkastella kaikkia puhetapoja suhteessa hegemoniseen puhetapaan päihteistä. Kulttuurisesti hegemoninen puhetapa päihteistä rakentaa runsaan päihteiden käytön moraalisesti arveluttavaksi ja paheksuttavaksi toiminnaksi. Kunnollisen kansalaisen ominaisuuksiin ei kuulu runsas päihteiden käyttö. Myös asunnottomien puheessa hegemoninen päihdediskurssi tunnetaan ja kaikki tässä tutkimuksessa löydetyt puhetavat ovat jotenkin suhteessa tähän diskurssiin. Ajattelen, että tämä diskurssi on hegemoninen juuri siksi, että asunnottomien päihdepuhetavat tunnistavat ja tunnustavat sen rakentumalla suhteessa siihen.

”Päihteet huonona vaihtoehtona” ja ”erontekopuhe” ovat puhetapoja, joissa liitytään hegemoniseen diskurssiin. *Konsensuksen* hegemonisen diskurssin kanssa tuottaa kielteinen suhtautuminen päihteiden käyttöön ja päihteiden käyttämättömyyden korostus hyveellisenä vaihtoehtona.

”Päihteet vie”, ”päihdeongelma sairautena” ja ”sekaisin ja selvin päin” -puhetavoissa myönnetään oman toiminnan ongelmallisuus ja ristiriitaisuus hegemonisen puhetavan kanssa, mutta kielletään täysi vastuu omasta toiminnasta. Suhde hegemoniseen diskurssiin muodostuu siis *puolustavaksi*.

”Olosuhteet vaativat” ja ”käytän päihteitä, mutta en sentään” -puhetavoissa taas myönnetään vastuu omasta toiminnasta, mutta kielletään sen ongelmallisuus. Tällöin kyse on *oikeutuksesta*.

”Päihteet osana arkea” -puhetapa tuottaa päihteiden käytön tavallisena, asunnottoman elämään kuuluvana asiana, jolloin puhetapa ei rakenna päihteiden käyttöä moraalisesti arveluttavana. ”Oma ha-

lu” -puhetapa taas aktiivisesti asettuu hegemonista puhetapaa vastaan, joten suhde siihen on *vastustava*.

HEGEMONINEN DISKURSSI: Runsas päihteiden käyttö on moraalisesti arveluttavaa – kunnon kansalainen suhtautuu kielteisesti runsaaseen päihteidenkäyttöön.								
KONSENSUS Selonteot, joissa liitytään hegemoniseen diskurssiin.		PUOLUSTUS Selonteot, joissa myönnetään oman toiminnan ristiriitaisuus suhteessa hegemoniseen diskurssiin, mutta kielletään täysi vastuu omasta toiminnasta.			OIKEUTUS Selonteot, joissa myönnetään vastuu omasta toiminnasta, mutta kielletään sen ongelmallisuus suhteessa hegemoniseen diskurssiin.		VASTUSTUS Selonteot, jotka ovat vastapuhetta suhteessa hegemoniseen diskurssiin.	
ÄIHTEET HUONONA VAIHTOEHTONA	ERONTEKO PUHE	PÄIHTEET VIE	PÄIHDEONGELMA SAIRAUTENA	SEKAISIN JA SELVIN PÄIN	OLOSUHTEET VAATIVAT	KÄYTÄN PÄIHTEITÄ, MUTTA EN SENTÄÄN	PÄIHTEET OSANA ARKEA	OMA HALU

Taulukko 3. Asunnottomien päihdepuhetavat suhteessa kulttuurisesti hegemoniseen päihdediskurssiin

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimuksessani olen tuonut esiin monia mahdollisia tapoja, joilla asunnottomat puhuvat päihteistä. Vaikka merkitykset rakentuvat aina tilanteisesti, merkityksellistämisen tavat ovat sidoksissa laajempiin kulttuurisiin merkityksiin ja merkityksellistämisen tapoihin (Jokinen & Juhila 1999, 56). Kulttuurisilla merkityksillä ja yksittäisillä puhetilanteilla on vastavuoroinen suhde. Kulttuuriset merkitykset ovat yksittäisissä puhetilanteissa resursseina, mutta samalla kulttuurisia merkityksiä myös uusinnetaan, koetellaan ja muovataan uudelleen. (Jokinen & Juhila 1999, 66.) Näin ollen myös puhe asunnottomuudesta ja päihteistä on kulttuurisidonnaista. Asunnottomat puhuessaan päihteistä tuntevat kulttuurisesti hegemonisen diskurssin ja suhteuttavat puheensa siihen. Sen, mikä on kulttuurissamme hegemoninen tapa puhua päihteistä, olen päätellyt sekä itse saman kulttuurin jäsenenä jakamani kokemuksen pohjalta, että samalla myös siitä, miten moraali esiintyy asunnottomien puhuessa päihteistä.[12] Asunnottomat haluavat puheessaan ottaa hegemonisen diskurssin huomioon eli olla kompetentteja kulttuurin jäseniä.

Hegemoninen puhetapa päihteistä rakentaa päihteiden käytön moraalisesti arveluttavaksi. Suhde hegemoniseen diskurssiin säätelee oman itsen esittämistä. ”Päihteet huonona vaihtoehtona” ja ”eronteko” -puhetavat luovat konsensusta hegemonisen puhetavan kanssa. Tällöin puhuja mukautuu yhteiskunnan arvoihin ja sen kautta vahvistaa asemaansa kunnollisena kansalaisena. ”Oma halu” ja ”päihteet osana arkea” -puhetavat vastustavat hegemonista diskurssia joko aktiivisesti tai vain passiivisesti. Äärimmillään tähän vastapuheeseen tulee jopa kapinahenkisyyttä kulttuurista ihannetta vastaan. Päihteiden käyttäjä rakentaa puheellaan alakulttuuria ja sille omia arvoja ja tavoitteita. Samalla korostuu puhujan itsenäisyys. Näiden ääripäiden väliin jäävät puhetavat ovat ristiriitaisessa suhteessa hegemoniseen puhetapaan. ”Päihteet vie”, ”päihdeongelma sairautena” sekä ”sekaisin ja selvin päin” -puhetavoissa myönnetään omaan päihteiden käyttöön liittyvä ongelmallisuus, mutta kielletään oma vastuu toiminnasta, joka aiheuttaa ristiriitaa suhteessa hegemoniseen diskurssiin. Siksi nämä puhetavat puolustavat päihteiden käyttäjää ja näin suojaavat henkilöä syytöksiltä, eikä puhujan kunnollisuus ole enää niin pahasti uhattuna. ”Olosuhteet vaativat” ja ”käytän päihteitä, mutta en sentään” -puhetavoissa taas vastuu omasta toiminnasta myönnetään, mutta kielletään sen ongelmallisuus suhteessa hegemoniseen diskurssiin. Nämä puhetavat oikeuttavat päihteiden käyttäjän elämäntapaa ja neutralisoivat seikkoja, jotka uhkaavat puhujan kunnollisuutta. Mielenkiintoista

[12] Päihdepuhetapojen kulttuurisen kattavuuden analysointi syvenisi, mikäli käytössä olisi tutkimustietoa muiden saman kulttuurin jäsenten tavoista puhua päihteistä. Näin asunnottomien päihdepuhetta voisi verrata muiden kulttuurin jäsenten puhetapoihin.

on se, että valtaosassa puhetavoista puhuja haluaa varjella omaa kunnollisuuttaan ja vain muutamassa lähtee rohkeasti rakentamaan omaa, kulttuurisista arvoista poikkeavaa elämäntapaa. Mielestäni tämä vahvistaa Goffmanin (1967) ajatusta ihmisen pyrkimyksestä tuottaa itsensä mahdollisimman myönteisessä valossa.

Tässä tutkimuksessa päihdepuhe on tuotettu asunnottomuuden kategoriasta käsin. Näin se on monissa kohdin myös asunnottomuuspuhetta, joka rakentaa asunnottomuutta elämäntapana tietynlaiseksi. Osa puhetavoista kontekstoituu asunnottomuuteen selvemmin ja samalla joitain arkipuheessa tuttuja ja joissain tutkimuksissakin tunnistettuja puhetapoja, kuten viihdekäyttö (esim. Davies 1997) tai rentoutumisen halu (esim. Lyly 2002), ei esiinny asunnottomien puheessa erillisinä puhetapoina, vaan niiden elementit on upotettuina asunnottomuuskontekstiin esim. ”olosuhteet vaativat” tai ”oma halu” -puhetapoihin. Päihteiden käyttö on konkreettinen asunnottomuuteen liitetty asia, jonka kautta asunnottomuus useimmiten ”tavallisille ihmisille” näyttäytyy. Lisäksi päihteet ja niiden vaikutukset ovat kaikille ihmisille pintapuolisesti tunnistettavia. Siksi päihdepuhe on tehokas ja samalla asunnottomalle helppo väline oman elämäntilanteen rakentamiseen. Helppous liittyy kulttuurisesti yhteisesti jaettujen merkitysten lisäksi myös päihteiden käytön yleisyyteen, jolloin päihteiden käytöstä puhuminen on paljon ”normaalimpaa” kuin esimerkiksi asunnottomuudesta puhuminen, johon liittyy enemmän arkaluonteisuutta.

Runsas päihdepuheen määrä asunnottomien elämää käsittelevissä haastatteluissa viestii päihteiden käytön kulttuurisesti liittyvän asunnottomuuteen. Päihdepuheen määrä, sisältö ja käytetyt puhetavat vaihtelevat eri haastatteluissa. Yhdessä haastattelussa päihteet mainitaan kaksi kertaa yleisellä tasolla ja niistäkin toisessa haastattelijan kysymys ohjaa puhumaan päihteistä. Toisena ääripäänä taas on haastattelu, jossa päihdemainintoja on 36 ja puhe sivuaa päihteitä lähes jatkuvasti. Mielenkiintoista olisikin tarkastella puhetapoja puhujittain ja sitä millaisissa kohdissa eri puhetavat otetaan käyttöön. Mikäli aineisto olisi huomattavasti suurempi, olisi antoisaa selvittää myös, onko käytettyjen puhetapojen yleisyys yhteydessä siihen, mitä päihteitä henkilö käyttää, kauanko hän on päihteitä käyttänyt, millainen hänen asumistilanteensa on jne. Tässä työssä on kuitenkin keskitytty tunnistamaan mahdollisia tapoja puhua päihteistä. Erityisesti ”päihteet huonona vaihtoehtona” ja ”eronteko” -puhetavat vahvistavat asunnottomuuskeskustelussa usein esillä ollutta ajatusta asunnottomuuden ja päihdeongelman kietoutumisesta monesti toisiinsa. Jossain kohdissa asunnottomat itse viittaavat asumiskyvyttömyysdiskurssiin (vrt. Jokinen & Juhila 1991, esitelty kappaleessa 2.1). Asunnottomi-

en puheessa asumiskyvyttömyyteen liitetään mm. henkilön oma runsas päihteiden käyttö[13] ja kavereiden käyttäytymisen kontrolloimattomuus[14]. Kuitenkin vastapuhetta tälle sisältyy ”oma halu” -puhetapaan (ote 4), jossa toivotaan asunnottomille sellaisia asuntoja, joissa saisi käyttää päihteitä. Myös yhteiskunnassa asunnottomien palveluita koskevassa keskustelussa on esillä kaksi vastakkaista näkemystä. Näistä perinteisempi on portaittainen asuttamismalli, jossa yksilöiden tulee sosiaalisen kuntoutumisen portaissa etenemällä ikään kuin ansaita oikeus omaan kotiin. Viime vuosina Suomessakin vallalle on tullut ”asunto ensin” -periaatteesta liikkeelle lähtevä malli, jossa asunto on ensimmäinen lähtökohta ja perusedellytys sosiaalisen kuntoutumisen prosessin käynnistämiselle ja onnistumiselle.[15] (Asunto ensin -verkkosivut)

”Päihteet vie” ja ”päihdeongelma sairautena” -puhetavoissa päihde esiintyy itsenäisenä toimijana ja päihteiden käyttäjä päihteiden uhrina, jolloin myös vastuu päihteiden käytöstä ja seurauksista siirtyy pois käyttäjältä itseltään. ”Päihdeongelma sairautena” -puhetapa on yhtenevä päihdehoidon joissain suuntauksissa vahvasti käytettyihin puhetapoihin, joissa tunnustaudutaan päihdeongelmaiseksi. Silloin päihdeongelmaisen kategoria liitetään itseen kaikissa tilanteissa, käytti sitten päihteitä tai ei. Tämä viittaus päihdehoitopaikkojen puhetapaan esitetään eksplisiittisesti otteessa (ote 8), jossa puhuja siteeraa päihdehoitopaikkaa: ”kohtuukäyttäjää ei ole olemassakaan”. Vaikka tässä puhetavassa käyttäjä on päihteiden uhri, ei hänen toimijuutensa päihteettömyyden puolesta ole kuitenkaan täysin rajoitettua. ”Mää hoidan itteeni, koska mää oon vakavasti päihdeongelmainen” (ote 2) -otteessa puhuja on aktiivinen toimija. Hän hoitaa itseään. Sairautta voi hoitaa itse tai hakeutua muiden hoitoon. Tällöin päihteiden käyttäjä ei välttämättä olekaan passiivinen uhri, vaan päihdeongelman sisäistänyt kompetentti itsensä auttaja. Myös ”päihteet vie” -puhetapa sisältää kulttuurisesti vahvoja ilmauksia, kuten olla riippuvainen päihteistä ja retkahtaa. Tässä puhetavassa päihteiden käyttäjä jää kuitenkin melko passiiviseksi ja myös mahdollinen auttaja jää epämääräiseksi. Näin ollen ”päihteet vie” -puhetapa tarjoaa välineen puolustautumiseen omaa passiivisuutta koskeviin syytöksiin ja näin suojaa päihteiden käyttäjän kasvoja.

[13] mm. päihteet huonona vaihtoehtona -puhetavan (kappale 6.1.1) otteet 6 ja 7 sekä eronteko-puhetavan (kappale 6.1.2) otteen 3 loppuosa
[14] mm. eronteko-puhetavan (kappale 6.1.2) ote 2
[15] Asunto ensin -periaate kuuluu Soccan, pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskuksen, koordinoiman Nimi ovessa -hankkeen lähtökohtiin. Hankkeessa kehitetään palveluja pitkäaikaisasunnottomille.

7.1 Asunnottoman paikka

Asunnottomuus määritellään yhteiskunnassa sosiaaliseksi ongelmaksi ja asunnottomat syrjäytyneiksi marginaalissa eläviksi, mutta millaiseksi nämä rakentuvat asunnottomien omissa selonteoissa? Jos pyrin tarkastelemaan puhetapojen marginaalisuutta asunnottomien kannalta, en silloin voi ottaa tähystyspaikaksi kulttuurista keskipistettä, koska arvelen, että asunnottoman näkökulmasta marginaali voi sijaita eri paikassa. Ajattelen asunnottoman positioivan itseään marginaaliin silloin, jos hän puheessaan itse viittaa kulttuuriseen keskipisteeseen.

Joissakin yksittäisissä selonteoissa puhuja eksplisiittisesti erottaa oman elämänsä normaalista. Esim. puhuja kertoo, että hänellä on erikseen sellainen kaveriporukka, johon hän ei koskaan päihteitä käyttäessään ole yhteydessä, koska silloin ”se paluu on helpompaa tommoseen normaalielämään”[16] tai puhuja kertoo, että hän ei ole tekemisissä ”normaaliyhteiskunnassa elävien ihmisten” kanssa, koska hän on ”jumissa” amfetamiinimaailmassa[17]. Kuitenkin valtaosassa selonteoista puhuja ei rakenna paikkaansa näin selvästi.

”Oma halu” -puhetavan joissakin otteissa asetutaan kapinaan suhteessa yhteiskunnan tavoitteisiin mm. kohdassa, jossa puhuja kertoo erilaisista päihdehoidoista, joissa hän on ollut ja toteaa ”ei siä mua aivopestä perkele” ja kertoo edellisen kerran pois pääsystään ”kyllä mää sen pääni sekotin jo ihan heti lähdössä”[18]. Kuitenkaan omien päämäärien mukaan eläminen ja oman elämäntavan erottaminen kulttuurisesti tavoiteltavasta elämäntavasta ei vielä positioi puhujaa itseään marginaaliin. Vaikka puhuja positioi itsensä kulttuurisesti marginaaliin, hänen omasta vinkkelistään paikka saattaa asettua paljon keskemmälle. Samoin ”päihteet osana arkea” -puhetapa voi näyttäytyä keskeltä katsottuna kulttuurisista ihanteista erottuvana, mutta asunnottomalle itselleen se edustaa ehkä ”normaalia”.

”Päihteet vie” ja ”päihdeongelma sairautena” -puhetapojen uhripuhe kuvaa monesti ajautumista ”tavallisesta elämästä” kohti runsasta päihteidenkäyttöä ja asunnottomuutta. Tällöin siirtyminen keskeltä syrjemmälle näyttäytyy kielteisenä muutoksena ja omaa elämäntilannetta puolustellaan juuri voimattomuudella vaikuttaa asioiden kulkuun. ”Olosuhteet vaativat” -puhetavassa tuodaan esiin erilaisia kielteissävytteisiä tuntemuksia, joiden aiheuttajaksi nimetään asunnottomuus. Päihteiden käyttö rakentuu taas asiaksi, joka helpottaa selviämistä asunnottoman elämässä. Asunnottoman

[16] Käytän päihteitä, mutta en sentään -puhetapa (kappale 6.1.7) ote 1.
[17] Päihteet vie -puhetapa (kappale 6.1.3) ote 10.
[18] Oma halu puhetapa (kappale 6.1.9) ote 6.

elämisen olosuhteet rakennetaan siis jotenkin erityisiksi ja sellaisiksi, jotka edellyttävät päihteiden käyttöä. Toisaalta voidaan ajatella asunnottoman paikantavan itsensä marginaaliin, mutta toisaalta voidaan hänen ajatella vain oikeuttavan omaa elämäntyyliään. Kaikilla elämäntavoilla on omat realiteettinsa, jotka täytyy ottaa huomioon. ”Sekaisin ja selvin päin” -puhetavan kaksijakoisuuden voidaan ajatella heijastuvan myös asunnottoman itselleen rakentamaan paikkaan. Selvin päin puhuja pyrkii normaaliuteen. Silloin sekaisin olo rakentuu siitä poikkeavaksi ja näin marginaaliin.

”Eronteko”-puhetavassa rakennetaan kategorioiden avulla ”minä–ne”-kontrastipareja. Rakentamalla kontrastipareja puhujat erottautuvat jostain päihteitä käyttävien asunnottomien ryhmästä, jonka toiminta rakennetaan moraalisesti arveluttavaksi. Kauhistelemalla näiden toisten toimintaa, oma itse rakentuu kunnollisena. Tässä puhetavassa ”ne toiset” sijoitetaan marginaaliin ja samalla oma positio rakentuu keskemmälle. Kulmalan mukaan (2004, 239) ”johonkin kategoriaan tai ryhmään asettuminen ei ole koskaan itsestään selvää tai kokonaisvaltaista, vaan kaikki haluavat puhua itseään ulos ryhmälle annetusta yleisestä kategoriasta ja esittää itsensä yksilönä.” Leimaavat kategoriat vahvistavat entisestään tätä tarvetta itsensä ulospuhumiseen annetuista määrittelyistä.

”Käytän päihteitä, mutta en sentään” -puhetavassa tehdään myös eroa muihin, mutta toisin kuin ”erontekopuheessa”, puheen keskiössä on oma toiminta tai oikeastaan se, mitä puhuja ei tee. Puhuja viittaa periaatteisiin, jotka estävät häntä toimimasta jollakin kulttuurisesti paheksuttavalla tavalla. Samalla voidaan ajatella puhujan implisiittisesti vertaavan itseään joihinkin toisiin, jotka eivät näitä periaatteita noudata. Nämä kuvitteelliset toiset positioituvat kauemmaksi marginaaliin kuin oma itse. ”Päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetavassa korostuu päihteiden käytön huonojen puolien näkeminen ja oman vastuullisuuden esiintuominen. Tämä puhetapa tuottaa ”normaaliutta” ja positioi puhujan keskelle.

Päihdepuhetavat eroavat siis toisistaan sen suhteen, millainen paikka asunnottomalle rakentuu. Puhetapoja yhdistelemällä päihteiden käyttäjä voi liikuttaa itseään keskusta–marginaali-säteellä. Vaikka ”oma halu” -puhetapa rakentaa päihteiden käytöstä kulttuurisesta ihanteesta poikkeavan, asunnottoman näkökulmasta siihen ei liity mitään osattomuutta. Uhripuhetta sisältävät ”päihteet vie” ja päihdeongelma sairautena” -puhetavat kuvaavat muutosta keskeltä sivummalle ja näin tunnustavat luopumisen kulttuurisesta ihanteesta. Asunnottomien selonteoissa rakennetaan kuitenkin paljon ”normaaliutta” korostamalla omaa liittymistä kulttuurisiin ihanteisiin ja tehden eroa muihin. Asunnottoman itselleen positioima paikka yhteiskunnassa vaikuttaa siihen, määrittyykö asunnottomuus sosiaaliseksi ongelmaksi ja siihen, millaiset toimet ovat perusteltuja asunnottomien auttamiseksi.

7.2 Päihdetyö ja puhetavat

Sosiaali- ja päihdetyön näkökulmasta tunnistamalla puhetapoja ja tuntemalla puhetapojen käytön seurauksellisuutta voidaan reflektoida asiakastilanteiden vuorovaikutuksellista kulkua. Tällöin on mahdollista pohtia, mihin päihdepuhetapoihin työntekijä useimmiten työssään viittaa ja onko käytetyn puhetavan päihteelle ja päihteiden käyttäjälle rakentama positio samansuuntainen päihdetyön taustalla olevien arvolähtökohtien kanssa. Vuorovaikutuksen kannalta keskeisintä on pohtia työntekijän käyttämiä puhetapoja suhteessa asiakkaan puhetapoihin. Jotta työntekijä pystyy luomaan lähtökohtaisesti ongelmattoman vuorovaikutusasetelman, tulee hänen tunnistaa, mihin puhetapaan asiakas työntekijää kutsuu? Tällöin hän voi tehdä tietoisen ratkaisun siitä, liittyykö hän asiakkaan tarjoamaan puhetapaan vai tarjoaako hän vastineeksi jotain toista. Puhetavan valinta vaikuttaa siihen, millaisen position työntekijä asiakkaalle rakentaa. Esim. liittyykö työntekijä asiakkaan kasvoja suojaavan puhetavan käyttöön tai yrittääkö hän vastustaa päihteiden käyttäjän uhripuhetta ja suunnata sitä enemmän kohti omaa toimijuutta. Työntekijän käyttämillä puhetavoilla on erilaisia seurauksia.

Erilaiset päihdepuhetavat rakentavat päihteiden käyttöön vaikuttamisen mahdollisuudet erilaisiksi. ”Päihteet huonona vaihtoehtona” -puhetavassa päihteiden käyttöön voidaan vaikuttaa vain vaikuttamalla päihteiden käyttäjään itseensä, koska päihteiden käyttö on hänen oma valintansa. Näin on myös ”oma halu” -puhetavassa, mutta silloin pitäisi pystyä vaikuttamaan nimenomaan käyttäjän arvomaailmaan, jotta hänelle syntyisi halu päihteiden käytön lopettamiseen. Samoin ”päihteet osana arkea” -puhetavassa täytyisi muutos tapahtua siinä, minkä merkityksen käyttäjä päihteelle rakentaa. ”Päihteet vie” -puhetapa tuottaa päihteiden käyttäjästä avuntarvitsijan ja ”päihdeongelma sairautena” -puhetapa hoidon tarvitsijan, jolloin ulkopuolisen henkilön on mahdollista positioida itsensä auttajaksi. ”Sekaisin ja selvin päin” -puhetavassa päihteiden käyttöön voi pyrkiä vaikuttamaan tukemalla henkilön ’omaa minää’ eli asioita, jotka tapahtuvat selvin päin. ”Olosuhteet vaativat” -puhetavassa päihteiden käyttö rakentuu ilmiöksi, jossa elinolosuhteisiin vaikuttamalla voidaan vähentää tarvetta käyttää päihteitä.

Tunnistamalla puhetapa, johon päihteiden käyttäjä itse viittaa, voidaan päihteiden käyttöön pyrkiä vaikuttamaan puhetavan ”sisäinen logiikka” huomioon ottaen. Liittymällä asiakkaan puhetapaan voidaan tukea sitä minuutta, jonka asiakas on itsestään kyseisessä tilanteessa halunnut rakentaa. Tällöin päihteiden käyttöön voidaan yrittää vaikuttaa keinoilla, joiden oletetaan aiheuttavan henkilössä mahdollisimman vähän vastustusta. Toisaalta tunnistamalla päihteiden käyttäjän puhetapa,

voidaan tietoisesti lähteä suuntaamaan puhetta päihteistä erilaiseen puhetapaan, ottaen kuitenkin huomioon päihteiden käyttäjän oma lähtökohta ja pyrkiä vaikuttamaan päihteiden käyttöön tämän toisen puhetavan ”sisäistä logiikkaa” noudattaen.

Vuorovaikutuksellista näkökulmaa voisi syventää tarkastelemalla päihdepuhetta asiakkaan ja työntekijän erilaisissa kohtaamistilanteissa asiakasvastaanotoilla tai päiväkeskuksen kaltaisessa toiminnassa. Tälle tutkimukselle mielenkiintoista lisänäkökulmaa toisi myös työntekijöiden haastattelu ja heidän käyttämiensä päihdepuhetapojen tutkiminen, jolloin niitä voisi verrata tässä tutkimuksessa tunnistettuihin asunnottomien päihdepuhetapoihin.

7.3 Tutkijan matka

Tutkimuksen aineiston hankin haastattelemalla asunnottomia. Haastattelijana toimiminen mahdollisti suoran kontaktin tutkittaviin. Päiväkeskus Musta Lammas tarjosi sopivat puitteet aineiston keräämiseen. Roolini ulkopuolisena tutkijana loi keskustelutilanteen, jossa puhujilla oli mahdollisuus rakentaa asunnottomuutta ja omaa positiotaan hyvin vapaasti, sillä en tuntenut heitä ja heidän elämäntilannettaan entuudestaan ja he tiesivät, että sillä, mitä he minulle puhuvat, ei ole mitään konkreettisia vaikutuksia heidän elämäänsä. Monissa kohdin puhujat asettuivatkin asunnottomuuden asiantuntijoiksi. Käytin haastattelussa aktiivisen haastattelun menetelmää. Välillä onnistuin rohkeasti haastamaan puhujaa, mutta toisinaan olin turhankin varovainen ja vain myötäilin haastateltavaa. Haastattelujen tekeminen oli mielenkiintoista ja opettavaista. Haastatteluja kuunnellessani huomasin paikka paikoin käyttäväni liikaa minimipalautteita ja kaiken aikaa en osannut kannustaa niillä puheen jatkamiseen. Kuitenkin kokonaisuudessaan olen tyytyväinen keräämääni aineistoon.

Tarkennettu tutkimuskysymykseni nousi aineistosta. Päihdemainintakohtiin keskittyminen rajasi ja fokusoi aineiston tarkastelua, mutta toki samalla jätti ulkopuolelle monia kiinnostavia asunnottomuutta käsitteleviä kohtia. Samasta aineistosta olisikin kiintoisaa tutkia asunnottomien puhetapoja yleisesti asunnottomuudesta puhuttaessa tai suhteessa muihin asunnottomuuteen liittyviin teemoihin kuten työhön, perheeseen, ystäviin, puhtauteen, lepoon ja ravintoon. Varsinkin muutamassa haastattelussa oli paljon kohtia, joissa haastateltava puhui avoimesti omasta elämästään, mutta ei asunnottomuudestaan. Näitä haastatteluja olisi myös mielenkiintoista tarkastella perusteellisemmin. Päihdepuheeseen keskittymiseni mahdollisti aineiston systemaattisen läpikäynnin. Jatkossa voisi tarkas-

tella vielä sitä, millaisissa puheenkohdissa päihdepuhetta tai jokin tietty puhetapa esiintyy ja miten eri puhetapoja yhdistellään selonteoissa.

Diskurssianalyysi menetelmänä sopi hyvin heterogeenisen joukon, johon minulla ei ollut mahdollista luoda erityistä suhdetta, tutkimiseen. Sosiaalinen konstruktionismi vapautti minut kahdesta tutkimukseeni usein kohdistuneesta kysymyksestä: Monet tutkimukseni tematiikasta kuulleet pohtivat haastateltavieni puheiden todenperäisyyttä. Haastateltavat itse taas olivat monesti sitä mieltä, että vain kokemalla asunnottomuuden itse, voisin ymmärtää sitä. Onneksi en kuitenkaan etsinyt faktuaalista totuutta, enkä puhtaita kokemuksia, vaan juuri sitä, miten asunnottomat puhuvat elämästään jollekin oman elämänpiirinsä ulkopuoliselle henkilölle.

Mikään puhe tai teksti ei ole diskursiivisen maailman ulkopuolella. Tämän tutkimuksen tulokset ovat minun kielen avulla tuottamani tulkinta aineistosta ja sellaisena omalta osaltaan rakentamassa sosiaalista todellisuutta. Olen pyrkinyt perustelemaan tulkintani ja avaamaan päättelypolkuni. Tämä työ rakentaa asunnottomuutta ja päihteiden käyttöä tietyllä tavalla, jolla on omat seurauksensa.

Tämä tutkimusprosessi on antanut minulle paljon. Ennen siihen ryhtymistä tunsin sosiaalista konstruktionismia ja diskurssianalyysia vain sen verran, että minulla oli halu ottaa niistä selvää tarkemmin. Lähdekirjallisuuteen tutustuminen ja oman aineiston tutkiskelu ovat tuoneet uusia oivalluksia ja avartaneet tapaani havainnoida muutakin vuorovaikutusta. Tämä tutkimus on tarjonnut tilaisuuden myös uuteen kohtaamiseen asunnottomien ja asunnottomuuden kanssa. Tästä mahdollisuudesta suuri kiitos Mustan Lampaan asiakkaille ja henkilökunnalle, jotka suostuivat yhteistyöhön aineiston keräämiseksi. Ihmisten kohtaaminen avaa aina uusia maailmoja. Vaikka tutkimuksessani olen lähestynyt haastatteluja sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta, ovat ne henkilökohtaisella tasolla mietityttäneet myös elämänkokemuksina ja -kohtaloina. Niitä pohtiessani, olen todennut, että minusta ei olisi elämään asunnottomana. Taas muistan arvostaa omaa kotiani uudella tavalla. Asunnottomien päihdepuhetapojen tutkiminen on tuonut asunnottomuuteen ja päihteiden käyttöön uusia näkökulmia. Mikään puhe asunnottomuudesta tai päihteistä ei ole neutraalia, vailla seurauksia. Toivon, että tämä työ tarjoaa uutta pohdittavaa asunnottomien kohtaamiseen myös muille siihen tutustuville.

LÄHTEET

Antaki, Charles (toim.) (1988) Analysing Everyday Explanation. A Casebook of Methods. London: Sage.

Asunnottomat 2009 (2010) Selvityksiä 5/2010. ARA Asumisen rahoitus ja kehittämiskeskus. http://www.ara.fi/download.asp?contentid=23753&lan=fi. Viitattu 15.1.2011.

Asunto ensin -verkkosivut. Socca, pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus. http://www.socca.fi/asunto_ensin. Viitattu 8.5.2012.

Baruch, Geoffrey (1981) Moral Tales: Parents' Stories of Encounters with the Health Professions. Sociology of Health & Illness, a journal of medical sociology 3(3), 275–295.

Burr, Vivien (2003) Social Constructionism. Second Edition. London and New York: Routledge.

Buttny, Richard (1993) Social Accountability in communication. London: Sage.

Davies, John Booth (1997) Drugspeak the Analysis of Drug Discourse. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.

Davies, Bronwyn & Harré, Rom (1992) Positioning: The Discursive Production on Selves. Journal for the Theory of Social Behaviour 20(1), 43–63.

Drew, Paul (1998): Complaints About Transgressions and Misconduct. Research on Language & Social Interaction 31(3-4), 295–325.

Fazel, Seena & Khosla, Vivek & Doll, Helen & Geddes, John (2008) The Prevalence of Mental Disorders among the Homeless in Western Countries: Systematic Review and Meta-Regression Analysis. PloS Medicine 5(12), e225. http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2592351/. Viitattu 14.1.2011.

Garfinkel, Harold (1967) Studies in Ethnometodology. New Jersey: Prentice-Hall.

Gergen, Kenneth J. (2009) An Invitation to Social Construction. Second Edition. London: Sage.

Goffman, Ervin (1967) Interaction Ritual: essays in face-to-face behavior. Chicago: Aldine.

Granfelt, Riitta (1992) Asuntolan naisen elämää. Sosiaalipolitiikan lisensiaattityö. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 1992: 1. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Väitöskirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Gugrium, Jaber F. & Holstein, James A. (2006) Narrative Ethnography. Teoksessa Sharlene Hesse-Bieber & Patricia Leavy (toim.) (2008) Handbook of Emergent Methods. New York: Guildford Publications.

Harré, Rom (1995) Agentive Discourse. Teoksessa Rom Harré & Peter Stearns (toim.) Discursive Psychology in Practice. London: Sage, 120–136.

Harré, Rom & Stearns, Peter (toim.) (1995) Discursive Psychology in Practice. London: Sage

Helasvuo, Marja-Liisa (2008) Minä ja muut. Puhujaviitteisyys ja kontekstuaalinen tulkinta. Virittäjä 112(2), 186–206.

Helne, Tuula (2002) Sisällä, reunalla, ulkona? Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 20–43.

Hesse-Bieber, Sharlene & Leavy, Patricia (toim.) (2008) Handbook of Emergent Methods. New York: Guildford Publications.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2000) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

Holstein, James A. & Gubrium, Jaber F. (1995) The Active Interview. Qualitative research methods series 37. Thousand Oaks: Sage Publications.

Hänninen, Vilma & Partanen, Jukka & Ylijoki, Oili-Helena (toim.) (2001) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Tampere: Vastapaino.

Jefferson, Gail (toim.) (1992) Lectures on Conversation. Volume I. Oxford: Blackwell Publishing

Jefferson, Gail (toim.) (1992) Lectures on Conversation. Volume II. Oxford: Blackwell Publishing

Jokinen, Arja (1996) Asunnottomat miehet ja kodittomat naiset. Janus 4(2), 97–117.

Jokinen, Arja (1999) Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 126–159.

Jokinen, Arja (2004) Asuntola kulttuurisella kartastolla. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 74–97.

Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004) Johdanto: Neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 9–19.

Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (toim.) (2004) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1991) Pohjimmaiset asuntomarkkinat: diskurssianalyysi kuntatason viranomaiskäytännöistä. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1993) Valtasuhteiden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 75–108.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1999) Diskurssianalyyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 54–97.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (toim.) (2008) Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012) Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi (1994) Muistot resurssina. Entisten asunnottomien menneisyyspuheen tarkastelua. Janus 2(2), 164–177.

Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.

Juhila, Kirsi (2008) Aikuisuus sosiaalityössä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino, 82–108.

Juhila, Kirsi (2012) Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino, 131–173.

Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) (2002) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi.

Järviluoma, Helmi & Roivainen, Irene (1997) Jäsenkategorisoinnin analyysi kulttuurisena metodina. Sosiologia 34(1), 15–25.

Kaleva, Satu (2009) Nollapersoona päihdehoitokeskustelussa. Diskurssianalyyttinen tutkimus subjektiuden kiertämisen ilmenemisestä päihdehoidon alkuhaastattelussa. Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Korhonen, Erkki (2002) Asunnottomuus Helsingissä. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Kuiri, Kaija (2000) Kielellistä passiivisuutta: miksi me mennään? Kielikello 3/2000, 13–15.

Kulmala, Anna (2004) Toiset identiteettiä rakentamassa. Yhteiskuntapolitiikka 69(3), 231–241.

Kurri, Katja (2005) The Invisible Moral Order. Agency, Accountability and Responsibility in Therapy Talk. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 260. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Kurri, Katja & Wahlström, Jarl (2007) Reformulations of Agentless Talk in Psychotherapy. Text & Talk 27(3), 315–338.

Kuula, Arja (2006) Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.

Kylmälä, Jouni (1991) Asunnottomien alkoholistien elämää yhteiskunnan ja valtion reunalla: Helsingin pultsareiden maailmaa etsimässä. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Laitinen, Lea (1995) Nollapersoona. Virittäjä 99(3), 337–358.

Lehtonen, Leena & Salonen, Jari (2008) Asunnottomuuden monet kasvot. Suomen ympäristö 3/2008. Helsinki: Ympäristöministeriö.

Lyly, Auri (2002) ”Ainahan on niin kun jokaisella syytä juoda”: diskurssianalyyttinen tutkimus alkoholin käytön perusteluista asiakaskeskusteluissa. Yhteiskuntapolitiikan (sosiaalityö) pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Murto, Lasse (1978) Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet: Tampereella vuosina 1970–1975 suoritettu tutkimus. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.

Nikander, Pirjo (2010) Jäsenkategoria-analyysi ja haastattelun kulttuuriset jäsennykset. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 242–268.

Pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämisohjelma 2008–2011. http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=80707&lan=sv. Viitattu 2.3.2010.

Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987) Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour. London: Sage.

Päihde- ja kriminaalityön toimintakertomus (2008) Tampereen ev.lut. seurakuntayhtymä. Diakoniakeskus.

Päihdetyön palvelukuvaus. Tampereen ev.lut. seurakuntayhtymä. Diakoniakeskus.

Pälli, Pekka (2003) Ihmisryhmä diskurssissa ja diskurssina. Acta Universitatis Tamperensis 910. Tampere: Tampere University Press.

Pöysä, Jyrki (2010) Asemointinäkökulma haastattelujen kerronnallisuuden tarkastelussa. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 153–179.

Rastas, Anna (2005) Kulttuurit ja erot haastattelutilanteessa. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiitula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 78–102.

Roine, Mira (2004) Huumeidenkäytön merkitykset Internetin keskusteluryhmässä. Diskurssianalyyttinen tapaustutkimus A-klinikkasäätiön Päihdelinkin Sauna-foorumista. Monistesarja nro 39. Helsinki: A-klinikkasäätiö.

Ruusuvuori, Johanna & Tiitula, Liisa (toim.) (2005) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino.

Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (2010) Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 9–36.

Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) (2010) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino.

Sacks, Harvey (1992a) The MIR Membership Categorization Device. Teoksessa Gail Jefferson (toim.) Lectures on Conversation. Lecture 6. Part I Fall 1964–Spring 1965. Volume I. Oxford: Blackwell Publishing, 40–48.

Sacks, Harvey (1992b) Doing 'Being Ordinary'. Teoksessa Gail Jefferson (toim.) Lectures on Conversation. Lecture 1. Part IV Spring 1970. Volume II. Oxford: Blackwell Publishing, 215–221.

Schegloff, Emmanuel A. (2007) A Tutorial on Membership Categorization. Journal of Pragmatics 39(3), 462–482.

Scott, Marvin B. & Lyman, Stanford M. (1968) Accounts. American Sociological Review 33(1), 46–62.

Silverman, David (1987) Communication and Medical Practice. Social Relations in the Clinic. London: Sage.

Smith, Dorothy (1978) K is Mentally Ill: The Anatomy of a Factual Account. Sociology 12(1), 23–53.

Somppi, Mari (2008) “Elämä nyt on mennyt näin” -tutkimus asunnottomien päihdeongelmaisten miesten elämänkuluista. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Sunikka, Sanna & Seppälä, Ullamaija & Granfelt, Riitta (toim.) (2007) Asunnottomuuskirja. Näkökulmia asunnottomien palveluiden kehittämiseen. SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 13/2007. Helsinki: SOCCA.

Suoninen, Eero (1992) Perheen kuvakulmat. Diskurssianalyysi perheenäidin puheesta. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Tutkimuksia Sarja A, Nro 24. Tampere: Tampereen yliopisto.

Suoninen, Eero (1993) Mistä on perheenäidit tehty? Haastattelupuheen analyysi. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 111–150.

Suoninen, Eero (1997) Miten tutkia moniäänistä ihmistä?: diskurssianalyyttisen tutkimusotteen kehittelyä. Tampere: Tampereen yliopisto.

Suoninen, Eero (1999) Näkökulmia sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 17–36.

Suoninen, Eero (2001) Harold Garfinkel. Etnometodologia ja sosiaaliset järkeilytavat. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Tampere: Vastapaino, 365–382.

Taipale, Ilkka (1982) Asunnottomuus ja alkoholi. Sosiaalilääketieteellinen tutkimus Helsingistä vuosilta 1937–1977. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja nro 32. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.

Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten asuntolasta. Sosiaalityön väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.

Välimaa, Outi (2011) Kategoriat ongelman selontekoina. Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvotteleminen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Acta Universitatis Tamperensis 1589. Tampere: Tampereen yliopisto.

Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan (1988) Discourse Analysis and Identification of Interpretative Repertoires. Teoksessa Charles Antaki (toim.) Analysing Everyday Explanation. A Casebook of Methods. London: Sage, 168–183.

LIITE 1 Haastattelurunko

Olen haastattelujen jälkeen lihavoinut kysymyksistä ne, joita käytännössä olen suoraan käyttänyt jossakin haastatteluista. Useissa haastatteluissa toistuneet kysymykset olen lihavoinnin lisäksi alleviivannut. Monissa haastatteluissa useat kysymysten teemoista tuli läpikäytyä haastateltavan vastauksissa ja haastattelijan esittämissä lisäkysymyksissä.

Miten asunnottomat (tai joskus asunnottomana olleet) puhuvat asunnottomuudesta ja omasta elämästään?

A) Elämä ennen asunnottomuutta, asunnottomaksi jääminen ja nykyinen asunto

Kertoisitko aluksi vähän sun elämästäsi, missä paikoissa olet elänyt ja mitä tehnyt?
Onko elämässäsi ollut käännekohtia? mitä ja missä? Elämän hyvät vaiheet, ikävät vaiheet?
Kerro miten susta tuli asunnoton?
Oletko nyt asunnoton? Kuinka kauan olet ollut asunnottomana nyt / aikaisemmin?
Onko sulla ollut oma asunto? **Miten menetit sen?** Olisiko asunnottomuus voitu estää?
Onko sinulla asuntohakemukset voimassa? / Oletko etsinyt asuntoa?
Kaikkien ihmisten täytyy asua tai ainakin olla jossain, missä sinä asut?
Mitä sana koti merkitsee sinulle?
Mitä ajattelet, onko sulla kotia? Onko koti ja asunto sama asia?

B) Asunnottomuus

Jos tässä ympärillämme olisi viisitoistavuotiaita nuoria, miten kuvailisit heille asunnottoman ihmisen elämää? / Kerro millaista on olla asunnoton?
Voiko sellainen ihminen, joka ei ole itse ollut asunnottomana ymmärtää asunnottoman elämää?
Mitä sinun kokemuksesi mukaan ihmiset yleensä tietävät tai ajattelevat asunnottomuudesta?
Oletko törmännyt vääriin mielikuviin asunnottomista, millaisiin?
Miten ihmiset suhtautuvat asunnottomiin ihmisiin? Miten ihmisten pitäisi suhtautua asunnottomiin?

C) Elämä nyt

Kerro vähän millaisia sun päivät on mitä puuhailet?
Kuvaa millainen on sun normaali päivä aamusta iltaan. Mitä teet? Missä liikut? Ketä tapaat?
Missä yövyt?
pelko – turvallisuus – vaarallisuus
Tuleeko aika pitkäksi

Miten kuvailisit sun päihteiden käyttöä?

Mikä on elämäntavassasi / asunnottomuudessa parasta?
Haluaisitko muuttaa elämässäsi jotain? Mitä?
Mitkä asiat sulle on tärkeitä? Millaista toimintaa / harrastuksia haluaisit? Ketkä ovat / ovat olleet sinulle tärkeitä ihmisiä? **Onko sulla perhettä, lapsia? Pidätkö yhteyttä heihin/ sukulaisiin? Miten läheisesi suhtautuvat elämäntapaasi?**
Tuntuuko, että olet joutunut jossain elämänvaiheessa luopumaan jostakin?
Miten kuvailisit itseäsi?

Oletko pitänyt samoihin ihmisiin yhteyttä kuin ennen asunnottomuutta?

Mistä olet saanut tukea silloin kun olet sitä tarvinnut?
Millaista apua olet saanut? Onko se ollut riittävää? Onko siitä ollut hyötyä?
Koetko, että sun asioihisi on puututtu liikaa? Kuka?
Miten tulet toimeen taloudellisesti? Mitä raha sulle merkitsee?
Jos sinulle tarjottaisiin työpaikka, ottaisitko sen vastaan?

D) Tulevaisuus

Mitä ajattelet, millaista elämäsi on parin / 5 vuoden päästä?
Millaista toivoisit elämäsi olevan?

Millaisessa asunnossa haluaisit asua? Missä se sijaitsisi?
Millainen asunto olisi sinulle sopivin?

E) Musta Lammas

Miten löysit Mustaan Lampaaseen?
Miten kuvailisit Mustaa Lammasta? Ketä täällä käy? Mitä tämä paikka merkitsee sulle?
Millaista täällä Mustassa Lampaassa on käydä? Mitä ajattelet tästä paikasta?

F) Yleistä asunnottomuudesta

Kuka on sun mielestä asunnoton?
Onko asunnottomuus suomessa ongelma?
Miten se voitaisiin poistaa?
Pitäisikö kaikilla ihmisillä olla oma asunto? Millainen?
Onko Tampereella sellaisia ihmisiä joita voitaisiin sun mielestä kutsua pultsareiksi?
Jos ajattelet Tampereella erilaisia asunnottomien ryhmiä, millaisia eroja on?
Minkälaisia nimityksiä olet kuullut asunnottomista käytettävän, ovatko reiluja?
Onko sukupuolella merkitystä asunnottomana elämiseen?